

КГМУ.К.И.И. СОЦИОЛОГИЯ БАГЫТЫ	КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС” УНИВЕРСИТЕТИ КООМДУК ИЛИМДЕР ИНСТИТУТУ СОЦИОЛОГИЯ БАГЫТЫ КЫРГЫЗСТАНДАН ТҮРКИЯГА КАРАТА ЭМГЕК МИГРАЦИЯСЫНЫН СОЦИОЛОГИЯЛЫК АНАЛИЗИ (МАГИСТРДИК ДИССЕРТАЦИЯ) Алина Тагайбекова БИШКЕК- 2019		
КЫРГЫЗСТАНДАН ТҮРКИЯГА КАРАТА ЭМГЕК МИГРАЦИЯСЫНЫН СОЦИОЛОГИЯЛЫК АНАЛИЗИ			
Алина Тагайбекова			
БИШКЕК 2019			

**КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС” УНИВЕРСИТЕТИ
КООМДУК ИЛИМДЕР ИНСТИТУТУ
СОЦИОЛОГИЯ БАГЫТЫ**

**КЫРГЫЗСТАНДАН ТҮРКИЯГА КАРАТА ЭМГЕК МИГРАЦИЯСЫНЫН
СОЦИОЛОГИЯЛЫК АНАЛИЗИ**

(МАГИСТРДИК ДИССЕРТАЦИЯ)

Алина Тагайбекова

**Жетекчи
Доценттин милдетин аткаруучу, (PhD). Исаков Бактыбек**

БИШКЕК- 2019

ЭТИКАЛЫК ТАЛАПТАР

Диссертациялык иш Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин Коомдук илимдер институтунун “Магистрдик жана доктордук диссертация жазуу эрежелерине” ылайык жазылып, диссертацияда берилген маалыматтар, эмгектер жана документтер академиялык жана этикалык эрежелерди сактоо менен пайдаланылды. Ар кандай булактардан, отчеттордон алынган маалыматтар илимий жана моралдык эрежелерге ылайык берилди. Диссертацияда колдонулган бардык адабияттарга жана булактарга шилтеме жасалды. Диссертациянын оригиналдуулугуна ынандырып кете алам. Эгерде, эрежелердин бузулгандыгы аныкталса, мага каршы колдонула турган укуктук жоопкерчиликти тартууга даярмын.

Колу:

Аты-жөнү: Алина Тагайбекова

Датасы: / / 2019

ETİK BEYAN

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim Tez Hazırlama ve Yazma Yönergesine uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildiririm. Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:

Adı Soyadı: Alina TAGAYBEKOVA

Tarih: / / 2019

ПРОТОКОЛ

Алина Тагайбекова даярдаган “Кыргызстандан Түркияга карата эмгек миграциясынын социологиялык анализи” аттуу диссертациясы төмөндө көрсөтүлгөн жюри тарабынан *бир добуштан / көпчүлүк добуш* менен Кыргыз-Түрк “Манас” университети, Коомдук илимдер институтунун Социология багытында магистрдик диссертациясы болуп кабыл алынды.

Жюри	Академиялык даражасы, аты-жөнү	Иштеген жери	Диссертациянын мазмуну жана сапаты боюнча магистрдик диссертация деп <i>тастыктайм/ тастыктабайм</i>	Колу
Төрага				
Мүчө (илимий жетекчи)				
Мүчө				
Мүчө				
Мүчө				

Диссертацияны коргогон күнү: 21 / 06 / 2019

Жюри тарабынан кабыл алынган диссертация Институттун башкаруу кеңешинин
..... номердүү жана күнкү чечими менен бекитилди.

.....

.....

.....

TEZ ONAYI

Alina TAGAYBEKOVA tarafından hazırlanan “Kırgızistan’dan Türkiye’ye İşçi Göçünün Sosyolojik Değerlendirilmesi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ/ OY ÇOKLUĞU ile Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü SOSYOLOJİ Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri	Unvanı, Adı ve Soyadı	Çalıştığı Kurum	Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum / onaylamıyorum	İmza
Başkan				
Üye (Danışman)				
Üye				
Üye				
Üye				

Tez Savunma Tarihi: 21 / 06 / 2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tez Enstitü Yönetim Kurulu sayılı ve tarihli kararıyla onaylanmıştır.

.....

.....

.....

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган	: Алина Тагайбекова
Университет	: Кыргыз-Түрк “Манас” университети
Багыты	: Социология
Иштин сыпаты	: Магистрдик диссертация
Беттердин саны	: XX-133
Бүтүрү датасы	: 21/ 06 / 2019
Илимий Жетекчи	: Доц. м. а., (PhD). Исаков Бактыбек

КЫРГЫЗСТАНДАН ТҮРКИЯГА КАРАТА ЭМГЕК МИГРАЦИЯСЫНЫН СОЦИОЛОГИЯЛЫК АНАЛИЗИ

Көч кыймылы XX-кылымда глобалдуу масштабка айланып, дүйнөнүн баардык континенттеринин социалдык катмарларын жана коомдук топтордун жашоо ишмердүүлүгүнүн ар кандай чөйрөлөрүн камтыган кубулушка айланды. Ал эми Кыргызстанда бул кыймыл 1990-жылдарда башталган. Мындай кыймылга түрткү болгон себеп катары эгемендүүлүккө ээ болгондон кийинки өлкө ичиндеги саясий жана экономикалык туруксуздук эсептелет. Себеби, СССРдин ыдырашы союздук республикалардын ортосундагы ар тараптуу байланышты үзүп, көптөгөн ири ишканалар токтоп, өндүрүш кыйрап, экономика начарлап кетишин шарттаган. Натыйжада жумушсуздук күч алган. Мындай абалдан улам көпчүлүк көз-карандысыз өлкөлөр Совет бийлигинин мураскору катары Россия Федерациясын көздөй ыктап, бул мамлекет менен болгон катнашты кайрадан түзө башташты. Ошондой эле саясий, экономикалык жана башка дээрлик баардык тармактарда кызматташуу алдыңкы планга чыкты. Мындай мамиленин аркасынан Россияга карай эмгек көчү күчөгөн.

Бүгүнкү күндө эмгек көчү бир гана Россия жана КМШ өлкөлөрүнө багытталбастан, алыскы өлкөлөргө чыгуу күч алган. Бул өзгөрүүгө Кытай, Түркиянын чек араларынын ачылышы түрткү болгон.

Бул магистрдик иштин максаты Кыргызтан менен Түркия ортосундагы көч кыймылынын социо-экономикалык жана маданий себептеринен аныктоо. Ошондой эле кыргыз жарандарын өлкөбүздөн түрткөн жана Түркияга эмгектенүүгө кызыктырган негизги факторлорду табуу жана анализдөөнү максат кылат. Эң башкы максаты катары бул багытта иликтенген илимий иштерге азда болсо салым кошуу болуп эсептелет. Себеби, акыркы учурда көч боюнча изилдөөлөр бир кыйла көбөйдү. Бирок, Кыргызстандан Түркияга карата жүрүп жаткан эмгек көчү боюнча изилдөөлөр дээрлик жок эсе.

Ачкыч сөздөр: көч, мигранттар, калктын көчү, эмгек көчү, жумушчу күчү, эл аралык көч, эл аралык көч теориялары.

ÖZ

Yazar	: Alina TAGAYBEKOVA
Üniversite	: Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Sosyoloji
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XX-133
Mezuniyet Tarihi	: 21/ 06/ 2019
Tez Danışman(lar)ı	: Yrd. Doç. Dr. Baktıbek İSAKOV

KIRGIZISTAN'DAN TÜRKİYE'YE İŞÇİ GÖÇÜNÜN SOSYOLOJİK DEĞERLENDİRİLMESİ

Göç hareketi 20.yy'da dünyayı küresel boyutta kaplayan ve tüm kıtalardaki insanların sosyal hayatını etkileyen bir fenomene dönüştü. Kırgızistan'da ise bu hareket doksanlı yıllarda başladı. Bunun nedeni olarak bağımsızlığını yeni kazanan ülkenin içerisindeki siyasi ve ekonomik dengesizlik sayılabilir. Çünkü SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)'nin dağılması ile ortaya çıkan devletler arasındaki bağlar kopmuş, birçok endüstriyel tabanlı iş olanakları azalmış ve bu birliğe üye olan tüm devletlerin ekonomisini büyük zarara uğratmıştır.

Bundan dolayı işsizlik sorunu ortaya çıkmıştır. Bu ülkeler daha sonraki yıllarda Sovyetler Birliğinin mirasçısı sayılan Rusya'ya göç etmeye başlamışlardır. Bunun getirisi olarak bu ülkeler ve Rusya arasında siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler yeniden kurulmaya başlandı. Bu bağlamda herhangi dünya ülkelerinden birine değil de Rusya'ya göç edilmesinin temel sebepleri, geçmişte uzun yıllar aynı birleşik devlet altında yaşamış olmaları, Rusça dilinin bu ülke insanları tarafından konuşulabiliyor olması, jeopolitik olarak yakınlığı ve de vize faaliyetlerinin kolaylaştırılmış olmasıdır. Ayrıca iş olanak ve finansal kazançlarının kendi ülkelerine göre daha yüksek standartlarda olması bu ülkeye göçü cazip kılan başka bir faktördür.

Günümüzde iş göçü için gidilen yön bir tek Rusya olarak kalmayıp diğer dünya ülkelerine de yayılmaya başladı. Buna Çin ve Türkiyenin sınırlarının açılması da etki sağlamıştır.

Bu lisans işinin amacı Kırgızistan ile Türkiye arasındaki göç hareketinin sosyal, ekonomik ve kültür açıdan nedenlerini analiz etmektir. Dolayısıyla vatandaşlarımızın Türkiyeye ilgi çektiren faktörler neler olduğunu araştırmaktır. Ve aynı anda bu alanda yapılan araştırmalara katkı sağlamayı hedef etmiştir. Çünkü günümüzde göç hareketi hakkında yapılan bir sürü araştırmaların arasında Kırgızistanda Türkiye olan göç hareketi ile ilgili bilgi çok azdır.

Anahtar kelimeler: göç, göçmen, işçi göçü, işçi gücü, dış göç, uluslar arası göç teorisi.

АБСТРАКТ

Подготовила	: Тагайбекова Алина
Университет	: Кыргызско-Турецкий университет «Манас»
Направление	: Социология
Характер работы	: Магистерская диссертация
Количество страниц	: XX-133
Дата окончания	: 21 / 06/ 2019
Научный руководитель	: И. о., доцент, (PhD). Исаков Бактыбек

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ ИЗ КЫРГЫЗСТАНА В ТУРЦИЮ

Миграционное движение, в XX веке приняв глобальный масштаб, стало явлением, охватывающим социальные слои всех континентов мира и различные сферы жизнедеятельности общественных групп. Это движение в Кыргызстане началось с 1990-х годов. Поводом для такого движения послужила политическая и экономическая нестабильность внутри страны после приобретения суверенитета. Потому, что распад СССР привело к остановке многих крупных предприятий, разрушению производств, ухудшению экономики оборвав всесторонние связи между союзных республик. В результате усилилась безработица. В связи с таким положением многие независимые страны начали заново строить отношения с Российской Федерацией, как приемником Советской власти. Также на передний план вышло сотрудничество практически во всех областях – политической, экономической и других. Благодаря такому подходу усилилась трудовая миграция в сторону России.

На сегодняшний день трудовая сила направлена не только в Россию и страны СНГ, но и в страны дальнего зарубежья. На эти изменения подтолкнуло открытие границ Китая и Турции.

Целью данной магистерской работы является определение социально-экономических и культурных причин миграционного движения между Кыргызстаном и Турцией. Также целью является выявление и анализ основных факторов, побуждающих кыргызских граждан отталкивать страну и привлекающих к трудовой деятельности в Турции. Главная цель состоит в том, чтобы внести хоть какой-то вклад в научную деятельность, изученную в этом направлении. Причина в том, что в последнее время исследования по миграции значительно увеличились. Однако исследования относительно миграции из Кыргызстана в Турцию практически отсутствуют.

Ключевые слова: миграция, мигранты, миграция населения, трудовая миграция, рабочая сила, международная миграция, теории международных миграций.

ABSTRACT

Author	: Alina TAGAIBEKOVA
University	: Kyrgyz –Turkish «Manas» University
Department	: Socioligy
Thesis Level	: Master Thesis
Number of Pages	: XX-133
Graduation Date	: 21/ 06/ 2019
Thesis Adviser	: Assis. Prof., (PhD). Baktybek ISAKOV

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF LABOR MIGRATION FROM KYRGYZSTAN TO TURKEY

In the XX century migration had attained global scope, it became a phenomenon which contains social groups from all continents and a variety of spheres in working activities of social groups. In Kyrgyzstan, this movement started in the 1990s. The reason for emerging of such kind of movement was political and economic instability inside the country after gaining independence. Because the collapse of USSR led to the severance of extensive relationships with the former countries of USSR, standstill the work of the enterprises, breakdown of production, economic deterioration. As a result, unemployment had worsened. Therefore, most of the independent countries as successors of Soviet power clung to the Russian Federation and started to build relations again. Moreover, partnership in political, economic and other spheres began to take center stage. Because of such kind of relations labor migration to Russia had increased.

As the reason for migration to Russia, we can say the influence of living together for a long time, knowledge of the language, territorial proximity, and easy mitigation of visa problems. In addition, most of our citizens were interested because in those countries the amount of salaries were higher than ours.

In our days, labor migration is focused not only on Russia and CIS countries; it is focused on distant lands too. The impetus for such kind of change became opening borders of China and Turkey.

The aim of this work is the identification of socio-economic and cultural reasons for migration between Kyrgyzstan and Turkey. Moreover, it aims to find out and analyze the main factors which nudge our citizens to work in Turkey. The overriding aim of this work is to make at least a small contribution to the scientific works made in this area. Because in recent years there have been much more researches on migration. However, there is almost no research on labor migration from Kyrgyzstan to Turkey.

Key words: migration, labor migration, international migration, theories of international migration.

АЛГАЧ СӨЗ/ ЫРААЗЫЧЫЛЫК

Мен бул диссертацияны жазып жатып, жеке өзүм үчүн бир топ маалымат ала-алдым жана сабактарда алган теориялык илимди аз да болсо тажрыйбада аткарганды үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк түздү. Ошондой эле маалымат топтоо жолдорун жана аларды анализдөөнү үйрөнүүгө салым кошту.

Бул илимий ишти жазып жаткан учурда, колдоо көрсөтүп, колунда бар маалыматтары менен бөлүшкөн жана кеп-кеңешин аябай берип турган мугалимдерге, бөлүмдүн кызматкерлерине, ошондой эле мага ар дайым колдоо көрсөткөн ата-энем, бир туугандарым жана жороо-жолдошторума ыраазычылык билдирем.

Ошондой эле менин бул диссертацияны жазуумда абдан чоң салым кошкон жана мени менен иштешкен илимий жетекчим доценттин милдетин аткаруучу, (PhD). Бактыбек Исаковго терең ыраазычылык билдирип кетмекчимин!

Бишкек-2019

Алина Тагайбекова

МАЗМУНУ

ЭТИКАЛЫК ТАЛАПТАР.....	ii
ПРОТОКОЛ.....	iii
TEZ ONAYI.....	iv
КЫСКАЧА МАЗМУНУ.....	v
ÖZ.....	vi
АБСТРАКТ.....	ix
ABSTRACT.....	x
АЛГАЧ СӨЗ/ ЫРААЗЫЧЫЛЫК.....	xiii
МАЗМУН.....	xiv
КЫСКАРТУУЛАР.....	xvi
ТАБЛИЦАЛАРДЫН ТИЗМЕСИ.....	xvii
ДИАГРАММАЛАРДЫН ТИЗМЕСИ.....	xix
КИРИШҮҮ.....	1

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

КӨЧ КЫЙМЫЛЫ: ТЕОРИЯЛЫК ЖАНА КОНЦЕПЦИЯЛЫК НЕГИЗИ

I.1. Көч кыймылы жана анын түрлөрү.....	5
I.2. Көч кыймылынын теориялык, моделдик жана концепциялык негиздери.....	20

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

БҮГҮНКҮ КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ТЫШКЫ КӨЧ КЫЙМЫЛЫНЫН КАЛЫПТАНЫШЫ, СЕБЕПТЕРИ ЖАНА ДИНАМИКАСЫ

II.1. Кыргызстандагы тышкы көч кыймылынын калыптанышы жана өнүгүү этаптарынын изилдениши.....	36
--	----

II.2. Кыргызстандан Түркияга карата эмгек көчүнүн ММКларда чагылдырылышы (Кыргызстан, Түркия, Эл аралык).....	47
--	----

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

КЫРГЫЗСТАНДАН ТҮРКИЯГА КАРАТА ЭМГЕК КӨЧҮ

(СУРАМЖЫЛООДОН АЛЫНГАН МААЛЫМАТТАРДЫН НЕГИЗИНДЕ)

III.1. Түркияга эмгектенгени кетип жаткан респонденттердин берген маалыматын анализи.....	77
III.2. Түркияда эмгектенген респонденттерден алынган маалыматтардын анализи.....	94
 КОРУТУНДУ	 108
ÖZET	114
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР	130
ӨМҮР БАЯН	133

КЫСКАРТУУЛАР

АКШ	Америка Кошмо Штаттары
БАЭ	Бириккен Араб Эмираты
Ж.Б.	Жана башка
ИДП	Ички Дүң Продуктусу
КМШ	Көзкарандысыз Мамлекеттердин Шериктештиги
ММК	Массалык Маалымат Каражаттары
МЭУ	Миграция боюнча Эл аралык Уюм
УСК	Улуттук Статистикалык Комитет
ЭЭУ	Эл аралык Эмгек Уюму

ТАБЛИЦАЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

Таблица I. 1 Көч кыймылын класстарга бөлүштүрүү	9
Таблица II. 1 Кыргыз жарандары катталган мамлекеттер (Булак: http://ssm.gov.kg)	48
Таблица II. 2 Вечерний Бишкек гезитиндеги кабарлардын тизмеси (Булак: https://www.vb.kg/)	52
Таблица II. 3 Вечерний Бишкек гезитиндеги кабарларды категорияларга бөлүштүрүү	55
Таблица II. 4 “Хүрриет” гезитинин интернет дарегинде жарыяланган кабарлар (Булак: www.hurriyet.com.tr)	57
Таблица II. 5 “Хүрриет” гезитиндеги кабарларды категорияга бөлүштүрүү	59
Таблица II. 6 “Азаттык” үналгысындагы кабарлардын тизмеси (Булак: www.azattyk.kg)	61
Таблица II. 7 “Азаттык” үналгысындагы кабарлардын категорияга жараша бөлүштүрүлүшү	65
Таблица II. 8 Категорияга карата кабарды бөлүштүрүүнүн үлүшү	69
Таблица II. 9 Окуялар катталган аймактар	72
Таблица III. 1 Жеке агенттиктеринин тизмеси (Булак: http://oec.kg/index.php?act=view_material&id=995)	75
Таблица III. 2 Респонденттерди жынысы боюнча бөлүштүрүү	79
Таблица III. 3 Респонденттердин жаш курагына жараша бөлүштүрүү	79
Таблица III. 4 Респонденттерди туулган жери боюнча бөлүштүрүү	80
Таблица III. 5 Респонденттердин маданий абалы	82
Таблица III. 6 Респонденттердин үй-бүлөлүк абалы менен баласынын санынын байланышы	83
Таблица III. 7 Түркияга барып эмгектенүүгө түрткү болгон себептер	84
Таблица III. 8 Респонденттердин киреше булактары	85

Таблица III. 9 Респонденттердин бир айлык кирешеси менен учурда жашаган жеринин катышы.....	87
Таблица III. 10 Респонденттерди Түркияга тарткан факторлор	87
Таблица III. 11 Респонденттер мурун эмгектенген мамлекеттердин тизмеси	89
Таблица III. 12 Респонденттердин Түркияда иштейт турган секторлору	90
Таблица III. 13 Респонденттердин пикири	92
Таблица III. 14 Респонденттердин демографиялык көрсөткүчтөрү	95
Таблица III. 15 Респонденттердин кесиби.....	97
Таблица III. 16 Респонденттердин өзүнө таандык турак жайы менен жашаган турак жайынын катышы.....	98
Таблица III. 17 Респонденттердин киреше булактары жана бир айлык кирешесинин байланышы	99
Таблица III. 18 Түркияда эмгектенген тааныштары менен жумуш табуунун катышы	102
Таблица III. 19 Респонденттердин эмгектенүү чечимин кабыл алуусу	103
Таблица III. 20 Түркиянын жумушчулар үчүн түзүп берген шарттарын балоо ..	106

ДИАГРАММАЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

Диаграмма II. 1 Калктын тышкы көчү (Булак: КРнын Улуттук статистикалык комитети).....	37
Диаграмма II. 2 1990-1994 жылдар арасында Кыргызстандан чыгып кеткендердин саны (Булак: КР Улуттук статистикалык комитети)	39
Диаграмма II. 3 2002-2014 жылдар арасындагы мигранттардын Кыргызстанга акча которуусу (Млн.доллар менен) (Булак: Улуттук Банк)	43
Диаграмма II. 4 Мамлекеттер арасындагы эмгек акынын орточо деңгээли (Булак: КМШ өлкөлөрүндөгү мамлекеттер арасы статистикалык комитет)	46
Диаграмма II. 5 Кыргызстандагы эң көп окулган гезиттердин тизмеси (Булак: М- vector изилдөө борбору)	50
Диаграмма II. 7 “Вечерний Бишкек” гезитиндеги кабарларды жылдарына жараша бөлүштүрүү.....	54
Диаграмма II. 8 “Хүрриет” гезитинде жарыяланган кабарларды жылдарга жараша бөлүштүрүү.....	59
Диаграмма II. 9 “Азаттык” үналгысындагы кабарлардын жылдарга жараша бөлүштүрүү.....	65
Диаграмма III. 1 Респонденттердин билим деңгээлинин көрсөткүчү.....	81
Диаграмма III. 2 Респонденттердин билим дээңгели менен иш тажрыйбасынын катышы	82
Диаграмма III. 3 Респонденттердин эмгектенүүчү жери менен билим деңгелинин катышы	82
Диаграмма III. 4 Респонденттердин жнысы менен Түркияга түрткү болгон себептердин катышы.....	85
Диаграмма III. 5 Респонденттердин чет өлкөлөрдө иштеп жаткан үй-бүлө мүчөлөрү.....	89
Диаграмма III. 6 Респонденттердин эмгектене турган сектору менен жаш курагынын катышы	91

Диаграмма III. 7 Респонденттердин Түрк тилин билүү дээңгели.....	91
Диаграмма III. 8 Респонденттер эмгектенүүнү каалаган өлкөлөрдүн тизмеси.....	93
Диаграмма III. 9 Респонденттердин билим дээңгели.....	97
Диаграмма III. 10 Респонденттердин Түркияга жер которуу себептери.....	100
Диаграмма III. 11 Респонденттердин Түркияда алган бир айлык эмгек акысынын үлүшү	101
Диаграмма III. 12 Респонденттердин Түркияда эмгектенген секторлору.....	101
Диаграмма III. 13 Респонденттердин Түркияда эмгектенген тааныштары.....	103
Диаграмма III. 14 Респонденттердин эмгектенүү мөөнөтү	104
Диаграмма III. 15 Түркияга эмгектенүүнүн оң таасирлери	105
Диаграмма III. 16 Түркияга эмгектенүүнүн терс таасирлери	106
Диаграмма III. 17 Респонденттердин Түркияга кайра барып иштөөгө берген жообу	107

КИРИШҮҮ

Кыргызстандан Түркияга карата болуп жаткан эмгек көчү Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин башталды. Бирок, акыркы 2-3 жылда бул кыймыл күчөдү. Ал эми мындай өзгөрүүнүн себептерин аныктоо максатында бул маселе изилдөөнүн темасы катары алынды.

Илимий изилдөө ишибиздин башкы темасы: “Кыргызстандан Түркияга карата эмгек миграциясынын социологиялык анализи”. Тема бүгүнкү күндө Түркияга карата жүрүп жаткан эмгек көчүнүн негизинде түзүлдү. Себеби, Кыргызстандан башка өлкөгө барып эмгектенген мигранттар үчүн Түркия Республикасы жаңы бир перспективалуу багыт катары чыгууда. Учурда бир эле Бишкек шаарында 60га жакын атайын каттоодон өткөн ишке орноштуруучу ортомчу агенттиктер бар. Алардын 37си Түркияга ишке орнотуу менен алектенишет. Ортомчу агенттиктер аркылуу Кыргызстандык жарандар Түркияда үй кызматчылык, бала багуу, текстил, өнөр жай, мейманканаларда жана башка ушул сыяктуу тейлөө секторлорунда иштөө үчүн кетишүүдө.

Бул илимий иште бүгүнкү күндөгү көч кыймылынын экономикалык, маданий, саясий жана башка социалдык аспектилери изилдөөнүн бирден бир маанилүү тапшырмаларынын бири катары Кыргызстандан Түркияга болгон эмгек көчүн оң жана терс таасирлерин анализдөө жана көйгөйлөрүн чечүү болуп эсептелет. Ушул себептерден улам учурдагы Кыргызстан менен Түркиянын ортосундагы көч маселесинин негизги факторлорун аныктоо үчүн кеңири изилдөө жүргүзүлмөкчү.

Изилдөөнүн маанилүүлүгү: Аталган Кыргызстандан Түркияга карата эмгек көчү, бүгүнкү күнгө чейин социологиялык талдоого алынган эмес жана бул темада жазылган илимий эмгектерди табууда мүмкүн эмес. Ушул себептен, бул теманы изилдөө жана илимий иштерге салым кошуу маанилүү.

Изилдөөнүн максаты: Бул илимий иштин максаты Кыргызтан менен Түркия мамлекетинин ортосундагы көч кыймылынын социо-экономикалык жана маданий себептеринен аныктоо. Ошондой эле Кыргызстандык жарандарын өлкөбүздөн чет мамлекетке эмгектенүүгө түрткөн жана Түркияга эмгектенүүгө кызыктырган негизги факторлорду табуу жана анализдөөнү максат кылат. Ушуну менен бирге Кыргызстандык жарандарынын Түркия жөнүндө пикирлерин аныктоо маселеси коюлган. Эң башкы максаты катары Кыргызстандын пост-советтик доордо эмгек көчү боюнча социологиялык иликтөөгө таянган илимий иштерге аз да болсо салым кошуу жана өзгөчө Түркияга карата жүрүп жаткан эмгек көчү боюнча илимий изилдөө ишин эмпирикалык маалыматтарга таянып, даярдап чыгуу жана илим коомчулугуна сунуу болуп эсептелет. Себеби, акыркы учурда көч боюнча изилдөөлөр бир кыйла көбөйдү. Бирок, Кыргызстандан Түркияга карата жүрүп жаткан эмгек көчүү боюнча изилдөөлөр дээрлик жок эсе.

Изилдөөнүн божомолдору: Алдын ала коюлган божомолдор.

- Эмгек көчүнүн эң маанилүү себеби катары ишсиздик, материалдык жетишпестик, айлык акынын төмөндүгү болуп эсептелет.
- Мигранттардын көпчүлүгү өз кесиби менен иштебейт.
- Тышкы көчтүн жогорулашы өлкөдө “квалификациалуу адистерибиздин” азайуусуна алып келет.
- Мигранттардын көп бөлүгүн жаштар түзөт.

Изилдөө булактары: Бул иштин даярдалышында көч боюнча теорияларды түзгөн жана изилдеген көптөгөн окумуштуулардын эмгектери кеңири түрдө анализге алынды. Мисалы, орус окумуштууларынан Л. Л. Рыбаковский, Т. Н. Юдина, А. Ю. Шевчук, М. Г. Колосницына, И. К. Суворова, В. А. Ионцев, И. В. Иванхюк, В.А. Мелконян, А. В. Похлебаева, А. А. Нестерова, Н. Х. Кумскова, батыш окумуштууларынан Э. Г. Равенштайн, С. Кастлес, М. Ж. Миллер, И. Валлерстайн, Э. Ли, Д. Мессей, Ж. Аранго, Г. Хюго, Э. Тейлор, А. Гидденс жана түрк адистеринен Х. Бешерили, Ж. Ялчындын эмгектери колдонулду. Ал эми бул багытта изилдөө жүргүзгөн кыргыз адистеринен К. И. Исаев, А. Элебаева, А.

Мусабаева, Б. Сулайманованын эмгектери илимий иштин теориялык бөлүгүн түзүүгө жардамчы болду. Ошондой эле төмөндө берилген жергиликтүү жана эл аралык изилдөө борборлорун берген билдирүүлөрү колдонулду.

- Улуттук Статистикалык Комитет (УСК)
- Эл аралык Эмгек Уюму (ЭЭУ)
- Миграция боюнча Эл аралык Уюм (МЭУ)
- КРнын Миграция жана Жаштар башкармалыгы

Изилдөө структурасы: Бул илимий иш үч бөлүмдөн турат.

Биринчи бөлүмдө - жалпысынан калктын жер которуусун изилдөөдө теоретикалык аспектиси каралып, көчтүн түрлөрүн бөлүштүрүлүшү сунушталат жана көч кыймылынын социо-экономикалык факторлорун анализделип, системалаштырылды. Бул бөлүмдө көчтүн тышкы көч, эмгек көчү жана мезгилдик көч түрлөрүнө кененирээк басым жасалды. Ошондой эле бул бөлүмдө эл аралык эмгек көчүнүн келип чыгуу себептерин түшүндүрүү үчүн ар кандай теориялар жана концепциялар каралды.

Аталган көч теорияларын изилдеген окумуштуулардын арасынан түркиялык адис Жемал Ялчындын (2004) “*Көч социологиясы*”, орус окумуштуусу Татьяна Юдинанын (2006) “*Көч социологиясы*” жана батыш окумуштуулары Д. Мессей, Ж. Аранго, Г. Хюго, Э. Тайлор ж.б (1993) “*Эл аралык көч теориялары: карап чыгуу жана балоо*” эмгектери анализ жүргүзүлдү. Көрсөтүлгөн эмгектердин негизинде бул бөлүмдүн негизги структурасы түзүлдү.

Экинчи бөлүмдө - Эгемендүүлүктөн кийинки мезгилдеги Кыргызстандын тышкы көчүнүн калыптанышы жана өнүгүү этаптары изилденип, 1990-2016 жылдар арасындагы көчтүн багыты жана себептери көрсөтүлдү. Ошондой эле 2017-2019 жылдар арасындагы Кыргызстандан Түркияга карата эмгек көчүнүн жергиликтүү, Түркиянын жана Эл аралык ММКларда чагылышы анализге алынды.

Бул бөлүмдү изилдөө үчүн УСК, ЭЭУ, МЭУ, КРнын миграция жана жаштар башкармалыгынын берген отчеттору жана ММКлардан алынган маалыматтар колдонулду.

Үчүнчү бөлүмдө - Кыргызстандан Түркияга эмгектенүү үчүн кетүүнү көздөгөндөрдөн, эмгектенгендерден жана эмгектенип келгендерден сурамжылоонун негизинде алынган маалыматтар анализденип, түшүндүрмө берилди.

Изилдөө ыкмасы: Бул илимий иш, бүгүнкү күндөгү Кыргызстандан Түркияга карата багытталган эмгек көчүнүн негизги себептерин, социологиялык ыкмалардын (*сапаттык, сандык жана башка*) жардамы менен анализденди.

Изилдөөгө төмөндөгүдөй эмпирикалык изилдөө ыкмалары колдонулат:

- Анкета жүргүзүү (жабык суроолор, ачык суроолор);
- Анкета жыйынтыктарына статистикалык анализ жасоо жана талдоо;
- ММКларда 2017-2019 жылдар арасында жарыяланган кабарларды контент ыкмасы менен анализдөө.

Сурамжылоонун натыйжасынан алынган жыйтыктарды статистикалык изилдөө **SPSS** программасы менен анализ кылынды жана алынган жыйынтыктары таблица жана диаграммалар менен көрсөтүлүп, интерпретациялар берилди. Бул ишти даярдоодо миграция башкармалыгы берген статистикалык маалымат жана жобоолор колдонулду.

Изилдөөнүн объектиси: Кыргызстандан Түркияга карата эмгек көчүн анализдөөдө Түркияда иштөөнү максат кылган кыргыз жарандары үчүн кыска (беш ай) убактынын ичинде ошондой эле, Түркияда эмгектенип жаткан жана иштеп келген Кыргызстандык жарандардан (3 ай) онлайн сурамжылоо жүргүзүлдү. Ошондой эле жергиликтүү, Түркиянын жана Эл аралык массалык маалымат каражаты изилденди. Жалпысынан 590 респондент сурамжыланды жана 129 кабар анализдөөгө алынды.

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

КӨЧ КЫЙМЫЛЫ: ТЕОРИЯЛЫК ЖАНА КОНЦЕПЦИЯЛЫК НЕГИЗИ

Көч ХХ - кылымда эле пайда боло калган кыймыл эмес. Бул кыймыл адамдар менен биргеликте калыптанган байыркы кубулуш катары эсептелинет. Адам жаралгандан баштап эле бир жерден экинчи жерге көчүүдө башталган десек болот. Бирок, мындай көч ал убакта бир нерсени өндүрүү максатында эмес, тескерисинче даяр, табигый азык-түлүк издөө менен коштолгон. Ал эми бүгүнкү күндө көч коомдун кайра түзүлүшүндө жана дүйнөнүн бардык аймактык өнүгүүсүнүн негизги фактору болгондугун эч ким талашалбайт (Юдина, 2002:102). Ушул себептен улам заманбап көч кыймылы менен байыркы көчтү салыштырууга мүмкүн эмес. Себеби, көч доордон доорго өзүнүн функциясын, максатын, структурасын өзгөртүү жана дагыда өзгөртүүдө.

I.1. Көч кыймылы жана анын түрлөрү

Көч кыймылы хх-кылымындын экинчи жарымынан баштап калыптанып, глобалдуу масштабка айланды жана дүйнөнүн бардык континенттеринин социалдык катмарларын жана коомдук топтордун жашоо ишмердүүлүгүнүн ар кандай чөйрөлөрүн камтыган. Кастлес (2013) мындан улам бул кылым “*миграция доору*”- деп аташ толугу менен мыйзамдуу дейт.

Көч кыймылы ар кандай коомдук илимдердин изилдөө объектиси болгондуктан бул термин көп түрдүү аныктамаларга ээ. Мисалы: терминдин этимологиялык маанисине көңүл бура турган болсок латын тилинен “*migratio*” сөзүнөн алынып, жер которуу, көчүрүү дегенди түшүндүрөт. Ал эми К. К. Юдахиндин (2000) орусча-кыргызча сөздүгүндө бул термин кыргызча “көч” деп

каторулуу, бир жерден экинчи жерге которулуу, көчүү, өтүү деген аныктама берилет (Юдахин, 2000:356). Көч – калктын ар кандай себептерден улам бир мамлекет ичинде, ошондой эле мамлекеттик аймактан сырткары отурукташкан жерин туруктуу же убактылуу алмаштыруу максатында жер которуусу болуп эсептелет.

Ал эми бир калктуу пункттан экинчи аймака жер которгон адамды “*мигрант*” деп аташат. Социологиялык түшүндүрмөдө мигрант – бул жаматтык, толеранттуулук сезимге ээ болгон жана жер которгон жаңы аймакта өздөрүн бирдиктүү субъект катары аңдаган социалдык топтун мүчөлөрү (Исаев, 2012:27).

Мигрант – кең маанисинде ар бир эпизодтук сапарга атанган, башка калктуу пунктарга же болбосо аймактарга туристик, эс алуу жана иш максатында үзгүлтүксүз (күнүмдүк, жумалык) эки аймактын ортосунда рейстик жер которгон киши. Мындай жер которуу ар кандай мөөнөткө (ай же адан көп убакытка) туруктуу жашаган ордун башка аймакта иштөө максатында мигранттын убактылуу же туруктуу жайгашкан аймагын өзгөртүүсү менен коштолот. Тар маанисинде мигрант – бул башка аймакка жер которгон жана туруктуу жайгашкан аймагын алмаштырган адам. Мигранттын мындай жер которуусу эски жашаган жеринин тизмесинен чыгарылып, жаңы көчкөн аймагына катталуу менен коштолот (Рыбаковский, 2003:169).

Көч кыймылын кең жана тар мааниде түшүндүрүү

Энциклопедиялык демографиялык сөздүктө бул түшүнүктүн маанисин кең жана тар мааниде көрсөтүлөт. Себеби, жер которуу менен көчүрүү түшүнүктөрүү синонимдер эмес. Ошондуктан бул терминдердин бирөөсү көчтүү кең, ал эми экинчиси тар маанисинде аныктайт (Юдина, 2007:162).

Кең маанисинде көч - ар кандай калктын белгилүү бир аймактык чек арадан, мамлекеттик, облустук, калктуу пункттан өтүүсүн болжолдойт. Ошондой эле эмне себептен экенин, канча убакытка жана кандай максатта адамдын жер которуп жаткандыгы мааниге ээ эмес. Тар мааниде көчүү сөзсүз түрдө туруктуу

жашаган жеринин өзгөрүүсү менен түшүндүрүлөт. “Көчүү” термини XIX-кылымдын адабияттарында кеңири колдонулат жана кайтарылгыс көчтүн кубулушунун маанисин так чагылдырат.

Т. Н. Юдинанын (2007) пикири боюнча көчүрүү көчтүн тар маанисин мүнөздөйт, мындай учурда аймактык жер которуунун бүткөн түрүн түзөт. Көп учурда мындай көчтү кайтарылгыс (туруктуу) көч деп аташат. Бул көчтүн түрү бир убакта эки шартка жооп берет. Биринчиден, калктын жайгашкан аймагынан башка бир аймакка жер которуусу болсо, экинчиси мындай жер которуу жашаган жерин туруктуу которуу башка бир аймакка отурукташуу менен коштолот.

Көп колдонулган аныктама орус окумуштуусу, экономика илимдеринин доктору, демограф, социолог Л. Л. Рыбаковскийге таандык болуп эсептелет. Рыбаковский көчтү ар кандай калктуу пунктардын бир же бир канча административдик-аймактык бирдиктерден мөөнөтүнө, үзгүлтүксүздүгүнө жана максаттык багытына жараша көз карандысыз жасаган баардык аймактык жер которууну айтууну сунуштайт (Рыбаковский, 1973:46).

Эң эле жайылган Ионцев Владимир Алексеевичтин түзгөн аныктамасын көрсөтсөк болот. Ал “эл аралык көч өзүнө адамдардын мамлекеттин чек арасы аркылуу өтүү менен туруктуу жайгашкан жеринин жана жарандыгынын өзгөрүүсү жана ар кандай фактылар (үй-бүлөлүк, улутук, саясий ж.б.) менен шартталат да өлкөгө кирүүсү узак мөөнөткө (бир жылдан ашык) же мезгилдик жана маятниктик мүнөзгө ээ болушу, ошондой эле циклдуу иш үчүн болгон саякаты, эс алуу, дарылануу жана башка ушул сыяктуу аймактык (мейкиндик) кыймылы менен байланыштуу”- деп түшүндүрөт (Нестерова, 2010:95).

Жогоруда калктын көчү тууралуу аныктамалар менен түшүндүрмөлөрдүн бир канчасы гана көрсөтүлдү. Ал эми, бул багытта иштеген көптөгөн окумуштуулардын илимий изилдөө иштеринде берген мындай аныктамалардын дагыда көп түрүн тапсак болот. Мисалы, окумуштуу В. А. Ионцевдин (1999) көч

түшүнүгүнө орусиялык окумуштуу изилдөөчүлөрдүн илимий эмгектеринде 36дан ашык аныктама берилгендигин өзүнүн илимий эмгегинде белгилеп кетет.

Ушундан улам көч кыймылын изилдөөгө илимий коомчулуктун кызыгуусу жогору экендиги жана адамзат коомунун өнүгүүсү менен көч түшүнүгү көп багытта өзгөрүүгө дуушар болуп жатканын байкоого болот.

Жалпысынан алганда “көч” аталышын жалгыз гана бир адамдын эмес, жалпы эле коомдун белгилүү бир учурдан баштап жайгашып, туруктуу отурукташып келген жеринен, кыска же узак убакытка социо-экономикалык, саясий, экологиялык жана башка себептерден улам көчүүсү деп түшүндүрүүгө болот.

Көчтүн түрлөрүн субъективдүү жана объективдүү факторлоруна жараша бөлүштүрүү

Көч калктын мейкиндикте болгон кыймылы катары бардык адам коомдоруна мүнөздүү. Бирок, көчтүн социалдык, экономикалык, демографиялык аймактарга болгон таасири бир гана тарыхый доорлордун арасында эмес ар кандай экономикалык деңгээлдеги жана табигый-географиялык шарттары, калктардын структураларына жараша айырмаланат. Ар кандай шартуулугунан улам көч кыймылы багытына жараша бир канча түрлөргө бөлүнөт.

А. Шевчук көч кыймылын төмөндөгү таблицада көрсөтүлгөндөй класстарга бөлөт (Шевчук, 2012:77).

Таблица I. 1 Көч кыймылын класстарга бөлүштүрүү

№	Класстарга бөлүү	Көчтүн түрлөрү
1	Аймактык бөлүштүрүү	- ички
		- тышкы (эл аралык)
2	Көчтүн объективдүү жана субъективдүү факторлорунун катышына жараша бөлүштүрүү	- ыктыярдуу (эркин)
		- аргасыз (мажбурлоочу)
3	Ишмердүүлүк максатында көчтү түрлөргө бөлүштүрүү	- эмгек көчү
		- билим алуу үчүн көч
		- керектөөчү көч
4	Мөөнөтүүнө жараша бөлүштүрүү	- кайтарылгыс (туруктуу)
		- убактылуу
		- мезгилдик
		- маятниктик
5	Мыйзам ченемдүүлүгүнө ылайык	- мыйзамдуу
		- мыйзамсыз

Жогоруда келтирилген таблица боюнча топторго бөлүштүрүлгөн көч кыймылынын түрлөрү өз ара абдан байланышкандыгын жана алардын көп учурда бирге колдонуларын белгилей кетсек болот.

1) Аймактык бөлүштүрүү: Калктын аймактык көчүүсү өлкөнүн ичинде да жана өлкө тышында да жүргүзүлөт. Ошондуктан аймактык бөлүштүрүүгө жараша көч - эл аралык жана мамлекеттик көч болуп айырмаланат. Биринчи ички, ал эми

экинчиси тышкы (эл аралык) көч деп аталат. Бирок, экөөндө тең калктын ар кандай аймактык пунктарга жер которуу кубулушун түшүндүрөт. Ошондой эле тышкы же ички көч болбосун өлкөнүн демографиялык структурасынын өзгөрүшүнө, этникалык жана социалдык кыймылына жана башка калктын жашоо ишмердүүлүгүнө көрүнүктүү таасирин тийгизет. Окумуштуулар аймактык көчтүн мүнөзүнө жараша ыктыярдуу (эркин), аргасыз жана мажбурлоочу көчтүн түрлөрүнө бөлүшөт.

А) Ички көч - бир өлкөнүн ичинде кишилердин бир жерден экинчи жерге көчүп которуулусу (Юдахин, 2000:356). Бул көчтө калк мамлекеттик чегарадан сырткары чыкпайт. Ички көч бир өлкөнүн жарандарын камтыйт жана жер которуу менен алардын жарандыгы өзгөрбөйт. Ички көч жалпы эле өлкөнүн калкынын санынын азайуусуна же көбөйүүсүнө таасирин тийгизбейт, бирок өлкөнүн аймактык бөлүштүрүүсүнө өзгөртүүлөрдү киргизет. Бул географиялык жайгаштыруунун бир түзүлүшү башка бир түзүлүштүн эсебинен көбөйүп, өзгөрүүсүнө алып келет.

Ички көч эки бөлүмдөн турат:

1. аймактык аралык;
2. түнөп калгандар.

Бул эки көч тең бир эле нерсенин ар кандай бөлүгү жана калктын туруктуу жашаган жеринин алмашуусун көрсөтөт. Бир райондон экинчи районду карай көчүү эски жайгашкан аймакты жаңысына өзгөртүп жана аймактык кайра бөлүштүрүүсүн түшүндүрөт. Ички көч тышкы көч сыяктуу эле ыктыярдуу, мажбурлоочу жана аргасыз көчтүн түрлөрүнө бөлүнөт (Рыбаковский, 2003:45-46).

Ички көч калктын аймактык жер которуусу шаар ичинде жана айыл аймагындагы көч болуп айырмаланат. Шаар жергеси менен айыл жергесинин ортосундагы аймактык жер которуусу *“айылдан шаарга карай көч”* деп аталат (Юдина, 2007:161-162).

Б) *Тышкы же эл аралык көч* - кишилердин бир өлкөдөн экинчи бир өлкөгө көчүп, которулушу (Юдахина, 2000:356). Көчтүн бул түрүү ар кайсы өлкөлөрдүн ортосунда жүргөн калктын аймактык кыймылы болуп эсептелинет. Адатта, эл аралык көч жарандыктарынын өзгөрүшү менен коштолот. Кээде мигранттар узак убакыт бою башка бир өлкөдө калуусу менен өз жарандыгын алмаштырбайт. Көпчүлүк учурда эл аралык көч экономикасы жакыраак өлкөдөн дагы да экономикалык жактан өнүккөн өлкөлөргө карай жүрөт (Рыбаковский, 2003:45). Ошондой эле, масштабдуу эл аралык көч бүтүндөй мамлекеттин экономикасына, маданиятына, социалдык чөйрөсүнө маанилүү таасир тийгизе алат. Дүйнөлүк тарыхта тышкы көч кээ бир өлкөлөрдүн (АКШ, Канада, Австралия ж.б.) калкынын түзүлүшүнө чечүүчү рольду ойногон (Шевчук, 2012:7).

Тышкы көч өз ичинен эмиграция, иммиграция жана реэмиграция болуп бөлүнөт. Өлкөдөн сыртка чыккан калк эмигрант, ал эми өлкөгө киргендер иммигранттар деп аталат. *“Реэмиграция”* термини мурунку эмигранттарды өздөрүнүн тарыхый мекенине кайтаруу процессин түшүндүрүү үчүн колдонулат. Мисалы, памирлик кыргыздарды кайра ата-бабасы жашап өткөн мекенине кайтарып келген сыяктуу.

Эмигранттар менен иммигранттардын санынын айырмасы миграциялык калдык (сальдо) деп аталып, анын оң жана терс мааниге ээ болушу түздөн-түз мамлекеттердин демографиялык жактан өнүгүшүнүн көрсөткүчтөрүнө таасирин тийгизет.

Тышкы көч менен ички көчтүн негизги айырмасы катары мамлекеттик чегараны кесип өтүүсү болуп эсептелет. Тышкы көч эң эле эффективдүү катталган көчтүн түрүү катары көрсөтсөк болот. Себеби, өлкөнүн чек арасынан өтүү расмий түрдө катталгандыктан, калктын өлкөдөн чыгуу-кирүүсү көрсөтүлөт.

Ички жана тышкы көч болсун заманбап дүйнөдө маалымат байланыш технологияларынын өнүгүшү менен жер которуу динамикалуу түрдө жогорулоодо. Маалымат байланыш технологиялары өнүккөн өлкөлөр

потанциалдуу мигранттарга алдын ала маалыматты анализдөө менен чечим кабыл алуусуна кененирээк мүмкүнчүлүк түзүп берет жана мигранттарды өзүнө тартууну максат кылат.

2. Көчтүн объективдүү жана субъективдүү факторлорунун катышына жараша бөлүштүрүү: Бул бөлүштүрүүнү А. Ю. Шевчук (2012) ыктыярдуу жана аргасыз (качкындар, жер которгон адамдар) түрлөрүн көрсөтөт. Ал эми Л. Рыбаковский бул түргө мажбурлоочу (депорттоо ж.б.) көч тибин кошот.

А) Ыктыярдуу (эркин) көч - мындай көч индивиддердин жеке себептеринен улам келип чыгышын мүнөздөйт. Мисалы, жаны шарттарда өзүн-өзү өнүктүрүү, субъектүү көз караштын негизинде комфортуу жашоо шартын издөө, башка маданиятты билүүнү калоо сыяктуу индивидтин жеке чечиминен улам көч кыймылы пайда болот. Көчтүн мындай түрүү жогорку билимдүү (квалификациялуу) адистерге жана маданий кесипти таанытуучуларына мүнөздүү деп белгилейт А. Ю. Шевчук (2012) өзүнүн докладында.

Бүгүнкү күндө ыктыярдуу көч орчунду орундуу ээлегени менен мажбурлоо түрдө да көчүрүүгө (качкындар, жер которгон адамдар ж.б.) аргасыз болушат.

Б) Аргасыз көч – жаран өзүнүн туруктуу жашаган жерин таштап, башка өлкөнүн аймагына көчүүсү абзел болот. Мындай көчүү өзүнө же анын үй-бүлө мүчөлөрүнө болгон зомбулуктан жана куугунтуктоодон улам болот. Башкача айтканда адам укуктарына көрүнүктүү коркунуч туудурган болсо жүргүзүлөт (Рыбаковский, 2003:56-57). Бул аныктама аргасыз көчтү укуктук коопсуздук багыттан түшүндүрөт. Ал эми мындай көч табигый шарттардан улам да жүргүзүлүшү мүмкүн. Мисалы: табигый кырсыктар, ачкачылык маселелери, согуш жана башка ушул сыяктуу күтүлбөгөн себептерди көрсөтсөк болот.

Аргасыздыктан келип чыккан көчтү үч түргө бөлүштүрсөк болот: географиялык жана климаттык өзгөчөлүктөр, табигый кырсыктар жана саясий чыр чатактар. Бул себептер инсандарды жер алмаштырууга жана миллиондогон адамдарды көчмөн статусун алуусуна түрткү кылат (Бешерили, 2018:17-128). Өз

кезегинде, аргасыздан кылынган көчтү төмөнкүдөй түрлөргө бөлүп көрсөтүшөт; качкындар, жер которгон адамдар жана башка.

3. Ишмердүүлүк максатында көчүү:

А) *Эмгек көчү* – жумушка жарамдуу калктын экономикалык жана башка себептерден улам бир мамлекеттен башка мамлекетке пайда алуу максатында жумушчу күчүнүн жер которуу кыймылы. Эмгек көчү эмгек ресурстарынын континенттерде, өлкөлөрдө, региондордо бирдей жайгашпагандыктан, ошондой эле адамдардын аябай эле жеңил ишти аткаруу жана жогорку эмгек акы же киреше табуусун шарттайт (Похлебаева, 2005:5). Ошондой эле А. В. Похлебаева (2005) жарандын эмгек көчүнө кабылышын суроо-талаптын жана эмгек базарына болгон сунуштун катышына байланыштуу болгондугун ортого койот. Эл аралык жумушчу күчүнүн көчү калктын горизонттук мобилдүүлүгүнүн улуттук эмгек базарына ийилишин (skewness) жок кылуу жолу деп эсептейт. Эмгек көчүн эки түргө бөлүп көрсөтсө болот: орто билимдүү же билимсиз жумушчу күчүнүн өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдөн өнүккөн өлкөгө жер которуусу жана жогорку билимдүү адистердин сапаттуу көчү же “*акылдын агымы*” катары көрсөтүлөт.

А. Ю. Шевчук көчтүн бул түрүнө сапаттуу аныктама берген Ю. В. Рошин, В. А. Волохов жана Т. И. Куценко деген орус изилдөөчүлөрүн көрсөтөт. Алар “эмгек көчү – бул бир мамлекеттин аймагындагы же бүткүл дүйнөдөгү өлкөлөр ортосундагы адам ресурстарын кайра бөлүштүрүү мамилеси. Бул өндүрүштүү жана адамдын өзүн өнүктүрүү менен шартталат (Рошин, Волохов жана Куценко, 2006:21)” - деген аныктаманы сунушташат.

М. Г. Колосницына жана И. К. Суворова “эл аралык жумушчу күчүнүн көчү эмгеке жарамдуу калктын бир жылдан ашык убакытка бир өлкөдөн башка өлкөгө көчүүсү (Колосницына жана Суворова, 2005:543)”- дейт.

Эмгек көчүнө баардык эле индивиддер кабыла албайт. Себеби, биринчиден потенциалдуу мигранттын эмгек визасын ачууга, документтерди даярдоого, транспортго, турак жай жана тамак аш сыяктуу күнүмдүк керектелүүчү

нерселерге каражаатынын болуш абзел. Экинчиден, маанилүү болгон фактор мигранттын жаш курагы жумуш берип жаткан мекеменин же өлкөнүн мыйзамдарына (эмгеке 18 жаштан жогорку индивиддер тартыла алат) жана шарттарына жооп бериши керек. Бул фактор баардык эле эмгек мигранттары үчүн тийешелүү жана эмгек көчү үчүн маанилүү орунду элейт. Мисалы, Р. Эренберг жана Р. Смиттин (1994) баалоосу боюнча көч 20-24 жаштагы индивиддер арасында байкалат дейт. Мындай баа берүүнү көп учурда билим алуу максатында жер которгон индивидтерден байкаса болот, бирок бул жаш курак толугу менен эмгектенүү максатында көчүп жаткан жумушчу күчүнө шайкеш келбеши мүмкүн. Анткени, эмгеке жарамдуу жаш катары орто жаштагы (25-39) индивидтер эсептелет. Ал эми М. Г. Колосницына менен И. К. Суворова (2005) мигранттын жашы индивид көчүү үчүн салган инвестициясын канча мөөнөттүн ичинде таап, кошумча киреше алып баштаган мезгил маанилүү экенин айтат (Колосницына жана Суворова, 2005:550). Себеби, эгерде мигранттын жашы жумушка алуучунун шартына ылайык келип, бирок иштөө үчүн бир жылга жетпеген эле мөөнөтү бар болсо, анда мигрант көчкө болгон инвестициясын эптеп жаап, кошумча киреше тапканга убакыт жетпей калышы мүмкүн. Ошондуктан, мигранттын жаш курагы өттө эле маанилүү фактор десек болот.

Б) Билим алуу максатында көчүү – калктын белгилүү бир убакытка билим алуу максатында башка бир калктуу пунктка же мамлекетке карай болгон кыймылы (Шевчук, 2012:7). Бул көчтүн түрү “*циклдуу көч*” деген ат мененда биргеликте каралып жүрөт. Циклдык көч бир жылдан ашуун жана орто мөөнөт аралыгында жасалып, кайрадан кайталануучу өзгөчөлүккө ээ. Бул көчтүн башкы өзгөчөлүгү катары мигранттардын чет өлкөгө чыгууда өзүнүн кесиптик же илимий деңгээлин жогорулатуу максатын көздөйт.

Коомдун өнүгүшүнүн маанилүү орунду элеген социалдык элементтердин бири катары калктын билим деңгээли болуп эсептелет. Ошондой эле билим алуу менен бирге алардын коомдо орду өзгөрүүлөт. Жогорку билимге ээ болуусу өзгөчө мааниге ээ. Жогорку билим берүү мекемелеринде индивидтин билим

алуусу анын коомдогу ордунун жогорулашына алып келет эмесби. Ал эми, өнүккөн өлкөлөрдүн биринде билим алуусу индивидтин өзүн-өзү өнүктүрүүсүнө жана коом тарабынан өзгөчө мааниге ээ болуусуна, ошондой эле көп деген мүмкүнчүлүктөрдүн ачылышына жакшы шарттарды түзөт. Мисалы: жумушка орношууда.

В) Керектөөчү көч – калктын эмгек ишмердүүлүгүн ишке ашырууну максат кылбастан (эмгек мигранттарынын иштебеген үй-бүлө мүчөлөрүнүн, пенсионерлердин комфортуу жерге жайгашуу жана адамдардын негизги киреше булактары башка жерде болгондугу үчүн жер которуусу) жер которуусу деген аныктама берет А. Ю. Шевчук (2012).

4. Мөөнөттүн кыска-узактылыгына жараша көчтү төмөнкүдөй түрлөргө бөлүп көрсөтүшөт: Кайтарылгыз (туруктуу), убактылуу (көбүнчө калктын мезгилдик иш менен камсыз болуусуна байланыштуу), маятниктик (жашаган жери менен иштеген жерин үзгүлтүксүз байланыштырып турган жер которуу), сезондук (жылдык) жана эпизодтук (ишкердик, эс алуу, туристик жана башка туруктуу сапарга системалык мүнөзгө ээ болбогон жер которуу).

Көч башка процесстер сыяктуу эле убакыттан улам жасалат, ошондуктан аны белгилүү интервал менен өлчөсө болот.

А) Кайтарылгыс (туруктуу) көч – мигрант жашаган жерин толук түрдө башка аймака которуусу менен коштолот. Бир канча окумуштуулар көчтүн бул түрүн толук кандуу, башкача айтканда биротоло кылынган кайтарылгыз көч деп аташат. Кайтарылгыз көч бир эле учурда эки шартка жооп берет: биринчиден, калктын бир жерден башка бир калктуу пункка жер которушу, экинчиден, мындай жер которуу жашаган жерин өзгөртүү менен коштолот (Рыбаковский, 2003:17-18). Мындай көчтү көбүнчө айылдан шаарга карай көчүүдө байкаса болот.

Бул көчтүн түрүндө мигранттар көчкөн аймагына 10-20 жылдан ашык мөөнөткө калууну максат кылып же ошол жерде толугу менен отурукташууну каалайт. Бул учурда мигрант өз мекенине кайрылууну көздөбөгөн көч тобуна

кирет жана демографиялык көч катары аныкталат. Ал эми мигрант көчүп кетип жаткан жерине кайра кайтууну көздөбөсө же көчтүн мөөнөтү чексиз болсо, бул көч “*демографиялык көч*” катары түшүндүрүүгө болот. Себеби, мигрант өзүнүн туруктуу жашаган аймагынан жалгыз гана өзү эмес, ошондой эле үй-бүлөсү менен чогуу көчүп кеткендигинде болуп саналат. Мигранттын жана анын үй-бүлөсүнүн артка, мурдагы жашаган жерине кайрылуу максаты болбогондугу жана реципиент, мигранттарды кабыл алган өлкөдө туруктуу отурукташууну каалагандыгы үчүн бул мамлекеттин демографиялык абалына таасирин тийгизет.

Б) Убактылуу көч - негизинен эмгекке жарамдуу калкынын убактылуу мөөнөткө иштеген жана жашаган жерин алмаштыруу кыймылы. Адатта, мындай көч туруктуу жашаган жерине кайтып келүүсү менен коштолот.

Убактылуу көч мигранттардын жашоо шарттарын жакшыртуу менен эмгек жетишсиздигинен жабыр тарткан өндүрүштүн муктаждыгын канааттандырат. Мындай көч жумушчу күчүнө болгон талаптын убакытка карата бирдей эместигинен улам келип чыгат. Натыйжада, кээ бир тармактарда бир учурда жогорку өлчөмдө жумушчу күчү зарыл болот. Ошондуктан жергиликтүү эмгек ресурстарына канааттануу мүмкүн эмес болгондуктан, кошумча жумушчу күчүн башка аймактарындан тарта баштайт. Өндүрүштө биринчилерден болуп мезгилдик мүнөзгө ээ болгон тармактардын бири айыл чарба болуп саналат. Бул өндүрүш тармагында отургузуу жана оруп-жыюу мезгили башталып, кыш мезгилине караганда жумушчу күчүнө талап алда канча жогору болот. Мезгилдик мүнөзгө ээ болгон тармактар; токой, балык жана башка. Өндүрүштүн мезгилдик мүнөзү убактылуу көчтүн зарылдыгын көрсөтүп турат (Рыбаковский, 2003:53-54).

В) Мезгилдик көч – калктын административдик-территориалдык чектерди өтүүсү менен бирге, жылдын белгилүү убагында чектелген мөөнөткө жылдык жер которуусу. Бул көч жылдын белгилүү гана мезгилдеринде ишке ашырылат. Мөөнөттүн бүтүшү менен алар кайра туруктуу жайгашкан аймагына кайтып келишет. Мындай көч эмгек ресурсунун керектөө убакытты бир калпта болбогондуктан келип чыгат. Жергиликтүү жумушчу күчүнө жетишсиз

болгондугу үчүн башка райондордон жумушчулар тартылат (Рыбаковский, 1973:25). Мезгилдик көчтүн мисалы катары, айыл-чарба өнүккөн райондордо эгинди жыйноо учурунда жана туристик мезгилде эс алуучу райондордо эмгек күчүнүн жетишсиздигин көрсөтсөк болот.

Г) *Маятниктик көч* – адамдардын жумушуна жана жеке ишмердүүлүгүнө байланыштуу эки башка административдик аймактардын чек арасынан абдан кыска мөөнөткө өтүүсү болуп эсептелет. Башкача айтканда, ар кандай калктуу пунктардын арасында жумушчулардын мезгил-мезгили менен жүргүзгөн иш сапары. Бул көчтүн түрү мезгилдик жумуш менен алектенген жумушчуларга мүнөздүү. Мисалы: айыл чарбада же туризм жаатында иштегендер (Колосницына жана Суворова, 2005:543). Маятниктик көчкө көбүрөөк шаардык жана айылдык калктын көрүнүктү бөлүгүү катышат. Акыркы 10-20 жыл ичинде калктын аймактык жер которуусунун маятниктик түрүнүн мааниси жогорулады. Бир канча өлкөлөрдө күнүмдүк маятниктик көч менен жылдык кайтарылгыз көчүүнүн көлөмү жакын жана мезгилге жараша ашат. Маятниктик көчмөн сандык жактан жогорулап, эмгек ресурстары жайгашкан борборлордун сапатын өзгөртөт. Башка тараптан, маятниктик көч жашоочулардын эмгекте ар кандай керектөөлөрүн канааттандырып, шарт түзүп берет (Рыбаковский, 2003:156).

Европанын чакан өлкөлөрүндө же Азияда болсун чек арага жакын жайгашкан аймактарда акыркы он жылдын ичинде күнүмдүк (маятниктик) жумуш үчүн болгон бир өлкөдөн башка өлкөгө жер которуулар жогорулады –дейт М. Г. Колосницыны менен И. К. Суворова (2005). Мисал катары Бельгиядан Люксембургка жана Малайзиядан Сингапурга болгон маятниктик көчтү көрсөтөт.

Рыбаковский (2003) жогоруда көрсөтүлгөн көчтү бөлүштүрүүдө “*эпизодтук көч*” деген көчтүн түрүн киргизет. *Эпизодтук көч* – бул көчтүн түрү белгилүү убакыттын жана бир эле мейкиндик арасында дайыма кайталанып турбасада иштик, эс-алуу жана башка сапарларды чагылдырат. Эгерде иш сапарына жумушка жарамдуу калк гана катыша алса, эс-алуу үчүн болгон жер которууга калктын калган бөлүгү катышуу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Эпизодтук көчкө

катышуучулардын түзүмү ар түрдү келет. Ошондуктан бул көчтүн түрүнө белгилүү бир максатта жер которуп жаткан калкты атап көрсөтүү мүмкүн эмес.

Менин оюмча “өзүнүн масштабы боюнча көчтүн бул түрү башка түрлөрүн басып өтөт” – дейт Л. Рыбаковский (2003). Бирок, тилеке каршы изилдөөгө аз кабылат. Көчтүн бул түрүнүн көлөмү совет жылдарында гана туристик сапарларлардан улам жогорулаган. 80-жылдарда туристик саякатка кабылгандардын саны 1970-жылдарга караганда эки эсе жогорулап, 60 миллион калкты түзгөн. Бүгүнкү күндө дагы орус жарандарынын эс алууга жана туристик максатта өлкөнүн чек арасынан чыккан сапарлары жок эмес, тескерисинче масштабдуу түрдө өсүүдө, бирок алардын жалпы көлөмү жогоруладыбы аны айтуу кыйын. Дагы бир рейстик сапардын шарттарынан улам эпизодтук көчтүн тибине киргизсе болот. Бул түргө зиярат кылуу жана башка жер которуунун түрлөрүн көрсөтсөк болот (Рыбаковский, 2003:340).

Жогоруда көрсөтүлгөн көчтүн түрлөрүндө кыска жана орто мөөнөттө болуп өткөн жер которууну, мигранттардын мекенине кайра кайтып келүү максатын көздөгөндүгү жана көп учурда жеке мигранттар тарабынан ишке ашырылгандыгы үчүн экономикалык себептерден улам келип чыккан көч десек болот. Себеби, мигранттар жылдын белгилүү гана мезгилдеринде же жумушуна байланыштуу күнүгө жана ошондой эле билим алуу менен бирге эмгектенүү максатында беш-он жылга чейин чет өлкөгө чыгуунун натыйжасында мекенинде калган үй-бүлөсү жана туугандарынын камын көрүш үчүн акча каражаттарын жөнөтүп жаткандыгы болуп саналат. Бул көчтүн түрүндө мигрант *“жумушчу мигрант”* болуп аталып, көбүнчө бойдок эркектердин жана кыска убакытка гана үй-бүлөөсү менен ажырашуусу менен коштолот. Ошондой эле бул көчтүн түпкү себеби, экономикалык көйгөйлөргө байланыштуу болгондугу үчүн *“экономикалык көч”* катары аныкталат. Анткени, жумушчу мигранттар аларды жөнөткөн жана кабыл алган мамлекеттердин ички экономикасына таасирин тийгизет.

5. Укуктук ченемдүүлүгү жагынан көчтү түрлөргө бөлүштүрүү: Өлкөгө кирүүдө укуктук жактан мыйзамдуу жана мыйзамсыз болуп бөлүнөт. Мындай бөлүштүрү тышкы көчкө гана тиешелүү.

А) *Мыйзамдуу көч* – көчтүн бул түрүнө өлкөгө мыйзамдуу түрдө кирген жана мыйзамсыз, бирок кийинчерээк өлкөдө жүрүү үчүн урксат алган мигранттар кирет.

Б) *Мыйзамсыз көч* - өлкөгө мыйзамсыз киргендер жана мыйзамдуу түрдө кирип (мисалы: турист катары) кайра убактысында чыкпай калып калгандар эсептелет.

Мигранттардын укугун коргоочу уюмдар менен коомдордун иш алып барып жактандыгына карабастан, көчтүн бул түрүү адамдарды уурдоо жана алдап ала качуу жолдору менен чет өлкөгө алып чыгаруу жолдору дагы жок эмес. Бул көч түрү расмий болбосо дагы көч түрүнө киргендиги үчүн мигранттардын эркиндигине жараша көчкө бөлүү зарылчылыгы бар.

Жогоруда көрсөтүлгөн көч түрлөрүү бири-бирине абалга жараша өзгөрүүшү ыктымал. Мисалы: потенциалдуу мигранттын бир мамлекеттин чек арасына конок катары кирип, жүрүү мөөнөтү бүткөн соң мамлекеттен чыгып кетпестен калып калуусу мигранттын “качкын” статусуна ээ болуусу менен эпизодтук көчтөн мыйзамсыз көчкө айланышына алып келет, ошондой эле мигрант ал өлкөнүн мыйзамдарына баш ийбей кармала турган болсо, анда депортоо менен мажбурлоочу көчкө кабылып, кайра өз мекенине кайтарылат да реэмигрант статусуна ээ болот. Көпчүлүк учурда кездешкен дагы бир мисал катары өлкөгө билим алуу максатында кирип, билим алуу мөөнөтү бүткөн соң ошол мамлекетте калып, иштөө менен эмгек көчүнө же ошол мамлекеттин жарандыгын алуу менен кайтарылгыз көчкө өзгөртүп кетиши мүмкүн.

Мындан улам заманбап көч бир калыпта сакталып калбастан ар түрдүү формага ээ болушу ыктымал деген жыйынтыка келсек болот. Келечекте ар кандай факторлордун таасиринен улам көчтүн дагыда ар кандай түрлөрүү пайда боло

бериши мүмкүн. Бирок, индивид же калк болобу кандай гана көчтүн түрүнө кабылбасын, узак же кыска мөөнөткө болсун адамдар өз мекенин, үй-бүлөөсүн, туугандарын таштап бөтөн жерге, элге жер которуусуна түрткү кылган факторлор суроо катары каалууда.

I.2. Көч кыймылынын теориялык, моделдик жана концепциялык негиздери

Бүгүнкү күнгө чейин көч кыймылынын келип чыгуу себептерин аныктоого окумуштуулар чоң салымдарын кошкону менен мурункудай эле толук кандуу изилденбеген процесс катары калууда.

Д. Мессей, Ж. Аранго жана башка (1993) окумуштуулар “бүгүнкү күндө эл аралык көч кыймылынын жалгыз, ырааттуу теориясы жок. Ар кандай теориялардын бөлүкчөлөрү өнүктүрүлүп, фрагменттеринен гана түзүлгөн теорияларды гана көрсөтөт. Бирок, кээ бир учурларда көч теорияларынын үлгүсү бир тартиптин негизинде түзүлбөшү мүмкүн. Бирок, учурдагы көч теорияларынын үлгүсү жана тренди заманбап көч процессин түшүндүрүүдө бир тартиптин негизинде же жалгыз деңгээлине таянуу менен анализдөөнү сунуш кылбайт. Анын ордуна заманбап көч кыймылы татаал, көп түрдүү, табигый шарттардан улам такталган жана өзүнө ар түрдүү деңгээлдерди камтыган теорияларды түзүү керек (Мессей, Аранго ж.б., 1993:432)” – дейт.

Учурда эл аралык көчтүн себептерин түшүндүрүп берүү үчүн бирдиктүү теория жок десек да болот. Бирок, ушул эле учурда эл аралык көч кыймылын түшүндүрүү үчүн жасалган жакындоолор жана теорияларда аз эмес. Мисалы, англис окумуштуусу, географ Эрнст Георг Равенштайн алгачкылардан болуп 1885-жылы жарыяланган “Көч мыйзамдары (*The Laws of Migration*)” деп аталган эмгегинде көч кыймылынын илимий негизин сунуштайт. Анын теориясы илимге “Равенштайндын мыйзамдары жана эрежелери” деген ат менен кирген. Ал Улуу Британиянын жана түндүк Американын мисалында көчтүн жети мыйзамын

түзгөн. Кийин изилдөөлөрдүн негизинде көч эрежелерин он бир мыйзамга бөлүп көрсөтүлөт.

Аларга төмөндөгү мыйзамдар кирет (Равенштайн, 1885:198-199):

- 1) Көпчүлүк учурда көч жакын аралык карай багытталат.
- 2) Экономикалык жактан өтө ылдамдыкта өнүккөн борборлорго калктын жер которуусу. Бул мыйзамды көч кыймылынын табигый жыйынтыгы десек болот. Чектелген мейкиндиктин аралыгында болгону менен бирок, бардык өлкөлөрдө бирдей жүрөт. Бул көч эрежесин сиңирүү төмөндөгүдөй мүнөздө болот. Бир шаарда (райондо) ылдамдыкта башталган экономикалык өнүгүү бул шаарга жакын аралыкта жайгашкан жергиликтүү калк бул шаарга жер которо башташат. Ошондой эле бул шаардын калкынын саны тездик менен өсөт да, шаарга жакын жайгашкан аймактарда калктын азайуусу менен коштолот. Бул менен биз чоң шаарлардын ылдам өнүгүшү табигый өсүүгө караганда көбүрөөк калктын жер которуусу шарт түзөт десек болот.
- 3) Көч акырындык менен жүрөт. Бул кыймыл өзүнө сиңирүүнүн терс кубулушу болсо да, жогоруда айтылган өзгөчөлүктөрдү көрсөтөт.
- 4) Ар бир көч агымдары өзүнүн контр агымына тийешелүү.
- 5) Узак аралыкта көч негизинен чоң соода борборлоруна же өнөр - жай тармактарына багытталат.
- 6) Шаар калкы айыл аймактагы жашаган калкка караганда көч процессине кабылуусу жайыраак жүрөт.
- 7) Көч кыймылына кыз-келиндер эркектерге караганда көбүрөөк кабылат.

Бул эрежелердин баары эле бүгүнкү күнгө чейин өзүнүн калыбында сакталып калбады. Убакыттын өтүшү менен бул эрежелер өзгөрүп, кээ бир

эрежелери колдонуудан чыкты. Бирок, айрым эрежелер (мисалы: көпчүлүк учурда көч жакын аралыкка ишке ашат ж.б.) убакыттын сыноосунан өтүп, заманбап окумуштуулардын эмгектеринин базалык негизи түзөт. Э. Равенштайндын эмгегинен улам башка изилдөөлөр жаралгандыктан, анын сунуш кылган мыйзамдары “*салтуу теория же көч кыймылынын жаралуу теориясы*” катары кала бермекчи.

Ал эми, алгачкы көч кыймылынын эң эле орчундуу теорияларынын бири катары жумушчу күчүнүн жер которуусунун “*неоклассикалык көч теориясы*” болуп эсептелет.

Неоклассикалык көч теориясы: Бул концепциянын негизи Дж. Хикстин “*Эмгек акы теориясы*” деп аталган эмгегинде көрсөтөт. Ал бул эмгегинде, эл аралык деңгээлде эмгек акынын айырмачылыгын көч кыймылынын негизги фактору катары карайт.

Дж. Хикс биринчилерден болуп көчтү индивидтин маалыматты толук кандуу туура баалап, рационалдуулуктун негизинде кабыл алган чечими катары караган. Жумушсуздук жана жолго болгон каржылоо маселелерин мааниге алынбаганда. Көчкө түрткү болгон себеп катары өлкөлөр арасы эмгек акынын деңгээлинин айырмачылыгын эсептейт (Колосницына жана Суворова, 2005:544). Ал эми М. Г. Колосницына менен И. К. Суворова (2005) мындай айырмачылык аймактар арасы капиталдын жана эмгек өндүрүшүнүн бирдей бөлүнбөгөнүнөн улам келип чыгарын белгилешет жана жер которуунун негизинде эмгек акынын айырмачылыгын теңдөө менен эмгек базарын эки багыттан жөнгө салууну сунушташат.

1) *Түз* – эмгеке болгон сунуштун өлкө базарынан эмгек ресурстарынын ашыкча кылуунусун азайтуу жана өлкөдөгү жакыр эмгек ресурстарына болгон сунушту көбөйтүү.

2) *Кыйыр* – мигранттардын эл аралык акча которуусу аркылуу.

Бул теория эл аралык көчтү - эмгек базарында жумушчу күчүнө болгон суроо-талаптын жана эмгек акынын бирдей эместигинен улам калктын эмгек акысы төмөн аймактардан, эмгек акысы жогоруу аймактарга болгон кыймылынын келип чыгуусун түшүндүрөт. Бирок, убакыттын өтүшү менен неоклассикалык теория кээ бир көчтүн себебептерин толугу менен түшүндүрүп бералбашы аныкталган. Мисалы, билим алуу максатында, саясий куугунтуктан жана экологиялык маселелерден улам жасалган жер которуулар, башкача айтканда эмгек акы маанилүү болбогон факторлор.

Неоклассикалык теориянын колдонууда чектүүлүгүн негизги себеби – бул анын чындыкты ашыкча жөнөкөйлөтүүшү. Бул фактыны андоо аны дагыда тар маанисинде изилдөөгө түрткү болду. Бул менен биз неоклассикалык теорияны колдонулбай калды дей албайбыз. Себеби, ушул теориядан улам биринчи жолу көч индивидтин акыл-ээстинин негизинде өзүнүн кирешесин жогорулатуу максатында кабыл алган чечими катары каралат (Колосницына жана Суворова, 2005:545).

Өз кезегинде неоклассикалык көч теориясы макро жана микро деңгээлде жүрөт.

Макро экономика теория – бул теорияга ылайык эл аралык көч жумушчу күчүнө болгон суроо-талаптын географиялык айырмачылыктарынан улам шартталат. Башкача айтканда, эл аралык көчтүн детерминанттары катары тигил же бул мамлекеттин жумушчу күчүнө болгон суроо-талап менен сунуштун, эмгек акы менен ИДПнын көрсөткүчтөрүнүн айырмасы жана башка ушул сыяктуу макро факторлорду белгилейт.

Жумушчу күчү ашыкча болгон өлкөлөрдө эмгек акынын төмөн, ал эми жумушчу күчү жетишпеген өлкөлөрдө эмгек акынын жогору болушу менен мүнөздөйт. Жыйынтыгында эмгек акынын айырмачылыгы эмгек акысы төмөн болгон өлкөлөрдөн эмгек акысы жогору болгон өлкөлөргө карай көч кыймылынын жүрүшүнө алып келет. Ошондой эле, ашыкча жумушчу күчү болгон аймакта жумушчу күчү азайып, эмгек акынын жогорулашына алып келет. Ошол

эле убакта жумушчу күчү жетишсиз аймакта сырттан келген жумушчулардан улам жумушчу күчү толукталып, эмгек акынын азайуусу күтүлөт. Мындай жер которуу ар кайсы мамлекетте эмгек акынын бирдей болушуна алып келет (Мессей, Аранго ж.б., 1993:433).

Жалпысынан айтканда бул теория эл аралык көчтү жалгыз гана экономиканын макро көрсөткүчтөрү менен чагылдырганга аракет кылат. Ал эми көчтүн бул теориясы өлкөлөр арасындагы көчтү саясий, экономикалык жана маданий структураларынын негизинде түзөт.

Неоклассикалык көч теориясынын макро деңгээлине төмөндөгүдөй теориялар кирет:

Кош типтүү эмгек базар теориясы: Реципиент (алуучу) менен донор мамлекеттердин ортосундагы татаал катнашты ачууга аракет кылган концепция “кош типтүү эмгек базары” болуп саналат. Бул концепциянын негиздөөчүсү катары америкалык экономист Майкл Джозеф Пиоре эсептелет. Бул теорияга ылайык көчтүн түртүлүү жана тартылуу күчтөрү эмгек базары менен түздөн-түз байланышка ээ. М. Пиоренин пикири боюнча иммиграция жашаган жеринин түртүүчү (аз эмгек акы жана жумушсуздук) факторлордон улам, ал эми тартуучу (жумушчу күчүнүн керектөөсү) факторлор катары кабыл алуучу тараптан шартталат (Мессей, Аранго ж.б., 1993:440-441). “Кош типтүү эмгек базар теориясынын жаралышына түрткү болгон факторлордун бири ааламдашуунун дүйнөлүк экономикадагы тенденциясынын өсүшү менен ар кандай мамлекеттердин базарынын бири-бирине болгон тыгыз байланышы жана көзкарандылыгынын жогорулашы” – дейт Колосницына менен Суворова (2005). Бул концепция ар кандай эл аралык экономикалык байланыштардын өнүгүшүн жана улутук эмгек базарларында суроо-талаптын жана сунуш шарттарын түздөөнү өз мойнуна алат. Мындай түздөөнүн жыйынтыгында белгилүү сууроо-талаптын жана сунуштун өнүүгү борборун жаратат, ошондой эле бардык катышкан мамлекеттердин экономикалык жана илимий-технологиялык өнүүгүсүн ылдамдатат (Колосницына жана Суворова, 2005:547).

Микро экономикалык теория – эл аралык көчтү микро деңгээлде изилденүүсүндө көчтүн негизги детерминанттары катары индивиддин жеке өзүнө таандык киреше-чыгымдарын эсептөөнүн натыйжасында, тигил же бул мамлекетке көчүүгө болгон чечими менен аныкталат. Бул көчтү кирешелүү кылуучу негизги фактор адамдык капиталга жасалган инвестициянын көлөмү эсептелинет. Көч үчүн аз чыгымды сарптоону камсыз кыла турган факторлор катары мигранттын индивиддик, социалдык, технологиялык өзгөчөлүктөргө ээ болгондугу каралат.

Неоклассикалык теориянын кеңири өнүгүшү “*адам капитал*” моделинин негизинде байкалат жана бул модел көчтүн себебин микро деңгээлде карайт.

Адам капитал модели - көч теориясынын жумушчу күчүнүн жер которуусунун өзгөчө орунду элеген концепция “*адам капитал*” модели. Бул теорияны көч багытында изилденген баардык заманбап изилдөө эмгектеринин негизи катары эсептесе болот.

М. Г. Колосницына менен И. К. Суворова (2005) “алгачкы ирет адам капиталына салым кошуу Л. Сжаастан (Сжаастан, 1962:80-93) тарабынан көч кыймылына жооп табуу максатында каралат. Бирок, көч кыймылын анализдөөдө адам капитал моделин активдүү колдонуу Б. Чизвиктин (Чизвиктин, 1978:897-921) изилдөөлөрүнөн улам башталат” – дейт.

Бул моделге ылайык көч кыймылы инвестица катары карала турган болсо, анда мигрант биричи болуп бир канча нерселерге каржылоосу керек, кийин кайра кошумча кирешеге (жашоо деңгээлин жогорулатуу) ээ болуу максатында (Колосницына жана Суворова, 2005:549).

Албетте, бардык жер которуу маалымат издөөгө, транспортко, турак жайга, жаңы жумуш издөөгө, чет тилди үйрөнүүгө жана жаңы маданиятка көнүүгө болгон каражат каржылоо менен коштолот. Ошондуктан индивид жер которуу чечимин алардан мурун көчүүгө биринчи инвестица жасаш үчүн капиталга ээ болушу керек. Башкача айтканда, көчтөн пайда алуу максатында потенциалдуу мигрант көчкө салган инвестициясын кайра эки эселеп алууну кааласа, биринчи

эле башка өлкөгө көчүүнүн пайдасынын көлөмүн баалашы керек. Ошондой эле, баарына белгилүү факт катары мигранттын эмгек акысы ал аймактын жашоочуларына караганда аз болорун эске алышы абзел. Булардын баарын эсептөө менен канча мөөнөттө өз чыгашасын жабуу менен кошумча киреше алып баштары маанилүү. Мындай себептерден улам көпчүлүк мигранттар кирешесин көбөйтүү жана толук эмгек акыны (туруктуу жумушчулар катары) алуу максатында аргасыздан ошол мамлекеттин жарандыгын алышат.

1970 - жылдары неоклассикалык теориянын альтернативасы катары көч кыймылынын себептерин аныктоонун тарыхый - структуралык жактан жакындодон улам *“тарыхый структурализм теориясы”* пайда болду. Бул теориянын таануучуларын бири катары социолог, саясий-экономист С. Кастлес эсептелет. Ал 1970-жылдары европалык көч кыймылын анализдөө менен жазган эмгегинде мигранттардын кыймылын белгилүү бир глобалдуу жана улуттук экономиканын системанын чектеринен тышкары жайгашкан жол деп айткан. Мындай жолду ал дифференциалдашкан экономиканын өнүгүшүнөн жана өнүгүп келе жаткан өнөр-жай өлкөлөрүнөн байкаган. Ошондон улам көч бирдиктүү кубулуш катары каралбастан, өзүнүн көлөмү жана багыты бар динамикалуу процесс катары түшүндүрүлө баштады (Юдина, 2006:122-123).

Бул теорияга ылайык мигранттардын кыймыл-аракети мамлекеттик капиталдын структураларынан улам аныкталат. Иммиграциянын саясий-экономикалык моделинин башталгыч күчтөрү болуп мамлекет жана капитал эсептелет. Көч арзан жумушчу күчүн мобилдештирүү жолу катары каралат. Өнүккөн өлкөлөр, өлкөлөр арасындагы теңсиздикти колдоо менен бирдикте жакыр өлкөлөрдүн ресурстарын эксплуатациялоодон улам дагыда өнүүтү мүмкүнчүлүгүн алат.

Дагы бир кеңири таралган теориялардын бири катары *“тартылуу-түртүлүү”* концепциясы эсептелет. Бул теориянын негизин америкалык окумуштуу Эверетт Ли 1966-жылы жарыяланган *“Көч теориясы (A theory of Migration)”* деп аталган макаласында түзгөн. Бул теория жогоруда көрсөтүлгөн

теориялардын уландысы же фрагменттеринен улам келип чыккан жана бир канча концепциялардын тамырын түзгөн теория катары эсептелинет (Ялчын, 2004:80).

Бул теорияга ылайык эмгек ресурстарын экспорттоочу мамлекеттерде жумушчу күчүн (жумушсуздук же иштин жетишсиздиги, калктын жакырчылыгы жана башка себептер) түртүү фактору иштейт. Импортчу мамлекеттерде тескерисинче, ресурска болгон жогорку талаптын болушу, ошондой эле эмгек акынын жогорулугу жумушчу күчүн өзүнө тартуу фактору эсептелет (Нестерова, 2010:98).

Э. Ли (1966) жер которууга түрткү болгон факторлорду төмөнкүдөй төрт группага бөлүп көрсөтөт (Ли, 1966:49-50):

- 1) жайгашкан аймагына байланыштуу факторлор;
- 2) жер которууну көздөгөн аймактагы факторлор;
- 3) аралык, мезгилдик тоскоолдуктар;
- 4) жеке факторлор.

Америкалык социолог Э. Ли (1966) жайгашкан жана жер которууну көздөп жаткан аймактын тартылуу жана түртүлүү теориясынын негизинде көчүүгө түрткү болгон факторлорун бөлөт. Түртүү фактору катары жумушсуздук, эмгек акынын төмөндүгү, кедейчилик, чектелген эркиндик, согуш жана башка себептер эсептелет. Ал эми тартылуу фактору катары жогорку эмгек акы, экономикалык жактан өнүгүү, коопсуздук. Транспорттук чыгымдар, көчтүү жөнгө салуу мыйзамдары, кетүүнү көздөгөн аймак жөнүндө маалыматтын жоктугу жер которуу үчүн тоскоолдуктарды жаратышы мүмкүн (Мелконян, 2015:145).

Дүйнөлүк система теориясы: Бул теориянын негизи И. Валлерштейн тарабынан түзүлгөн. И. Валлерштейн дүйнөлүк системаны эмгекти көп маданий аймактар ортосунда бөлүшү катары карайт. Мында базалык өндүрүш товарлары жана факторлору менен алмашуу бардык жашоочулардын күнүмдүк жашоосуна керектелет (Колосницына жана Суворова, 2005:547).

Бул теория эл аралык көчтү дүйнөлүк экономиканы ааламдашуунун контекстинде изилдөөнү улантат. Эл аралык көч өзгөчө көптөн бери келе жаткан колония жетекчилери менен колониялар ортосунда орношулган маданий, лингвистикалык, административтик, инвестициондук, транспортук байланышынын негизин түзөт. Жумушчу күчүнүн эл аралык көчү негизинен ааламдашкан экономикалык базар менен байланыштуу болгондуктан, аны мамлекет тарабынан эл аралык капиталдын жана товардын агымын жөнгө салуу максатында иммиграция жөнүндө мыйзам кабыл алуу керек (Юдина, 2006:122-127).

Неоэкономикалык көч теориясы: Чектелген неоклассикалык теорияны толуктоонун негизинде “жаңы экономикалык” концепция келип чыкты. Бул теориянын негиздөөчүлөрүнүн бири катары О. Старк (“Эмгек көчү”) эсептелет. Адабиятта көпчүлүк учурда көчтүн “неоэкономикалык” фактору деп аташат.

Бул теория өзүнө үй-бүлөнүн биригишин же жаңы үй-бүлөнүн курулушун, ден-соолук жана климат маселелерин, жогорку билим алууга умтулуу үчүн кылынган жер которуу кыймылынын факторлорун түшүндүрүүгө аракет жасайт. Неоэкономикалык теориянын субъектиси болуп саясий жана диний кысымга алынган мигранттар эсептелет. Жогоруда айтылган себептердин баары жакшы жумушка (киреше) орношуу максатында жүрбөгөнү менен жыйынтыгында адамдар өзүнүн абалын жакшыртууну үмүт кылат. Экономикалык теориянын тили менен айтканда пайдалуулуктун жогорку деңгээлине жетүүгө аракет жасалат. Ошондуктан, ар бир ыктыярдуу көч экономикалык фактордун түрткүсүнөн улам жүрүшү мүмкүн деген ойду жаратат М. Г. Колосницына менен И. К. Суворова (2005). Негизинен бул теориянын артыкчылыгы катары жер которуу чечимин жалгыз гана индивид кабыл албайт. Үй-бүлөсү жана туугандары менен биргеликте кабыл алган чечим болуп эсептелет. Мындан тышкары мигранттардын чечими ар кандай факторлордун таасирине байланыштуу жана жайгашкан аймагындагы шарттардан улам жер которуу чечими түзүлөт.

Неоэкономикалык теория көчтү бир гана эмгектин негизинде карабастан, ар кандай шарттарга жараша карайт (Мессей, Аранго ж.б., 1993:436-438).

“Жалпысынан жогоруда көрсөтүлгөн теориялардан адамдар жакыр региондордон (мамлекеттерден) бай региондорго жер которуусун күтсө болот эле. Ал эми мамлекеттер арасындагы экономикалык айырмачылык көч кыймылынын жеткиликтүү себеби катары каралмак. Жыйынтыгында мындай агымдар эмгек акынын жана өнүкпөгөн өлкөлөрдүн шарттарын теңдөөгө жардам берип, дүйнөдө экономикалык жактан бирдей өнүгүүгө алып келиши керек эле. Бирок, көч кыймылынын экономикага багытталган теориялары көп суроолорду жаратты”- дейт Т. Н. Юдина (2006).

Биринчиден бул теориялар тарыхый жана саясий-экономикалык контекстен ажыраган. Экинчиден, индивид иммиграциялык саясатка (чет мамлекетке чыгуу эрежелери) баш ийбей, эркин каалаган аймагына жер которо албайт. Бул эрежелерден улам индивид кайсыл мамлекетке жер которуу керектиги жөнүндө чечимин кабыл алат. Үчүнчүдөн, потенциалдуу мигранттын каалоосу менен эмес, мамлекеттен чыгуу туралуу мыйзам жана эрежелерден, ошондой эле кандай абалда (мыйзамдуу, мыйзамсыз) жер которорун эске алуу абзел. Төртүнчүдөн, эгерде кирешенин айырмачылыгы чындап эле көчүүгө түрткү болгон маанилүү факторлордун бири экономикалык абал болсо, анда эмне себептен калктын кедей катмары биринчилерден болуп жер которбостон, калктын орто социалдык катмары жер котороорун түшүндүрүү мүмкүн эмес. Бешинчиден, бул теория калк жыш жайгашкан аймактардан, аз жашаганга карата болгон кыймылын болжолдойт. Бирок, дүйнөдө иммиграцияга кабылган өлкөлөр жыш жайгашкан калктуу пунктарда орун алат. Алтынчы мыйзам катары бул теория эмне себептен кээ бир мигранттардын тобу көпчүлүк учурда, башка мамлекеттерге эмес (мисалы, көпчүлүк алжирлар Францияга, Германияга эмес, ошондой эле түрктөр сыяктуу) бир гана мамлекетке жер которушат (Юдина, 2006:121-122). Бул алты карама-каршылыктуу суроолор адамды ойлонтпой койбойт. Албетте, жумушчу күчүнүн жер которуу процесси адамдардын жашоо

ишмердүүлүгүндө маанилүү фактор катары эсептелет. Бирок, көч процессин изилдөөдө көчкө түрткү болгон фактор катары экономикалык жетишпегендикти эле кароо туура эмес болору чындык.

Ал эми, Т. Н. Юдинанын (2006) жогоруда койгон татаал суроолорунан улам көч кыймылынын тийгизген таасири бир гана экономистердин көңүлүн бурдурбастан, башка илимдин таанытуучуларынын ошондой эле, социологтордунда кызыгуусун жараткан.

Көч процессин изилдөөдө классикалык социологиялык жактан жакындoo У. Томас менен Ф. Знанецкийдин *“Польшалык дыйкан Европада жана Америкада”* деген эмгегинде каралган. Бул изилдөөдө алар көч процессинин таасирин анализдөө менен мигранттардын жаңы жерге адаптацияланышынын негизинде ыкмаларды түзүшкөн (Дашадондокова, 2014:10).

Социалдык тармак (Нетворк) теориясы: Бул теория *“тармакты”* мигранттарды байланыштырган топтом катары аныктайт, ошондой эле эл аралык көчтү индивидуалдуу жана үй-бүлө кабыл алган жер которуу процесси катары түшүндүрөт. Мисалы: байланыштыруу мурдагы мигранттар менен жергиликтүү мигрант эмес калкты жана кабыл алган өлкө ичинде туугандык байланыш аркылуу жүрөт.

Тармактар социалдык капиталдын ар түрдү формасын түзөт. Бул формалардын жардамы менен адамдардын чыгымдарын жана жер которуудан келип чыккан көйгөйлөрдү төмөндөтөт жана көчтөн күтүлгөн пайда жогорулайт. Тармактар мигранттар үчүн маанилүү ресурсту түзөт жана бул ресурстардын жардамы аркылуу мигранттар жаңы аймактан жумуш табуу, турак жайга ээ болуу мүмкүнчүлүгү жогорулайт. Мигранттардын саны белгилүү чекке жеткен соң тармактык кеңейүү көч кыймылынын чыгымдарын жана көйгөйлөрүн төмөндөтөт. Мындан улам көч кыймылы жогорулап, жер которуунун кошумча агымына өбөлгө түзөт жана социалдык тармактар жер которуунун бирден-бир себеби катары карала баштайт (Юдина, 2006:122-127).

Социалдык тармактар теориясынын өнүгүшүнө Дж. Госс жана Б. Линдквист Э. Гидденстин структураштыруу теориясынын кайра жаратуу менен салым кошкон изилдөөчүлөр катары эсептелет. Эске салып кете турган болсок белгилүү заманбап англиялык теоретиктер социалдык процесстин белгилүү болгон аналитикалык жакындоолордун эки жактуулугун (субъективдүү жана объективдүү) басып өткөнгө аракет жасаган. Дж. Госс менен Б. Линдквист мигранттардын карама-каршылыктуу жардам берүү институту “индивиттердин көп түрдүү топтому, ассоциациясы жана уюмдары социалдык кыймылдын натыйжасында бардык агенттиктер жана алардын биргеликте иш алып баруусу убакытка жана мейкиндике болгон жайылуусун түшүндүрөт” - дейт.

Жалпысынан алганда социалдык тармак - индивиттердин кандайдыр бир коомдук институттун тегерегинде стратегиялык түрдө, өздөрүнүн кызыкчылыктарын ишке ашыруу үчүн жасалган кыймылы (Госс жана Линдквист, 1995:319). Бул теория аркылуу Дж. Госс менен Б. Линдквист (1995) структуралык теорияны колдону менен көч теориясын субъективдүү жана объективдүү жакындоолордун күрөшүүсүнөн алып чыгууга аракет жасашкан.

Ар тараптуу себептерден улам шартталган көч теория - бул теорияда көчтүн ар бир кыймылы социалдык контекстин өзгөрүүсү менен жыйынтыкталат. Көчкө таасир берген социалдык-экономикалык фактордун алты татаал ыкмалары каралат: кирешени бөлүштүрүү; жерди бөлүштүрүү; айыл чарба уюмдарын; мадания өнүгүү; адам капиталын региондор арасына бөлүштүрүү жана жумуштун социалдык мааниси. Бул теориядан төмөндөгүдөй жыйынтыка келсе болот (Юдина, 2006:129):

- Көчтүн таасиринен улам мигранттарды жөнөткөн жана кабыл алган өлкөлөрдүн социалдык, экономикалык жана маданий структураларындагы өзгөрүүлөрдү жөнгө салууга жана көзөмөлдөгө мүмкүн болбогон адамдардын мындан кийинки кыймылына күчтүү ички түрткүнү берет. Татаал шарттардан улам себептелген теориясынын механизми өкмөттүн колу жетпеген белгилүү даражада жатат;

- Убакыттын өтүшү, ал тургай маанилүү ички жумушсуздукта көч кыймылын токтото албайт. Ошондой эле, өкмөт да эмгек көчүнүн агылышын кыскартуу менен ошол аймакта жайгашкан калкты жумуш орду менен камсыздоого мүмкүнчүлүгү жетпейт. Себеби, мигранттар өндүрүштүн эң эле төмөн деңгээлинде жалпак тил менен айтканда, кара жумуштарда иштегендиктери үчүн ошол аймакта жайгашкан калк убакыттын өтүшү менен жогорку деңгээлдеги кесиптерге көнүп, алардын баалуулуктары өзгөрөт. Ал эми, кандайдыр бир маселелерден улам жумушсуздукка кабылган учурда да, мигрант иштеген жумуш ордуна иштөөдөн баш тартышат. Мындан улам иммигранттарга жана жергиликтүү жашоочуларга болгон кесиптин социалдык катмарларга бөлүштүрүлүшү келип чыгат;

- Бул теория көч агымы убакыт жана мейкиндиктин стабилдүүлүгүн, структуралуулугун жана эл аралык жер котору системасына туруктуулукту жаратарын болжолдойт. Бул системалар товар, капитал, адамдардын белгилүү мамлекеттер арасында жана башка мамлекеттер менен интенсивдүү алмашууларын мүнөздөйт.

Эл аралык көчтүн синтетикалык теориясы – бул теория жаңы пайда болгон теория катары көч кыймылынын экономикалык, неоклассикалык, эмгек көчүнүн неоэкономикалык, кош типтүү эмгек базары, дүйнөлүк система, коомдук капитал, татаал себептерден улам шарталган көч теорияларынын синтезделишин чагылдырат.

Бул теорияга ылайык эл аралык көч социалдык, экономикалык жана саясий трансформациялык системага кирүү менен базар мамилесинин базарга чейинки жана базардык эмес коомдордо жайылышынын коштолуусунан улам келип чыгат. Базарга чейинки коом – бул айылдык дыйкан чарбанын негизинде түшүндүрүлсө, ал эми базардык эмес коом ХХ-кылымдагы борбордук пландаштыруунун негизи катары көрсөтүлөт. Ааламдашуунун негизинде экономика айыл чарба өндүрүштөрүнөн базар экономикасына өтөт жана экономикада түзүлгөн социо-экономикалык байланыштар бузулуп, адамдардын

көнүмүш жашоосуна масштабтуу өзгөрүүлөрдү алып келет. Калк мобилдүү топторду түзүп, экономикалык бакубаттыка жетүүнүн жаңы жолдорун издей башташат.

Изилдөөлөрдө эл аралык мигранттар дүйнөлүк базардан четтеген жакыр аймактардан жер которбостон, глобалдуу соода-сатык, маалымат жана өндүрүш тармактарына кириши менен тез өзгөрүү этабын өтүп жаткан регион же мамлекеттерден көчүп жаткандыгын көрсөтөт. Эл аралык көч базардык системанын жетишсиз өнүгүшүнүн жыйынтыгы эмес, тескерисинче базарлардын тез өнүгүүсүнүн улам келип чыгат (Юдина, 2006:132). Калктын салтуу жашоо образынан аргасыздан баштартуусунун негизги себеби катары өздөрүнүн экономикалык бакубатчылык менен камсыздоо жолун издөө каражаты болуп эсептелет. Экономикалык жактан өз жашоо турмушун жакшыртуунун башка бир ыкмалары жок болгондуктан адам өзүнүн эмгегин сатыка койот.

Эмгеке болгон акынын айыл аймактарына караганда шаар жергесинде жогору болгондуктан бул процесс айылдан шаарга карай жер которуу формасында ишке ашат. Шаар жергесинен иш табуу мүмкүнчүлүгүнүн аздыгына жана кыйындыгына карабастан көч агымы жүрүп турат. Себеби, мигрант айыл аймагынан кыйналып, өз мээнети менен тапкан арзыбаган кирешеге караганда шаар жергесинде эмгек акынын жогорулугунан улам мындай кадамга барат. Бирок, мигрант шаар жергесиндеги жашоо шартка, тамак-аш, транспортко болгон каражат чыгымын эсептебейт. Көбүнесе мындай көч өнүккөн өлкөлөрдө байкалат. Анткени, өнүккөн өлкөлөрдө эмгек акы жогору, ушудан улам адамдардын өздөрүнүн кызматын (эмгек күчүн) эл аралык эмгек базарларына сунушташына өбөлгө түзөт. Мындан улам адам капитал теориясы ортого чыгат.

Т. Н. Юдина (2006) “ички көчкө караганда эл аралык тенденция мурдагы командалык экономикалык (мисалы, Советтер Союзуна бириккен өлкөлөр) шарттарда жашаган жана базар системасына өттү этабын башынан өткөрүп жаткан калктык көчтү өзгөчө чагылдырат”-дейт.

Структуралык трансформациялык мезгилде жашап жаткан өлкөдө жакшы базар капиталынын жана керектөөчү кредиттин жоктугунан улам индивид өз күчүн сатууга аргасыз болууда. Себеби, жаңы айыл чарба формасын же жаңы бизнес түзүү мүмкүнчүлүгүн издеп жаткан калк өз өндүрүшүн чыгаруу үчүн башталгыч салымга жана капиталга муктаж. Ошондой эле, базар экономикасына өтүү керектөөлүүчү кымбат баалуу мүлктөргө (үй-жай, транспорт, тиричилик техникалар жана башка ушул сыяктуу күнүмдүк жашоо тиричиликке керектүү материалдык буюмдар) болгон суроо-талаптын өсүшү менен коштолот. Ал эми мындай көрүнүш эл аралык базарга адамдар өз күчүн жана акылын сатыка коюсуна түрткү болот (Юдина, 2006:132).

Мындай синтездөөдөн улам жогоруда көрсөтүлгөн теориялар субъектин же бир үй-бүлөнүн рационалдуу жол менен кабыл алган убактылуу же дагыда жогорку кирешеге ээ болуу үчүн туруктуу башка өлкөгө жер которуу процесси болуп эсептелет. Көч фактору катары дүйнөлүк эмгек базарларынын өнүгүшү өлкөлөр арасында бирдей болбогондугу көрсөтүлөт. Ал эми, субъектин максаты катары каражаат чогултуу же айсайын мекенине (үй-бүлөсүнө) акча которуусу көрсөтүлөт.

Жалпысынан алганда бүгүнкү күндө көч теорияларынын ичинен басымдуу кылган концепцияны белгилеп көрсөтүш же колдонуудан чыгарып салыш мүмкүн эмес. Себеби, жогоруда сунуш кылынган теориялардын бирида көч феноменин толугу менен канаттандыраарлык деңгээлде түшүндүрүп бералбайт. Бирок, бул менен биз бул концепциялар жараксыз деп айталбайбыз. Себеп дегенде жогоруда айтып өткөндөй көч кыймылы ар тараптуу аны бир эле теория же аныктама менен толук кандуу түшүндүрү мүмкүн эмес. Бул процесске ар кайсы илим өзүнүн изилдөө багытына жана предметине жараша теорияларды жана түшүндүрмөлөрдү ортого койо бермекчи. Мисалы, кээ бир изилдөөчүлөр мигрантын өзүн изилдесе, кээ бирлери анын тапкан кирешесин же анын башка чөйрөгө адаптацияланышын. Ушул себептерден улам бул кубулушту бир жактуу изилдөө мүмкүн эмес.

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

БҮГҮНКҮ КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ТЫШКЫ КӨЧ КЫЙМЫЛЫНЫН КАЛЫПТАНЫШЫ, СЕБЕПТЕРИ ЖАНА ДИНАМИКАСЫ

Кылымдар боюу көч кыймылы кыргыздардын көчмөн жашоо образынын маанилүү бөлүгүн ээлеген. Бул процесс калктын эркин жана мезгил-мезгили менен кылынган табигый кыймылы катары эсептелинип келген. XIX – кылымдын экинчи жарымынан баштап Кыргызстан толугу менен Россия империясынын карамагына өтүүсү, кыргыз элинин көчмөн жашоо образына таасирин тийгизип, өзгөрүүгө душар кылды. Кыргызстан Орус империясынын колонияларынын бири болуу менен саясий, экономикалык, коомдук жашоо шартына көнүүгө аргасыз болушкан.

Кыргыз элинин жашоо образындагы толугу менен өзгөрүүлөр СССРдин таркашы менен эгемендүүлүккө ээ болгондон баштап байкала баштаган. Себеби, 1991- жылы эгемендике жетүү менен Кыргызстанда күтүлбөгөн көйгөйлөр пайда болгон. Бул көйгөйлөр кыргыз элинин мамлекет чегинен тышкары жумуш издөөсүнө аргасыз кылган.

Ал эми XIX – кылымдын экинчи жарымынан бүгүнкү күнгө чейинки калктын көч кыймылы кыргыз калкынын заманбап образын түзүүгө салым кошту (Исаев, 2012:22). Ошондой эле көчтүн багытын өзгөртү.

II.1. Кыргызстандагы тышкы көч кыймылынын калыптанышы жана өнүгүү этаптарынын изилдениши

1970 – жылдардан баштап Кыргызстанда калктын көч кыймылы ыктыярдуу мүнөздө болуп келген. Башкача айтканда, көч процесси Бирдиктүү Советтер Союзунун мейкиндигинде эркин (ыктыярдуу көч) кыймылын мүнөздөгөн. Бул мезгилде Кыргызстанда элдик чарбанын өнөржай, илим, ден соолук жана башка тармактарды өнүктүрүү максатында көч кыймыл жүрүп турган (Кумскова, 2015:109). Мындай көрүнүш табигый кубулушка айланган. Бирок, жогоруда айтылгандай Кыргызстанда көч 1970 - жылдардан кийин гана башталган кыймыл катары айта албайбыз, себеби, кыргыз эли башынан эле көчмөн калк болгондуктан, көч кыймылы алардын жашоо-тиричилигинин бир бөлүгү катары кыргыз эли менен биргеликте өкүм сүрүп келген. Көчмөн эли бир мейкиндикке байланып, ошол жерге отурукташып калган эмес. Бүгүнкү күндө байыркы учурдагы көч менен заманбап көч кыймылынын мааниси, функциясы өзгөрдү.

“Кыргыз Республикасынын бүгүнкү күндөгү (заманбап) көч кыймылы – бул аргасыздан болгон жана бир канча себептерден улам шарталган ташынуу” - дейт Н. Х. Кумскова (2015). Ал эми кыргыз элинин заманбап жашоосунун башталышы катары эгемендүүлүккө ээ болгондон кийинки жылдарды көрсөтсөк болот.

1991-жылы эгемендүүлүккө жетүү менен СССРдин карамагынан чыгуу жетимиш жылдык экономикалык, социалдык карымкатнаштын кыска мөөнөттүн аралыгында жокко чыгышы, мамлекеттердин чек араларынын такталып, чийилишинин натыйжасында бул мамлекеттердин ортосундагы чындалган экономикалык байланышынын жана көптөгөн фабрика менен заводтордун иш алып баруусунун токтошуна алып келди. Анын негизинде 1990-жылдардын башы ири жумушсуздук менен коштолуп, келечекке карата күмөн жараткан кырдаал менен чагылдырылат. Бул экономикалык тополоңдун негизинде СССРдин таркашы менен Борбордук Азия өлкөлөрүндө, ошондой эле Кыргызстанда да

биринчи массалык көч байкалды (Сулайманова, 2013:4-5). Бул көч Советтер Союзунун кулашына байланыштуу болгон үчүн Евразиянын мейкиндигинде "постсоветтик көч" деп аталган феномен пайда болду (Веткина, Космарской ж.б., 1999:8).

Төмөндөгү диаграмма II.1де көрсөтүлгөндөй Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин бул кыймыл күчөгөн.

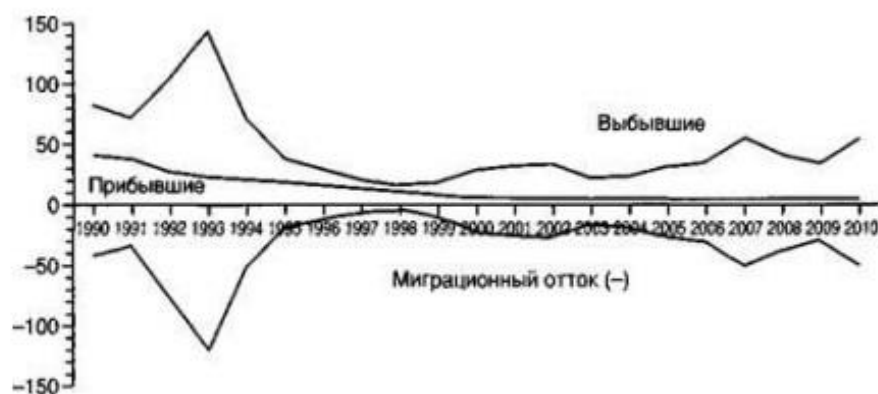

Диаграмма II. 1 Калктын тышкы көчү (Булак: КРнын Улуттук статистикалык комитети)

Бул кыймылдын себеби катары 1991-жылы Кыргызстан эгемендүүлүгүн жарыялаган соң, саясий жана экономикалык мааниде эркиндикке ээ болуу менен бирге мамлекет бир катар көйгөйлөргө дуушар болду. Мындай абал калктын жер которуусун мажбурлады. Көчтүн негизги себептери катары төмөнкүлөрдү көрсөтсөк болот.

- Мурдагы СССРдин дотациясынын токтолуусу чарбалык байланыштын ажырымына, энергиянын чыгымдарынын жогорулашы жана башка ресурстар Кыргызстандын социо-экономикалык абалына терс таасирин тийгизди;
- Кыргызстанда болгон экономикалык кризис;
- Ааламдашуу доорунун келиши менен чек аралардын ачылышы, көч мезгили деп аталып, экономикалык киреше, пайда табуу максатында жер которуу.

Ааламдашуу доорунда көч социалдык кайра түзүлүүдө негизги факторлордун бири катары каралып, көчтүн таасиринен улам социалдык мамилелердин мейкиндикте кайра түзүлө баштады (Гидденс, 1990:67).

Ал эми Н. Х. Кумскова эгемендүүлүктү алгандан кийинки Кыргызстандагы көч кыймылын беш этапка бөлүп көрсөтөт. Төмөндө көрсөтүлгөндөй (Кумскова, 2015:109):

- А) Биринчи этап: 1990 - 1994 жылдар аралыгын камтыйт;
- Б) Экинчи этап: 1995 - 1999 жылдары;
- В) Үчүнчү этап: 2000 - 2006 жылдар арасы;
- Г) Төртүнчү этап: 2007 - 2011 жылдар;
- Д) Бешинчи этап: 2012 - 2014 жылдар аралыгына бөлүп көрсөтөт.

А) Биринчи этап (1990 – 1994): Бул этапта көч негизинен этникалык жана саясий себептерден улам башталат жана мигранттар тарыхый мекенине кайтуусу менен коштолот. Бул жылдар арасындагы өлкө ичиндеги саясий туруксуздук мурун болуп көрбөгөндөй өнөр жай тармагынын жана соода сатыктын төмөндөөшүн, коллективдүү чарбанын жана айылдык ички структуранын талкаланышын, бирдиктүү социо-экономикалык жана саясий механизмдин ажырымы татаал аймактык, этностук, улуттук жана башка ушул сыяктуу маселелерди жаратты. Ал эми мындай маселелер өз кезегинде ички жана тышкы көчтүн күчөшүнө түрткү болду (Исаев, 2012:24).

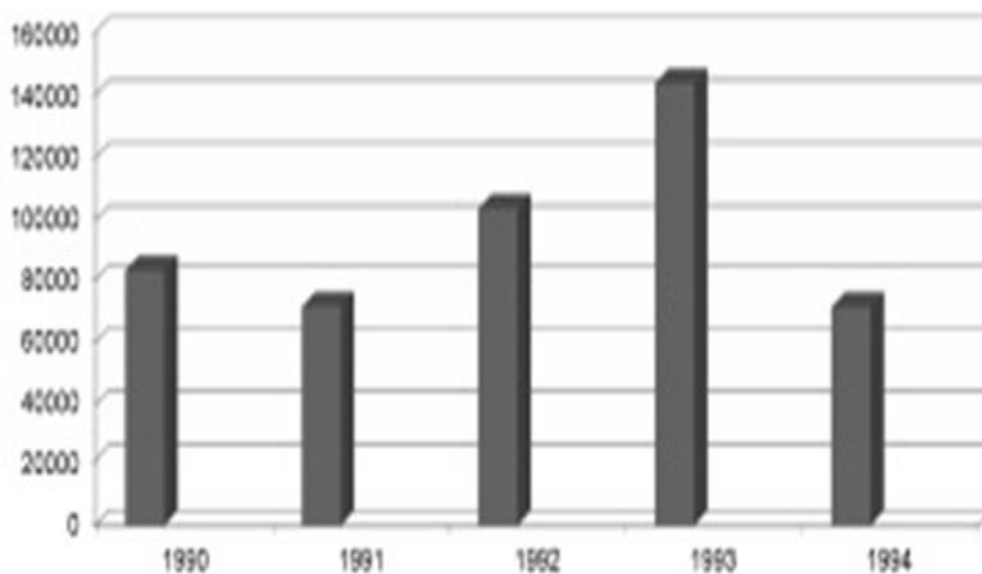

Диаграмма II. 2 1990-1994 жылдар арасында Кыргызстандан чыгып кеткендердин саны (Булак: КР Улуттук статистикалык комитети)

Кыргыз Республикасынын 1991-1994 жылдар арасындагы тышкы көчүнүн саны көзөмөлгө алынбагандын негизинде 472,711 миң адамды түзгөн. Бул жылдар арасында жер которуу Россияга багытталган (Кумскова, 2015:110). Мындай жер которуу аталган аймактардын жашоочуларынын сыртка көчүп кетүүсү демографиялык мүнөздө болуп, үй - бүлөлөрү менен көчүүлөр байкалган. Баса белгилеп кетчүү нерсе бул жылдары көч өлкөдөгү социо-экономикалык абалдын кыйындашынан улам жүргөн. Бул көчтүн багыты жогоруда диаграмма II.2де көрсөтүлгөндөй 1994- жылдарга чейин кескин түрдө мигранттардын санынын көбөйүп, андан соң акырындык менен азайышына алып келген.

Б) Экинчи этап (1995-1999): Бул этап биринчи этаптан көч кыймылынын төмөндөшүү менен айырмаланат. Мамлекеттен чыккандардын саны азайды. Бул этапта эмиграция убактылуу мүнөзгө ээ болду. 1990-1994 - жылдары мигранттар жер которуп жаткан аймакка отурукташууну көздөсө, экинчи этапта мигранттар убактылуу жана өз мекенине кайтып келүү максатында көчүп башташкан.

Көчүнүн себеби катары жогорку деңгээлдеги жумушсуздук эсептелет (Кумскова, 2015:111).

Ал эми 1998-жылдан тартып, демографиялык көч өзүнүн максатын экономикалык пайда алууну көздөгөн мигранттардын көчүүсү менен алмашкан. 1998 - жылдан тартып, Борбордук Азияда экономикалык көч катары аталган жумушчу мигранттардын чет өлкөдөгү салыштырмалуу жогору эмгек акы жана жашоо деңгээлин издөө максатында мекендеринен көчүп кетүү тенденциясы байкалган. Бул көчтүн өзгөчөлүгү мигранттар мекенине кайра кайтып келүүнү көздөгөндүгүндө болушу менен айырмаланат. Бул көч кыймылын экономикалык жактан изилдөөнүн зарылчылыгы болуп, кеткен мигранттар кайтып келүүдө же чет өлкөдө иштеп жаткан учурларында мекенинде калган үй - бүлөсү же туугандарына күнүмдүк жашоосуна же сактоо максатында акчалай каражаттарды жөнөткөн. Бул акчалай каражаттардын көлөмү мамлекеттердин макро чоңдуктарына болгон көлөмүнө караганда кыйла чоң болгондугу үчүн, анын ички экономикага тийгизген таасири кызыгууну туудурбай койбойт.

В) Үчүнчү этап (2000–2006): Н. Х. Кумускованын (2015) “Кыргызстан Республикасынын калкынын тышкы көчү пайда алып келген жаңы факторлордун пайда болушу менен өзгөрдү. Коомдук жашоонун түп тамыры менен кайра түзүүнүн натыйжасында калктын интенсивдүү жер которуусуна алып келди”- дейт.

2000-жылдары КМШ өлкөлөрүнө болгон миграциялык салт бузулуп, чет мамлекеттерге болгон көч кыймылы байкалган. Буга чейин Кыргызстан Россия, Казахстан жана Өзбекстан менен гана байланышта болсо, кийинки учурда көч Чыгышка карай багытталган. Мисылы, Кытай (6.5%), Түркия (0.9%), БАЭ (0.8%).

Бул жылдар арасында Кыргызстандагы экономикалык кыйынчылыктардан улам эмгек экспортунун өсүүсүнүн табигый процесси башталган. Өлкөдөгү эмгек

мигранттарынын кирешесинин негизги булагы катары соода сатык, башкача айтканда алып сатарлардын бизнеси күчөй баштаган (МЭУ¹ отчет, 2013:105).

Эмиграциянын негизги себеби катары жумушсуздук, жашоо деңгээлинин төмөндүгү жана калктын жумушсуз бөлүгүн камсыздоо үчүн жумуш орундарынын түзүлүп берилбеши эсептелет. 2005-жылда короо айланып жүргүзүлгөн изилдөөдө таңдалмалардын берген маалыматы боюнча жумушсуздуктун деңгээли экономикалык активдүү калктын 22%тин түзгөн (Кумскова, 2015:112).

Сурамжылоонун жүрүшүндө мигранттар Кыргызстандын чегинен тышкары иштегендеринин төмөндөгүдөй себептерин көрсөтүшкөн.

- эмгек акынын төмөндүгү (24.6%);
- жумушчу орунунун жетишсиздиги (19.9%);
- өз кесибинде жумушка орношуу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу (9.9%);
- жана башка себептер (34.8%).

Ал эми жер которо турган аймактын тартуучу фактору катары ЭЭУнун билдирүүсү боюнча Кыргызстандан Россия Федерациясына жана Казакстанга жер которуунун негизги фактору катары көпчүлүк эмгек мигранттары үчүн эмгек акынын айырмачылыгы эсептелет. Жогорку эмгек акыны издөөнү негизги себеби деген жоопту респонденттердин 66,7% ти Россияга, 53,6% тин Казакстанга жер которуп жаткан эмгек мигранттары таңдашкан. Ошол эле убакта өз өлкөсүндө ишке орношуу мүмкүнчүлүгү жоктугун 13,3% Россияга жана 8,3% Казакстанга жер которгондор көрсөтүшкөн.

Г) Төртүнчү этап (2007–2011): Бул жылдарда көч өзүнүн максатын экономикалык пайда алууну көздөгөн мигранттардын көчүүсү менен алмашкан десек болот. Башкача айтканда, миграцияга таасир берген Кыргызстандагы экономикалык абал жумушчу мигранттардын чет өлкөдөгү салыштырмалуу

¹ Миграция боюнча Эл аралык Уюм (МОТ)

жогору эмгек акы жана жашоо деңгээлин издөө максатында мекендеринен көчкөндөрүн байкаса болот.

2009-жылкы дүйнөлүк кризистин Кыргызстандын Россиядагы эмгек мигранттарына болгон таасирин Жалал-Абад облусунун “Миграция жана иш менен камсыз кылуу” комитетинин бөлүмүнүн адистери тарабынан 2009-жылы Россиядан кайткан эмгек мигранттарын сурамжылоонун негизинде, алардын 70 пайызы кайрадан Россия Федерациясына кайтууну көздөгөндүгү, жана анын негизги себептери катары Кыргыз Республикасында эмгек акынын төмөндүгү, керектөөчү товарлардын баасынын жогорулашы, жумушсуздук жана жашоо деңгээлинин, шарттарынын начар болушу белгиленген (Лукашова жана Макенбаева, 2009:110).

Изилдөөлөрдүн жыйынтыгында эмгектенүү максатында Кыргызстандан жакынкы жана алыскы өлкөлөргө көчүүнүн негизги фактору катары төмөндөгү себептер көрсөтүлөт (Аналитикалык отчет, 2007):

- 1) социо-экономикалык туруксуздук (жумушсуздук жана калктын жашоосунун деңгээлинин төмөндүгү);
- 2) Кыргызстандагы саясий туруксуздук.

Мындай көрсөткүчтөрдүн келип чыгышына 2010-жылдын Апрель, июнь айларындагы каргашалуу окуялардын түркүсү болбой койгон жок. Ушул окуялардан кийин мигранттардын жаңы толкуну жаралгандыгын айтышууда адистер. Өлкөдөгү кооптуу абалдан улам өз келечегин бул жерде элестете албагандар, үй-жайсыз калгандардын айрымдары Кыргызстандан көчүп кетүүгө мажбур болушууда. Мындай окуяларга карабастан эмгек көчүнүн негизги себеби катары акча табуу жана материалдык абалды жакшыртуу, турак жай алуу, ошондой эле үй-бүлөнү керектөөлөрүн камсыздоо мүнөздөлгөн.

Д) Бешинчи этап (2012–2014): Бул мезгилде көч экономикалык жактан изилдөөнүн зарылчылыгы болуп, кеткен мигранттар кайтып келүүдө же чет өлкөдө иштеп жаткан учурларында мекенинде калган үй-бүлөсүнө же

туугандарына күнүмдүк жашоосуна же сактоо, чогултуу максатында акчалай каражаттарды жөнөтүшкөн. Бул акчалай каражаттардын көлөмү мамлекеттердин макро чоңдуктарына болгон көлөмүнө караганда кыйла чоң болгондугу үчүн, анын ички экономикага тийгизген таасири кызыгууну туудурбай койбойт. Улуттук Банктын 2014-жылкы отчетунда 10 айдын ичинде башка мамлекеттерде эмгектенип жүргөн мигранттар Кыргызстанга 1,4 млрд. доллар акча которушкан.

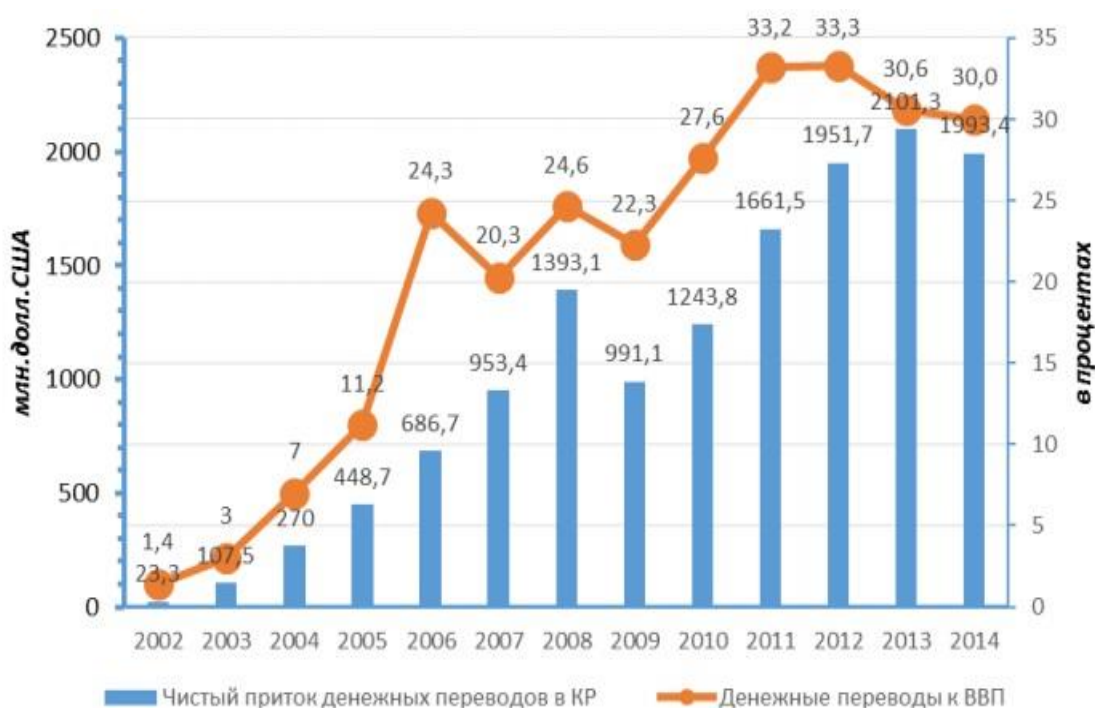

Диаграмма II. 3 2002-2014 жылдар арасындагы мигранттардын Кыргызстанга акча которуусу (Млн.доллар менен) (Булак: Улуттук Банк)

Ал эми 2015-жылы 1 млрд. доллар которулгандыгы көрсөтүлгөн, 2014-жылдан караганда 28%ге аз. Бул көрсөткүч Россиянын жарандыгын алгандардан тышкаркы эсептөөдө. Жарандык алгандардын саны 540 миң адам. Россиянын жарандыгынын алуунун негизги себептеринин бири катары жумушка орношууну жеңилдетүү жана бир канча маселелерден качуу. Жалпысынан 75,8% мигранттар 35 жашка чейинки эркек, аялдар. Эмгектенип жүргөндөрдүн мигранттардын

жарымысынан көбү үй-бүлөлү. Жогорку билими жоктор 52% түзөт, бул алардын аз маяна төлөчү жумуштарда иштерин билдирет. Ал эми мигранттардын 63,59% орто билимдүүлөр (<http://www.tazabek.kg/news:399606>).

Жогоруда көрсөтүп кеткендей ташынуунун негизги себебтери катары экономикалык абал жана мамлекетте айлык акынын төмөндүгү эсептелет, ошондон улам жумушсуздук жарандарды чет өлкөдөн пайда издөгө мажбурлайт. Эмгек көчүнүн төмөнкү кирешеди болгон үй-бүлө мүчөлөрү кетет жана акча котору менен үй-бүлөсүн камсыздайт.

1990-2015 жылдар арасындагы Кыргызстандын тышкы көчүнө себеп болгон факторлору көп түрдүү болгондуктан улам объективдүү жана субъективдүү факторлорун көрсөтсөк болот.

Ал эми көч кыймылынын пайда болуусуна себепкер болгон факторлорду А. Ю. Шевчук (2012) негизинен “объективдүү” жана “субъективдүү” факторлорго бөлүп көрсөтөт.

“Объективдүү фактору” адамдын айланасын курчап турган чөйрөнү мүнөздөйт. Объективдүү факторду өз ичинен коомдук жана табигый деп бөлүп көрсөтсө болот. Көчтүн коомдук фактору – экономикалык, демографиялык, социалдык, этникалык, диний, укуктук жана саясий коомдук шарттардын аймактык айырмачылыгын мүнөздөйт. Табигый фактор болсо эмгектин, климаттык өзгөчөлүктөрдүн, экологиялык абалдын жана геологиялык шарттарда жашоонун түшүндүрөт. Ал эми “субъективдүү фактор (социо-психологиялык)” – потенциалдуу мигранттардын баалуулук багыттары жана керектөөлөрү менен шарталган. Адамдык керектөөлөрүнүн көп түрдүүлүгү потенциалдуу мигранттардын ар кандай кыймыл-аракетке барууга түрткү болот. Мисалы, негизги керектөөлөрүн канаттандыруу үчүн алгылыктуу кирешени алууну каалоо бир социалдык статуска ээ болууну жана өзүн-өзү жогорку деңгээлде өнүктүрүү менен коштолушу мүмкүн (Шевчук, 2012:73-81).

Иш жүзүндө миграциянын болуусуна бул эки фактор тең бирдей деңгээлде таасир берет. Алардын ичинен көпчүлүк учурларда социалдык жана экономикалык факторлор (м. калктын санынын көптүгү, жакырчылык жашоо, ишсиздик, айлык акынын аздыгы ж.б.) негизги себептер болсо, саясий (этникалык азчылыктардын кысымга учуроосу, саясий куугундук ж.б.), диний жана аскердик себептер (эвакуация, депортация ж.б.) да кошумча себептер болушу толук ыктымал.

Бул жылдар арасындагы көч кыймылынын көпчүлүк бөлүгүн объективдүү фактор катары карасак болот. Себеби көч кыймылынын негизги себептери төмөнкүлөр болуп эсептелет:

- Өз мекенине кайтууну көздөгөндөр (1990-жылдын башы Советтер Союзунун талкаланышы);
- Улуттук маанайдын өсүшү (2005-жылдын 24-марттагы төнкөрүш жана 2010-жылдын 7-апрельинде болуп өткөн Ош окуясы);
- Калктын жашоо деңгелинин төмөндүгү (көч кыймылынын негизги себептерин кедейчилик жана жумушсуздуктун алкагында кароо милдеттүү. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик көч жана иш менен камсыз кылуу боюнча комитетинин 2007-жылдын 1-январындагы билдирүүсү боюнча өлкөдө жалпысынан жумушсуздардын саны 193 миң адамды түзгөн. Калкыбызда жакырчылык азайып жатканына карабай кедейчилик дагы деле негизги фактор катары каралууда. Жогорку кедейчилик өлкөбүздүн обласында Талас 48%, Нарында 35.4%, Ошто 27.9%, Жалалабадта 26.6%ти жана Баткенде 25.3%ти түзгөн.);
- Келечеке кам көрүүнүн натыйжасында (1999 жана 2000-жылдардагы Баткен окуясы) жер которуу;
- Акыркы жылдардагы саясий абалдын тез-тезден өзгөрүшү өлкөбүздүн өнүгүүсүнө тоскол болууда.

- Мындан сырткары узак убакыттар бою бир биримдикте жашоонун таасири, тил билүүчүлүк, территориялык жакындык, виза маселесинин жеңилдиги сыяктуу бир топ кошумча факторлорду айтсак болот.

Белгилей кетчү дагы бир негизги себеп катары коңшулаш Россия, Казакстан мамлекеттеринин экономикасынын өсүшү менен жумушчу күчү талап кылынып, мекендештерибиздин эмгек мигранттарына айланышы.

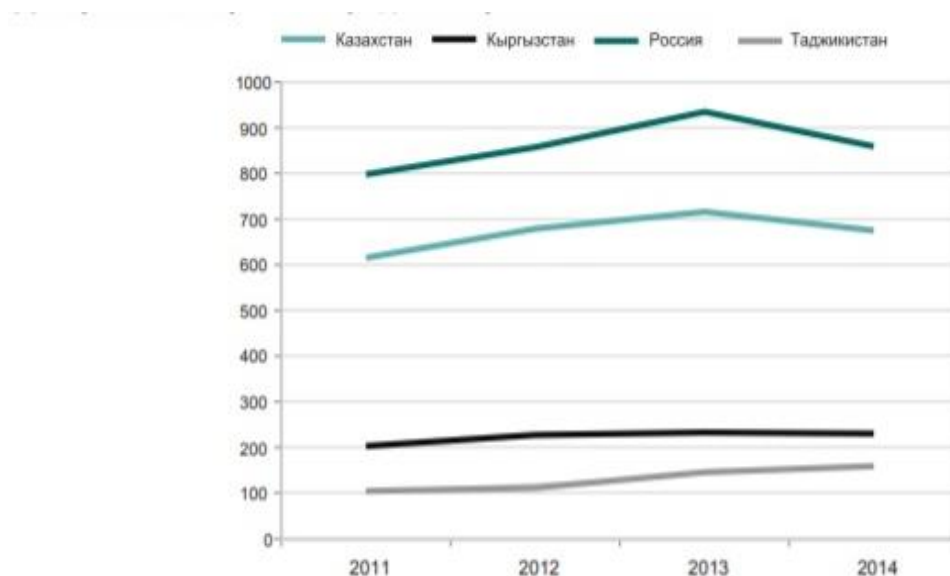

Диаграмма II. 4 Мамлекеттер арасындагы эмгек акынын орточо деңгээли (Булак: КМШ өлкөлөрүндөгү мамлекеттер арасы статистикалык комитет)

Диаграмма II. де көрсөтүлгөндөй бул мамлекеттердин негизги Кыргызстандан жумушчу күчүнүн тартуучу фактору катары эмгек акынын бизге салыштырмалуу кыйла жогору болушу эсептелет.

А. Ю. Шевчук (2012) калктын көчүүсүнүн негизги себеби катары көп учурда өз алдынча каралбаган (бош аймакты, жумуш, дагыда жогорку кирешени издөө жана айылдык жашоо образды шаар жергесине өзгөртүү, ошондой эле жогорку статуска ээ болуу максатында көчүү) бири-бири менен тыгыз байланышта болгон экономикалык жана социалдык факторлорун белгилейт. Албетте, бул менен биз социо-экономикалык факторлор эле көч кыймылынын

жүрүшүнө себеп болууда деп айта албайбыз. Анткени, бул факторлордон башка жогоруда көрсөтүлгөндөй табигый же коомдук болсун социо-экономикалык факторлордой массалык көчүүгө себеп болбосо, калктын көчүүсүнө түрткү берүүдө. Мисалы: климаттык, экологиялык, геологиялык шарттар бүтүндөй бир региондун (айылдын) калкынын массалык түрдө көчүүсүнө себеп болот эмесби.

Жалпысынан айтканда, көч кыймылы баардык кыймылдардай эле табигый же жасалма көч болсун бул эки тараптуу процесс экени баарыбызга маалым. Ошондой эле социалдык, экономикалык, саясий жана маданий системалардын өзгөрүүсүнүн жыйынтыгы жана калктын жайгашуусуна жаңы элементтерди камтып адан эски көрүнүштөрдү чыгарып салуу же унутта калтырууга таасир тийгизет. Табигый кыймылда калк төрөлүүнүн натыйжасында өсөт, ал эми өлүү менен калктын саны кыскарат, акыр аягы табыгый өсүүгө алып келет. Көч кыймылында болсо мигранттардын өлкөгө келиши калктын санын жогорулайт, ал эми өлкөдөн же региондон чыгып кеткен көчмөндөр калктын санынын азайуусуна душар кылат. Ошондой эле көч калктын эмгек жөндөмдүүлүгүнүн өнүгүшүнө жана өндүрүш тажрыйбалары менен бөлүшүүгө көмөк көрсөтөт, инсандын өнүгүүсүнө өбөлгө түзөт, үй-бүлөлүк, жыныстык жана жаш курамдын өзгөрүсүнө таасир тийгизет.

II.2. Кыргызстандан Түркияга эмгек көчүнүн ММКларда чагылдырылышы (Кыргызстан, Түркия, Эл аралык)

Эгемендүүлүккө ээ болгондон кийинки социо-экономикалык, социо-маданий жана саясий өзгөрүлөр өлкөбүздүн заманбап жашоосундагы экономикалык системанын өнүгүүсүнө, эмгек базарынын структурасына жана мамлекеттин аймактарындагы калктын жашоо деңгээлинин өзгөрүшүнө көрүнүктүү таасирин тийгизди десек болот. Ал эми мындай өзгөрүүгө көч кыймылы өз таасирин тийгизбей койгон жок. Бул кыймыл өлкө ичиндеги калктын киреше деңгээлине жогорулатып эле койбостон, мамлекеттер арасындагы

катнашты чындады. Бул доордун жыйынтыгында Кыргызстандын тышкы жана эмгек көчү жогорулады. Ошондой эле көчтүн багыты бир гана жакынкы өлкөлөргө (Россия жана КМШ өлкөлөрүнө) жүрбөстөн, алыскы өлкөлөргө (АКШ, Европа, БАЭ, Кытай, Корея, Түркия ж.б.) эмгек мигранттарынын чыгуусуна алып келди.

2018 – жылда кыргыз жарандарынын жер которгон өлкөлөр тарабынан каттоонун негизинде көрсөтүлгөн саны боюнча көчтүн багыты кеңейгенин байкаса болот.

Таблица II. 1 Кыргыз жарандары катталган мамлекеттер (Булак: <http://ssm.gov.kg>)

№	Кыргыз жарандары катталган мамлекеттер:	Саны (адам)
1	Россия Федерациясы	640 000
2	Казакстан	35 000
3	Түркия Республикасы	30 000
4	АКШ	15 000
5	Италия	5 500
6	Корея	5 000
7	Германия	5 000
8	Бириккен Араб Эмираты	3 000
9	Уулу Британия	2 000

Бул көрсөткүчтөр менен биз кыргыз жарандарынын эмгектенүү максатында өз багытын кеңейтүүдө десек болот. Акыркы учурда Түркия, Кытай, БАЭ, Кувейт, Катар, Корея, ошондой эле Европанын Германия, Италия жана Улуу Британиянын эмгек базарларында эмгектенүү максатында мекендештерибиздин жер которуусу байкалган. Өзгөчө Түркия Республикасына карата эмгек көчү кыска убакыттын ичинде жогорулады. Ушул себептүү Кыргызстандагы көч

маселесинин, Түркияда эмгектенип жүргөн кыргыз жарандарынын кыргыз, түрк жана эл аралык жалпыга маалымдоо каражаттарнда кандай чагылдырылгандыгы бул макалада изилдөөгө алынды.

Изилдөөнүн маанилүүлүгү: Бир эле Кыргызстан үчүн эмес бүткүл дүйнө жүзүндө глобалдуу көйгөй катары каралган көч кыймылы кыргыз, түрк жана эл аралык ММКларда кандай колдо алынгандыгы, кандай чагылдырылып жаткандыгы жана жарандарыбыздын бөтөн жерлердеги көйгөйлөрү бийликке жеткирилип, аз да болсо чечилишине канчалык деңгээлде салым кошуп жаткандыгы биздин кызыгуубузду арттырды. Албетте коом менен бийликтин арасында көпүрө сыяктуу кызматты аткарган бийликтин төртүнчү бутагы катары эсептелген массалык маалымдоо каражаттары коомдо керек болсо социалдык дагы, керек учурда идеологиялык дагы кызматты аткарган маанилүү институт болуп саналат. Ошол себептен ММКларда, өзгөчө гезит беттеринде көч кыймылынын чагылдырылышын аныктоо, анализдөө бул эмгектин маанилүүлүгүн арттырат.

Изилдөө максаты: Изилдөө негизинен Түркияда эмгектенип жүргөн кыргыз жарандарынын көйгөйлөрүн аныктоо максат кылынды.

Изилдөөнүн объектиси: Изилдөөнүн максатына ылайык изилдөөнүн объектиси катары ММКлардын бир түрү болгон жергиликтүү, түрк жана эл аралык жалпыга маалымдоо каражаттары тандалып алынды. Кыргызстандагы M-vector изилдөө борбору тарабынан ММК тармагы тууралуу 2018-жылдын башында жарыяланган билдирүүсүндө Кыргызстанда эң көп Супер Инфо жана Вечерний Бишкек гезиттери окулат экен (Медиа изилдөөлөр, 2018:83). Аны төмөндөгү диаграммадан көрө алабыз.

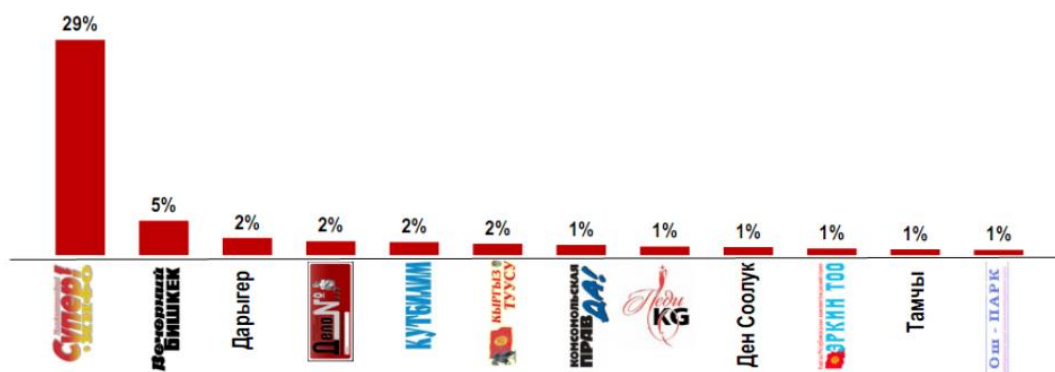

Диаграмма II. 5 Кыргызстандагы эң көп окулган гезиттердин тизмеси (Булак: M-vector изилдөө борбору)

“Супер Инфо” гезити шоу-бизнес тууралуу жаңылыктарга басым жасалгандыгы үчүн изилдөө объектиси катары жергиликтүү “Вечерний Бишкек” гезити анализдөө үчүн тандалып алынды. Ал эми бул гезиттеги маалымат булактары көбүнчө Түркиянын “Хүрриет” гезитине шилтеме берилгендиктен, ошондой эле 2016-жылдан баштап Түркиянын эң көп тираждуу гезиттеринин бири катары эсептелгендиктен изилдөө булагы катары тандалып алынды. Ал эми эл аралык ММК катары “Азаттык” эркин үналгысы алынды. Тандалган жалпыга маалымдоо каражаттарында 2017-2019 жылдар арасындагы жарыяланган Түркияда эмгектенип жүргөн кыргыз жарандары тууралуу жаңылыктар топтолду. Өзгөчө акыркы учурларда гезиттердин интернеттеги онлайн түрлөрү аябай көп каралгандыктан бул эмгекте “Вечерний Бишкек”, “Хүрриет” гезиттеринин жана “Азаттык” үналгысынын интернет даректериндеги класстеризация ыкмасы менен жарыяланган күнүмдүк кабарлар анализденди.

Изилдөө ыкмасы: Контент анализи XX кылымдарда өнүгө баштаган социологиялык ыкма. Илимий изилдөө ыкмасы катары контент анализдин өнүгүшү Лассвелл, Лазарсфельд, Берелсон сыяктуу журналистика тармагындагы окумуштуулардын 1941-жылы Чикаго университетинде катышкан конференцияда башталган. Ал эми бул ыкмага аныктаманы алгач Бернард Берелсон төмөнкүчө берген “коммуникациянын жазуу түрүндөгү ачык-айкын мазмунун объективдүү,

системалуу жана сандык түрдө аныктоо үчүн колдонулган ыкма” (Атабек жана Атабек, 2007:4). Контент анализде каралган кабарлар изилденгенден кийин анализ кылына турган тексттердин аныкталып, бул тексттер такталып жана ушуга жараша категориялар түзүлөт. Аныкталган түшүнүктөргө карата тексттердин мазмуну сандык абалга айландырылып системага салынат жана даталар аныкталат. Контент анализинин жасалышы үчүн алгач төмөнкү категориялар аныкталышы керек:

- Изилдөө суроолорунун аныкталышы;
- Изилдөө объектисинин такталышы жана ага карата өрнөктүн алынышы;
- Анализге алына турган тексттин/тексттердин тандалышы жана категориялардын түзүлүшү;
- Тексттердин анализделиши жана жыйынтыктын бааланышы (Атабек жана Атабек, 2007:26-37).

Изилдөөнүн анализи: Категориялар негизинен төмөнкүчө аныкталды:

1. Категория: Кабар кандай темада жазылгандыгы каралат.
2. Кабардын саны: Бул темага байланыштуу канча кабар жарыялангандыгы көргөзүлөт.
3. Окуя катталган жер: Окуянын кайсы жерде катталгандыгы аныкталат.
4. Кабардын ички мазмуну: Кабарда кайсы тема каралгандыгы аныкталат.

Жалпысынан “Вечерний Бишкек” гезити 2017-2019 жылдар арасында Түркияда эмгектенген кыргыз жарандар тууралуу 27 кабар, “Хүрриет” гезити 35 кабар, “Азаттык” үналгысы 67 кабар жарыялаган. Жыйынтыгында бул изилдөөгө Түркияда эмгектенген жарандарыбыз тууралуу жарыяланган 129 кабар анализге алынды. Алардын ичине окшош, кайра өзгөртүлүп жарыяланган кабарлар алынган жок.

**“Вечерний Бишкек” гезитине жарыяланган Түркияда эмгектенген
кыргыз жарандары тууралуу кабарлар**

Вечерний Бишкек (Кечки Бишкек) Кыргызстандагы алдыңкы гезиттердин бири. 1974-жылы Бишкекте (мурдагы Фрунзе) негизделген. Гезиттин биринчи редактору Виктор Кирпиченко болгон. Азыркы учурдагы башкы редактору А. А. Рябушкин.

Вечерний Бишкек - Кыргызстандагы орус тилинде басылган коомдук - аналитикалык гезиттердин бири болуп эсептелет. Жумасына шейшемби жана жума күндөрү басылып чыгарылат. 2018-жылы эн көп окулган гезиттеринин бирине кирген.

Таблица II. 2 Вечерний Бишкек гезитиндеги кабарлардын тизмеси (Булак: <https://www.vb.kg/>)

№	Чыккан күнү	Кабардын темасы
2017-жылы жарыяланган кабарлар		
1	19.01.2017	В Турции полиция освободила насильно удерживаемую кыргызстанку
2	02.03.2017	Информация об убийстве кыргызстанки Жаркынай в Турции оказалась ложной
3	02.03.2017	СМИ: Кыргызстанка убила своего парня в Турции
4	30.06.2017	За покушение на убийство кыргызстанки в Турции обвиняемому грозит 30 лет
5	20.07.2017	Две кыргызстанки задержаны в Турции за проституцию
6	17.08.2017	Шесть кыргызстанок держали в сексуальном рабстве в Турции
7	08.09.2017	Потерявшая память в Анкаре кыргызстанка прилетит в Бишкек к отцу
8	05.10.2017	СМИ: В Турции полицейские избили гражданку КР за

		некультурное поведение
9	25.10.2017	В Турции гражданку Кыргызстана освободили из секс-рабства
10	05.11.2017	22-летняя кыргызстанка скончалась в Турции, не выходя из комы
2018-жылы жарыяланган кабарлар		
1	16.05.2018	На работу в Турцию любой ценой, даже по чужому паспорту
2	10.08.2018	Из Турции депортировали гражданок Кыргызстана за занятие проституцией
3	17.09.2018	Жертвы или соучастницы? В Турции опять задержали проституток из Кыргызстана
4	03.10.2018	В Турции пропала гражданка Кыргызстана Балтабаева Мадина
5	09.10.2018	Из Турции депортированы 5 проституток из Кыргызстана
6	11.10.2018	Гражданка Кыргызстана вернулась из Турции с чужим паспортом
7	16.10.2018	МИД контролирует ситуацию между трудящимися из КР и работодателем в Турции
8	16.10.2018	Пили, крали, не отработали контракт. Почему граждане КР остались в Турции
9	16.10.2018	Граждане Кыргызстана после шести месяцев работы в Турции остались без денег
10	29.10.2018	В Турции за сексуальные домогательства к подростку осужден гражданин КР
11	23.11.2018	Несмотря на запрет, гражданка Кыргызстана пыталась вылететь в Турцию
2019-жылы жарыяланган кабарлар		
1	28.01.2019	Страшная смерть кыргызстанки в Турции
2	30.01.2019	Граждане Кыргызстана смогут получать пенсию в Турции
3	06.02.2019	Девушка обвинила гражданина Турции в принуждении к проституции

4	26.02.2019	Трудящимся из Кыргызстана возможно станет проще получить турецкую визу
5	18.03.2019	МИД КР выясняет, что с кыргызстанкой, которую ранили в перестрелке в Турции
6	11.04.2019	В Турции похищена гражданка Кыргызстан

Жалпысынан Вечерний Бишкек гезитинде Түркиядагы эмгектенип жүргөн кыргыз жарандары тууралу эки жыл 4 айдын ичинде 27 кабар жарыялаган.

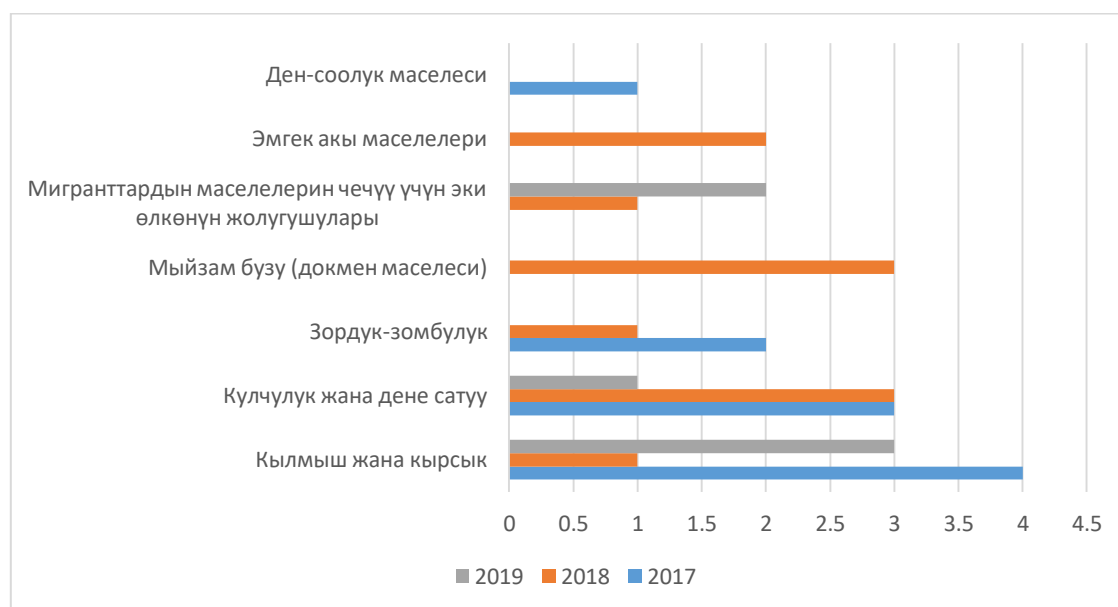

Диаграмма II. 6 “Вечерний Бишкек” гезитиндеги кабарларды жылдарына жараша бөлүштүрүү

Бул диаграммада көрсөтүлгөн маалымат боюнча 2017-2019-жылы кылмыш жана кырсык, 2018- жылы кулчулук жана мыйзам бузулар темасына байланыштуу кабарлар көп жарыяланган.

Таблица II. 3 Вечерний Бишкек гезитиндеги кабарларды категорияларга бөлүштүрүү

Категория	Саны	Окуя катталган аймак	Ички мазмуну
Кылмыш	3	Анталия Анталия -	Кыргыз кызы түрк жаранын (жигитин) мас абалында сайып өлтүргөн; Кыргыз кызын сабашып, таштап кеткенге шектүүлөр изделүүдө; Жалган маалымат таркатуу;
Кырсык	1	Измир	Атышуулардын биринде кокустан жаракат алган кыргыз кызы;
Зордук-зомбулук	4	Измир - Алания Манавгат	Кыргыз кызын өзүнүн эле мекендештери күч менен кармашкан (сатуу максатында); Шантаж аркылуу кыргыз жаранын денесин сатууга мажбурлашкан; Кыргыз жаранына Түрк полициясы кол көтөргөн; Музыкалык мектептин мугалими (кыргыз жараны) окуучуга тийишти деп кармалууда;
Сойкулук	4	Мармарис - Манавгат Трабзон	Эки кыргыз кызы сойкулука шектүү деп кармалууда; Эки кыргыз жараны сойкулук менен алектенгендиктери үчүн депорт кылынды; 14 кыз (ичинде кыргыз жарандары бар) сойкуканадан кармалды; Мейманкана, кафелерде иштеген 5 кыргыз жараны сойкулука шектүү деп кармалды;
Кулчулук	2	Анталия Анталия	6 кыргыз жаранын секс-кулчулукта куткарышкан; Алдоо жолу менен секс-кулчулука киргизишкен;
Ден-соолук	3	Анкара -	Акыл-ээсин жоготкон кыргыз кызы; Иштеп жүрүп, ден-соолугунан улам көз жумган кыргыз жараны;
Документ	4	Стамбул Стамбул	Башка бирөөнүн паспорту менен кыргыз чек арасынан өтүүнү каалаган кыргыз жараны; Башка бирөөнүн паспорту менен Түркиядан келген кыргыз жараны; Түркияга эмгек визасын алуу тездетилет;
Издөө	1	Стамбул	Кыргыз кызы иштеп жаткан мейманканасынан

			кабарсыз жоголгон;
Эмгек акы	2	Анталия Анталия	Кыргыз жарандарын ишке орноштурган агенттик жумушчуларга 2.5 айлык эмгек акысын төлөп албашын айткан; Эмгек келишимин толук аткарбаган кыргыз жарандарына билети алынып берилген эмес;
Өзүнө өзү кол салуу	1	Адана	Өзүнө өзү кол салды деп шектелген кыргыз жаранынын иши иликтенүүдө;
Адам урдоо	1	Анталия	Эс алып жүргөн эки кыргыз кыздардын бирөөсүн машинага салып кетишкен;
Пенсия	1	-	Түркияда эмгектенген кыргыз жарандарына пенсия берүү жөнүндө сүйлөшүү;

“Вечерний Бишкек” гезитинин жаңылыктарынды эң көп документ маселесине (14.81%), тагыраак айтканда чек арадан мыйзамсыз өтүү жана эмгек визасынын жасатуунун түйшүктөрү тууралуу кабарларга басым жасалган. Ошондой эле Тышкы Ичтер Министирлигинин эмгектенип жүргөн мекендештерибиздин көйгөйлөрүн чечүү максатында Түркияга сапары тууралуу кабарлар көп кездешти. Мындай кабарлар мекендештерибиздин көйгөйлөрүн чечүү максатынды эмес, башкача айтканда эки мамлекет арасындагы катнашты чындоо иретинде бийликтегилердин саясаты десекда болот.

“Хүрриет” гезитине жарыяланган Түркияда эмгектенген кыргыз жарандары тууралуу кабарлардын анализи

Хүрриет (тр. Hürriyet – “Эркирдик”) – Түркиядагы ар күн сайын басылып чыкчуу газиттердин бири. 1948-жылы 1-майда Седат Симав тарабынан Стамбул шаарында негизделген. 2016-жылы 7-ноябрынан баштап Түркиянын негизинде эң көп тиражга ээ болгон гезит. 2016-жылдын 2-8-май арасында 341.805 тиражы менен Түркиянын эң көп окулган газетасы катары эсептелген.

*Таблица II. 4 “Хурриет” гезитинин интернет дарегинде жарыяланган кабарлар
(Булак: www.hurriyet.com.tr)*

№	Чыккан күнү	Кабардын темасы
2017-жылы жарыяланган кабарлар		
1	03.01.2017	"O pasaport"un sahibi Kırgızistan'da konuştu
2	02.02.2017	Alanya'da fuhuş operasyonu
3	16.02.2017	Öldüresiye dövüp fuhşa zorlamışlardı! İyi haber geldi
4	12.03.2017	Kırgız gencin gasp oyununu polis bozdu
5	10.04.2017	Çocuk bakmaya geldi, fuhuş çetesinin eline düştü
6	20.06.2017	Alanya'da fuhuş operasyonu
7	22.06.2017	Kaçak çalışan Kırgızlar yakalandı
8	02.10.2017	Antalya'da şifreli fuhuş Antalya'da 'gala gecesi' şifresi kullanılarak 12 yabancı
9	12.10.2017	Kırgız uyruklu 4 kadın fuhuştan yakalandı
10	31.10.2017	Lüks villaya swinger baskını!
11	31.10.2017	Kırgız kadını döven polis tahliye edildi
12	03.11.2017	'Soyun dedi, tecavüz etmeye kalktı'
13	13.12.2017	Sevgilisini öldüren Kırgız kadına 'tahrik ve iyi hal' indirimiyle 12.5 yıl hapis
14	29.12.2017	Fuhuş operasyonunda 15 şüpheli adliyede
2018-жылы жарыяланган кабарлар		
1	16.01.2018	Marmaris'teki fuhuş operasyonunda otel işletmecisi tutuklandı
2	12.02.2018	Şok iddia: Asansörde bayılttığı komşusunu eve götürüp tecavüz etti
3	27.02.2018	Sevgili cinayeti sanığı Kırgız kadına 25 yıl hapis
4	20.03.2018	Kırgız kadınının katil zanlısı tutuklandı
5	21.03.2018	Kırgız kadının cenazesinin alınması için ailesi bekleniyor
6	03.04.2018	Kırgız personel gelmeye başladı

7	29.04.2018	İstanbul'da kırgız bakıcı dehşeti
8	07.05.2018	Yol kenarında yaralı bulunan Kırgız Malika, tedavisi sonrası ülkesine döndü
9	08.05.2018	Fuhuş operasyonu... Aralarında kamuda çalışanlar da var
10	06.06.2018	Bu hale gelmişti... Avukattan şaşırtan savunma
11	11.06.2018	Fuhuş şüphelileri adliyede
12	12.06.2018	Fuhuş operasyonuna 5 tutuklama
13	27.09.2018	Havalimanında intihar girişimi
14	14.11.2018	Jandarma göz açtırmadı
15	02.12.2018	Evdeki kasayı aynayla soydu
16	08.12.2018	Jandarmadan uyuşturucu operasyonu
2019-жылы жарыяланган кабарлар		
1	05.01.2019	Antalya'da fuhuş tuzağı! Evden kaçıp jandarmaya sığındı
2	27.01.2019	Sır olay... İntihar mı cinayet mi?
3	04.04.2019	Bu dayağın cezası 704 TL
4	09.04.2019	Hopa'da fuhuş operasyonu: 70 kadın gözaltına alındı
5	10.04.2019	Yolda yürürken "hem arkadaşından hem çantasından oldu"

Жалпысынан “Хүрриет” гезитинде эки жыл 4 айдын ичинде Түркиядагы эмгектенип жүргөн кыргыз жарандары туралуу 35 кабар жарыялаган.

Диаграмма II. 7 “Хурриет” гезитинде жарыяланган кабарларды жылдарга жараша бөлүштүрүү

Бул гезитте 2017-жылы кулчулук жана дене сатуу, 2018-жылы кылмыш жана кырсык, ал эми 2019-жылы мыйзам бузуу тууралуу кабарлар көп жарыяланган. Кызыктуусу кыргыз жарандарынын кылган кылмыштарына басым жасап, бирок, жумуш берүүчүлөр тарабынан өз убагында төлөнүп берилбеген жана жумуштун оордугунан ден-соолугунан ажыраган мигранттар жөнүндө чагылдырылган кабарларды жарыялаган эмес.

Таблица II. 5 “Хурриет” гезитиндеги кабарларды категорияга бөлүштүрүү

Категория	Са ны	Окуя катталган аймак	Ички мазмуну
Кылмыш	8	Стамбул - Манавгат Конья Манавгат Анталия	Үй кызматчысы болуп иштеген кыргыз жараны үйдүн кассасына кол салган; Кыргыз жаранын муунтуп өлтүрүп, денесин талаага ыргыткан; Муунтуп өлтүрүлгөн кыргыз жаранынын туугандары такталууда; Эки кыргыз жараны бангизат сатып алектенгени үчүн кармалды; Сүйүктүүсүн (түрк жаранын) муунтуп

		Конья	өлтүргөн кыргыз жараны 25 жылга камалды; Кыргыз кызы түрк жаранын (жигитин) мас абалында, чыр-чатактан улам сайып өлтүргөн; Кыргыз кызын сабашып, таштап кеткенге шектүүлөр изделүүдө; Бычак такап, акчаларын тоногон кыргыз жараны кармалды;
Зордук-зомбулук	7	Манавгат Стамбул Анталия Анталия Анталия	Кыргыз кызын бала багасын деп чакырып өзүнүн эле мекендештери күч менен кармашкан (сатуу максатынды); Кыргыз жараны карап жаткан кемпирге кордук көрсөткөн; Кыргыз кызын келтектөп, жолдун четине таштап кеткен; Кыргыз жаранын тепкилеген полиция кызматкерине жаза берилди; Лифте кыргыз жаранынын акыл-ээсин жоготуп, үйүндө кордук көрсөткөн түрк жараны кармалды; официант болуп иштейм деп келген кыргыз жаранын күч менен денесин сатууга аргасыз кылышкан; Айтканын аткарбаган кыргыз жаранга кордук көрсөттү;
Сойкулук	5	Алания Бодрум Мармарис	20 кыргыз жараны сойкулук менен алектенгени үчүн депорттолду; Сойкулук менен алектенген 5 аял кармалды; Сойкулук менен алектенген 4 аял кармалды; Сойкулук менен алектенген 12 киши кармалды;
Кулчулук	6	Бодрум Анталия	Секс кулчулугуна кабылган 15 аял бошотулду; Кыргыздарды күч менен кармап, сойкулукка мажбурлаган 3 киши көз карамагына алынды; 2 кыргыз жаранын секс кулчулугунда кармаган 1 аял кармалды; Бала бакканы келген кыргыз жараны кулчулукка кабылган; Секс кулчулугуна киргизип, иштеген кыргыз жараны кармалды;
Ден-соолук	1		Акыл-ээсин жоготкон кыргыз кызы; Иштеп жүрүп, ден-соолугунан улам көз жумган кыргыз жараны;
Документ	3	Алания Балык-Шехир	Эмгек визасыз иштеген кыргыз жарандары кармалды; Кыргыз жаранынын паспорту менен башка бир адам кармалды;
Эмгек акы	1	Балык-шехир	Эмгек визасы жок 4 кыргыз жараны кармалды;
Өзүнө өзү кол салуу	3	Адана Стамбул	Муунуп алган кыргыз жаранынын иши иликтенүүдө; Аэропортун экинчи этажынан таштаган кыргыз жараны экени такталды;

		Бурса	Жигити менен уруша кеткен кыргыз жараны балкондон өзүнү таштаган;
Туризм	1	Кемер	Түркияда эмгектенгени кыргыз ишчилери келе баштады;

"Хүрриет" гезити Түркияга тийешелүү болгондуктан көбүнчө кыргыз жарандарынын кылган кылмышы (22,85%), түрк жарандарына карата мигрантардын зордук-зомбулугу (20%) , ошондой эле кулчулук жана сойкулук (31.42 %) менен күрөшүүгө негиз жасаган.

“Азаттык” үналгысында жарыяланган Түркияда эмгектенген кыргыз жарандары тууралуу кабарлардын анализи

“Азаттык” үналгысы - эл аралык көзкарандысыз эркин радио болуп эсептелет. “Азаттык” үналгысы ушул тапта дүйнөгө 26 тилдеги берүүлөрдү уктуруп келет. Ал АКШнын Конгресси тарабынан каржыланат.

“Азаттык” үналгысынын Кыргызстандагы кабарчылары өлкө ичинде 1990-жылдан тартып ачык иштеп келет. Анын алгачкы жергиликтүү кабарчысы – түрколог Кадыралы Конкобаев болгон. Ушул тапта “Азаттыктын” ар күнкү берүүсүн эртең мененки эки сааттык, түшкү жарым сааттык жана кечки бир нече сааттык дүйнөдөгү жана Кыргызстандагы жаңылыктар менен окуяларга арналган программалары уктурулуп келет.

Таблица II. 6 “Азаттык” үналгысындагы кабарлардын тизмеси (Булак: www.azattyk.kg)

№	Чыккан күнү	Кабардын темасы
2017-жылы жарыяланган кабарлар		
1	14.дек.17	Түркияда кыргызстандык келин 12 жылга соттолду
2	24.ноя.17	Түркия: инфляция мигрант айлыгын азайтты

3	13.ноя.17	Түркия: мигранттардын кенемте көйгөйү
4	05.окт.17	Түркияда кыргыз аял полициядан токмок жеди
5	26.авг.17	Адам укуктары: Түркиядагы мигрант кыз-келиндер өз укуктарын биргелешип коргоо жолун издөөдө
6	18.авг.17	Түркия: сойкулук торуна түшкөн кыздар
7	14.авг.17	Түркия: Сойкулукка байланган өмүр
8	05.авг.17	Түркиядагы кыргыз кыздарынын нике көйгөйү
9	26.июл.17	Түркия: күнөсканада иштеген мекендештер
10	13.июл.17	Стамбулда сойкулук торунан эки кыз куткарылды
11	28.июн.17	Түркия: шартка чыдабаган мигранттар ишсиз калды
12	15.июн.17	Курманалиев: Анталиядагы журтташтардын укугун коргойбуз
13	02.май.17	"Түркиядагы тууганым сойкулукка түрттү"
14	12.апр.17	Түркия: азаптын торуна алданып түштүм
15	04.мар.17	Түркия: алдамчыга "жем" болгон мекендештер
16	05.фев.17	"Аялзат": Түркиядан акча да, азап да тапкандар
17	02.фев.17	"Түркияга сойкулукту билип эле келгендер бар"
18	22.янв.17	Түркия: төрт баласы менен көчөдө калган Гүланда
19	09.янв.17	Стамбулда кыргызстандыктар текшерүүгө кабылууда
20	02.янв.17	Түркиядан кетүүгө мажбур болгон кыргызстандыктар
2018-жылы жарыяланган кабарлар		
1	09.ноя.18	Түркия: Маликаны сабаган айыпталуучу бошотулду
2	25.окт.18	Түркияда кыргызстандык келин сойкулуктан куткарылды
3	16.окт.18	Анталиядагы кыргыздар акысын ала элек
4	14.окт.18	Түркия: корголбогон кыргыз мигранттары
5	04.окт.18	"Кыргыз сутенёрдон түрк кардарым куткарды"
6	16.сен.18	Түркия: кыз-келиндер ден соолугуна кайдыгер
7	11.авг.18	Мигранттын айлыгынын берекеси кетти
8	06.авг.18	Түркияда былтыр 31 кыргызстандык кулчулуктан куткарылды
9	25.июн.18	Түркияда кыргызстандык мигрант жигит каза тапты

10	21.июн.18	Түркия: эмгек визасын алуу азапка айланды
11	08.июн.18	Аш-тойдон Анкарага качтым
12	04.июн.18	Түркия: чыдамкай келин болгон мекендештер
13	01.июн.18	Полиция: Кипрде өлгөн кыргыз жараны өз өмүрүн кыйган
14	23.май.18	Түркия: доллардын курсу мигрантты кыйнады
15	21.май.18	Түркия: Жамилянын муңун ким угат?
16	15.май.18	Түркиядан 8 кыргыз жараны сойкулукка айыпталып, өлкөдөн чыгарылды
17	08.май.18	Соцтармакты эрмектеген мигранттар
18	31.мар.18	Түркияда зордукталган Мээрим жардам күтөт
19	25.мар.18	Түркияда өрттөн жабыркаган кыргызстандык кыздын абалы оор
20	27.фев.18	Түркияда кыргызстандык аял 25 жылга кесилди
21	21.фев.18	Анкарадагы Апалдын аргасыз абалы
22	10.фев.18	Түркия: аз айлыкка кайыл болгон мигранттар
23	07.фев.18	Түркия: мыйзамдуу иштегендер кор болбойт
24	07.фев.18	Түркия: шартка чыдабаган мигранттар ишсиз калды
25	01.январ.18	Кыргыз кыз-келиндери: Түркиядагы түркүн тагдырлар
26	01.январ.18	Кыргыз кыз-келиндери: Түркиядагы түркүн тагдырлар 2
2019-жылда жарыяланган кабарлар		
1	06.май.19	Түркияда мигранттын оорусу кымбатка түшөт
2	19.апр.19	Түркия: Алинанын табышмактуу жоголушу
3	17.апр.19	Түркияда алты кыргызстандык жыныстык кулчулуктан куткарылганы маалым болду
4	11.апр.19	Анталиада кыргызстандык кыз дайынсыз
5	9.апр.2019	Түркияда жоголгон кыргыз жарандары
6	06.апр.19	Түркияда кыргызстандык келинди өлтүргөн киши өмүр бою эркинен ажыратылды
7	04.апр.19	Түркияда кыргызстандык аялды сабаган полиция кызматкерлерине өкүм чыкты
8	25.мар.19	Күйүттөн жаралган сүрөттөр

9	17.мар.19	Түркия: ок тийген кыргызстандык кыздын абалы оор
10	12.мар.19	Түркияда мигранттарды текшерүү күч алды
11	01.мар.19	Түркия: туристтик сезон мигрантты күтөт
12	26.фев.19	Түркияда кыргызстандык мигранттардын маселелери каралды
13	24.фев.19	Түркия: сойкулук торуна чалынган кыз-келиндер
14	18.фев.19	Түркияда кыргызстандык келин киши өлтүрүү боюнча соттолуп жатат
15	15.фев.19	Түркия: жыныстык кулчулуктан куткарылгандардын бешөө кыргызстандык
16	12.фев.19	ЖМК: Стамбулда сойкулуктан куткарылган кыздардын ичинде кыргызстандыктар бар
17	29.январ.19	Түркия: мигранттын жүгү жана бугу...
18	29.январ.19	Түркиядагы мигранттардын социалдык жеңилдиктери жөнүндө мыйзам ишке кирет
19	27.январ.19	Түркияда кыргызстандык келин өз жанын кыйды
20	09.январ.19	Түркия: алданган, кор болгон кыз-келиндер

Жалпысынан “Азаттык” үналгысынын интернет дарегине эки жыл 4 айдын ичинде Түркиядагы эмгектенип жүргөн Кыргызстандык жарандарга байланыштуу 67 кабар жарыялаган.

Диаграмма II. 8 “Азаттык” үналгысындагы кабарлардын жылдарга жараша бөлүштүрүү

Бул үналгыда жарыяланган кабарларды жылдарга жараша бөлүштүрүүнүн негизинде жогоруда берилген жыйынтыктарга ээ болдук. Көрсөтүлгөн жыйынтыктардан улам 2017-жылы эң көп кулчулук жана дене сатуу, 2018-жылы эмгек акы маселеси жана 2019-жылы кылмыш жана кырсык темасында кабарлардын жарыялангандыгын айта алабыз. Мындай көрсөткүч бизге бул жалпыга маалымдоо каражатынын ар кандай темадагы кабарларды чагылдырарын маалымдайт.

Таблица II. 7 “Азаттык” үналгысындагы кабарлардын категорияга жараша бөлүштүрүлүшү

Категория	Са ны	Окуя катталган аймак	Ички мазмуну
Кылмыш	9	Манавгат Манавгат Конья	Кыргызстандык жеңесин өлтүргөн түрк жараны өмүр бою эркинен ажыратылды; Бир кыргыз жана түрк жараны түрк жаранын атайлап бычактап өлтүргөн деп айыпталууда; Кыргыз

		Манавгат Стамбул Анкара	аял түрк жаранын муунтуп өлтүргөн; Түрк жараны менен кыргыз жаранынын (досу) ортосундагы чыр-чатак түрк жаранынын өлүмүнө алып келген; Түнкү клубтардын биринде 39 кишинин өлүмө мигранттар шектелүүдө; Эки өлкө арасында отурум болуп киши сатуу жөнүндө сөз козголду; Кылмыштуулукка барган жана кылмышкерлердин торуна түшкөн кыргыз жараны бар;
Кырсык	2	Измир	Мейманканадан чыккан өрттөн ал жерде иштеген кыргыз жараны жабыркаган; Фабрикада иштеген кыргыз жараны кокустуктан улам станокко колун алдырган;
Зордук-зомбулук	10	Анталия Алания Анкара Измир Анталия Адана	Түрк жараны кыргыз кызга зомбулук көрсөтүп, жолдун жээгине таштап кеткен; Кыргыз жаранын сабаган түрк полиция кызматкери соту; Тааныштарынын жумуш таап берем деген сөзүнө алданган кыргыз жаранын зордуктоонун курмандыгы болгон; Кыргыз кызын өзүнүн эле мекендештери күч менен кармашкан (сатуу максатынды); Шантаж аркылуу кр.жаранын денесин сатууга мажбурлашкан; Кыргыз жараны кары багууга келип, жумуш берүүчү тарабынан кордолгон; Эгер келбесең эжеңди кордойбуз деп коркутушуп сиңдисин Түркияга чакырышкан; Оор жумуштарды кылдырып кыргыз жараны кордогон кожоюндар; Жеке коопсуздугунан улам Түркияга барууга аргасыз болгон; Нике менен жашаган күйөөсүнүн зкыйноосуна чыдабай, мечитте баш калкалаган кыргыз жараны;
Сойкулук	2	Стамбул Анталия	Түркияга бара жатканда сойку болуп иштерин билген к.ж; Денесин сатып акча тапкан кыргыз кыздарыда жок эмес;
Кулчулук	11	Стамбул Измир	Өлкөдө акыркы жылдары Борбордук Азиядан келген миңдеген кыз-келиндер секс кулчулугуна мажбурланган; Түркиянын ички иштер бөлүмү 35 чет өлкөлүк кыз-келиндерди секс кулчулугунан куткарган, алардын көпчүлүгү кыргыз, өзбек жарандары экени аныкталган; Секс кулчулугна кабылган келин мекендештери

		Ыгдыр Стамбул	тарабынан куткарылган; Официант болуп иштейм деп келип, секс кулчулугуна сатылган кыргыз жараны; ИИМ мигранттар б-ча башкармалыгынын билдирүүсүндө 2017-жылы 303 чет өлкөлүк (31и кыргыз жарандары) жаран кулчулуктан куткарылган; Алдоо жолу менен сексуалдык кулчулукка киргизишкен;
Ден-соолук	7	Анталия Анкара Анкара	Түркияда дарыланган мигрант адаттагы төлөмдөн дээрлик үч эсе көп төлөгөнгө милдеттүү; Мейманканалардын бирине иштегенге келип ооруп калган кыргыз жараны акыйкаттык издейт; Ден-соолугуна карабай, акча табууну көздөгөн кыргыз жараны эс-учун жоготуп койгон; Жумуштун оордугунан ден-соолугуна зыян тийгизген жана турмуштун кыйын учурларына чыдай албай жанын кыйган мекендештерибиз көбөүүдө; Уй-бүлөсүн сагынып психологиялык жактан ооруп, депрессия, стресстен жабыр тарткан мекендештерибиз аз эмес; Кош бойлу (8ай) кыргыз жаранына билет сатпагандыкы үчүн Түркиядан чыалбай же бейтапканаларга баралбай жаткан келин;
Документ	8	Стамбул Стамбул Анталия Анталия - Бишкек	Түркияга эмгек визасынын наркы төмөндөдү; Эмгек визасы жок качак кыргыз жарандарынын коркуусу; “Эмгек визасын алуу барган сайын каталдашууда”-дейт 3 жылдан бери иштеген к.ж; Эмгек визасы жок мигранттар медициналык кызмат колдонуу кымбатка түшүдөө; Иштегиси келген мигранттар эмгек визасын жана эмгек келишимин түзүүсү абзел; Эмгек келишимин так аткарбаган иш берүүчүлөргө наразы болгон 25 к.ж ишсиз калды; Түрк элчилигинин алдында эмгек визасын күткөн кыргыз жарандарынын узун кезеги;
Издөө	2	Стамбул Стамбул	Кыргыз кызы иштеп жаткан бойдон кабарсыз жоголгон; Дайынсыз жоголгон эки кыргыз кызын издөөгө жардам берип жаткан мекендеш;
Эмгек акы	7	Анталия -	17ти кыргыз жараны эмгек акысын жана келишим боюнча түзүлгөн учак билетин алышалбай жүрөт; Доллар менен лира арасындагы көйгөй мигранттарды иштен

		Алания Сакария Анкара	кетүүсүнө аргасыз кылды; Доллардын курсунун өсүшү эмгектенип, лира м-н айлык алып, долларга которуп мекенине салган мекендештерибиздин кыжаалат кылды; Аз айлыкка көп жумуш жасоого аргасыз болгон кыргыз жараны; Өлкөдө иш жок, эмгек акынын аздыгынан Түркияга качкан кыргыз жараны;
Өзүнө-өзү кол салуу	2	Адана Кипр	Муунуп өлгөн кыргыз жаранынын иши иликтенүүдө; Бийик кабатан өзүн-өзү таштаган к.ж иши иликтенүүдө;
Адам уурдоо	1	Анталия	Эс алып жүргөн эки кыргыз кыздардын бирөөсүн күч колдонуп уурдап кетишкен;
Туризм	3	Анталия	Эмгек мигранттарына суроо-талаптын көбөйүшү; Туристтик сезон ачылды, кыргыз жумушчулары келе баштады;
Өнөр	1	-	Өзгөчө кол өнөчүлүк менен алектенген кыргыз жараны;
Расмий никеге туруу	2	Анталия -	Нике менен эле түрк жаранына турмушка чыккан к.ж бир баласы менен жалгыз калган; Расмий никеси жок к.ж 4 баласы менен сыртта калды;

Бул үналгы бир гана кыргыз жарандарынын терс көрүнүштөрүн (47.76%) чагылдырбастан, алардын жетишкендиктеринде (7.46%) азда болсо чагылдырган.

ММКлардан топтолгон маалыматтарды анализдөө

2017-2019 жылдар арасындагы жергиликтүү, Түркиянын жана эл аралык ММКларынын эң көп тираждуу, ошондой эле эң көп окулган “Азаттык” үналгысын, “Вечерний Бишкек” жана “Хүрриет” гезиттеринин интернет баракчаларынан Түркияда эмгектенген кыргыз жарандарына байланыштуу жарыяланган кабарларды изилдегенибизде жалпысынан төмөндөгүдөй жыйынтыктарга ээ болдук. Ал эми маалымат көп болгондуктан кабарларды

категорияларга бөлүштүрүп караганыбызда төмөндөгү таблица II.8 көрсөтүлгөн жыйынтыктарга ээ болдук.

Таблица II. 8 Категорияга карата кабарды бөлүштүрүүнүн үлүшү

Категориясына карата жарыяланган кабарлардын саны					
ММК	Вечерний Бишкек	Хүррийет	Азаттык	Жалпы саны	Пайызы (%)
Кылмыш	3	8	9	20	15.5%
Кырсык	1	0	2	3	2.32%
Зордук-зомбулук	4	7	10	21	16.27%
Сойкулук	4	5	2	11	8.52%
Кулчулук	2	6	11	19	14.72%
Ден-соолук	3	1	7	11	8.52%
Документ	4	3	8	15	11.62%
Издөө	1	0	2	3	2.32%
Эмгек акы	2	1	7	10	7.75%
Өзүнө-өзү кол салуу	1	3	2	6	4.65%
Адам уурдоо	1	0	1	2	1.55%
Туризм	0	1	3	4	3.1%
Өнөр	0	0	1	1	0.77%
Расмий никеге туруу	0	0	2	2	1.55%
Пенсия	1	0	0	1	0.77%
Кабардын жалпы саны	27	35	67	129	100%

Жалпысынан алганда “Азаттык” үналгысын, “Вечерний Бишкек” жана “Хүррийет” гезитинде Түркияда эмгектенип жүргөн кыргыз жарандары тууралуу

129 кабар (окшош кабарлар алынбады) жарыяланган. Ал эми Кыргызстандан Түркияга карата эмгек көчү тууралуу эң көп кабар жарыялаган жана башка тандалган ММКлардан айырмаланып ар бир кубулушуна кылдаттык менен маани берген “Азаттык” үналгысы болуп эсептелди. “Азаттык” үналгысында жарыяланган кабарлар жалпы кабардын 51.93%ын түзөт.

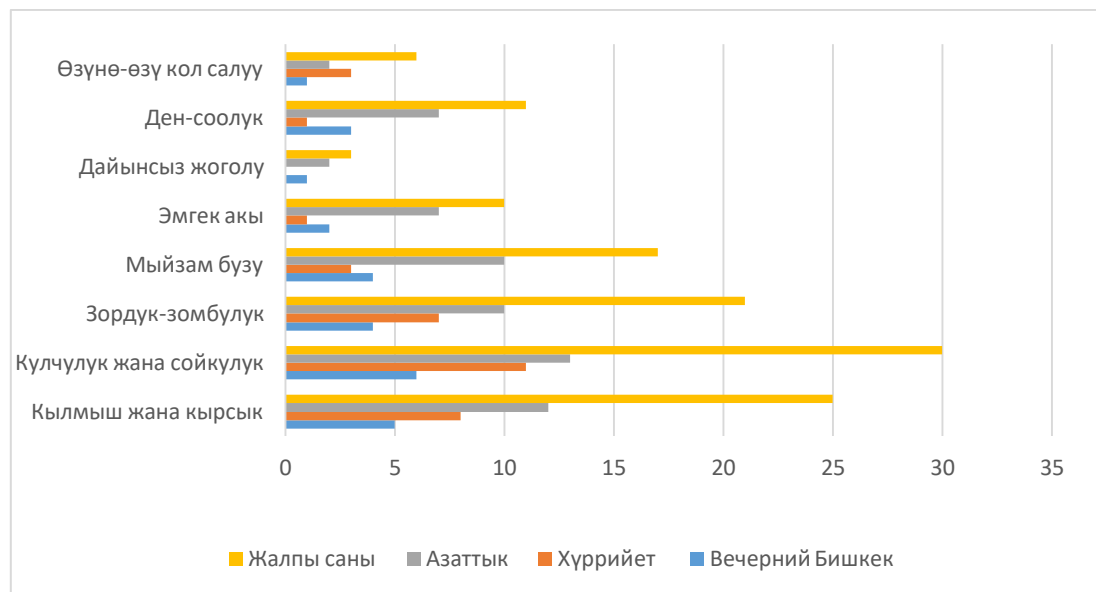

Диаграмма II. 9 ММКлардагы кабарлардын жалпы көрсөткүчү

Кабарлардын категорияга жараша иликтегенде Түркияда эмгектенген жарандарыбыз эң көп зордук-зомбулукка (16.27%), кылмыш (15.5%) жана ошондой эле кулчулукка (14.72%) кабылганы көрсөтүлгөн.

Түркияга келген чет өлкөлүк кыз-келиндердин басымдуу бөлүгү ортомчуларга алданып же коркутуп-үркүтүүгө кабылып, сексуалдык ыдык көргөнү байкалат. Көбүнчө түрк тилин жана түрк коомун жакшы билбегенинен улам ушул көйгөй келип чыгат. Өзгөчө жаш кыздар жумуш таба албай же жардамга муктаж болгондо шылуундардын торуна түшүп калат. Эң эле терс көрүнүш катары мекендештерибизди кулчулукка кабылуусуна өзүбүздүн эле мекендештер, мигранттардын тааныштары, туугандары, жакындары ортомчу болуп жаткандыгында.

Ал эми экинчи орунда Түркияда эмгектенип жүргөн жарандарыбыздын жасаган кылмышы турат. Кыргызстандын Анкарадагы элчилигинин расмий маалыматы боюнча ушу тапта Түркиянын абактарында 12 Кыргызстандык жаран отурат. Алардын дээрлик көпчүлүгү кыз-келиндер. Кыргызстандыктар "киши өлтүрүү", "баңгизат сатуу" жана "алдамчылык" беренелери менен соттолгон.

Мындан сырткары мыйзамсыз иштеп, эмгек акыларын өз убагында жана толук (11.62%) алабагандыгы тууралуу жаңылыктарда жарыяланган. 2018-жылы Түркияда 30 миңден ашык Кыргызстандык жаран катталган. Алардын 9 миңден ашыгы гана эмгек визасы менен иштейт. Эмгек визасыз тааныштарынын чакыруусу менен барган мекендештерибиздин көпчүлүгү эмгек акысын алууда жогоруда айтылган көйгөйлөргө туш болот.

Ошондой эле жумуштун оордугу, жумуш убактысынын так болбошу жарандарыбыздын ден-соолугуна бир кыйла зыянын тийгизүүдө. Айрыкча бул жакта эмгектенип жүрүп ооруканага түшкөн жарандардын көйгөйү оорураак. Биздин жарандар ооруканага жатып калган учурда аябай көп суммада төлөм чыгып кетет. Мунун эки себеби бар. Биринчиси - Түркиядагы медициналык тейлөөнүн баалары Кыргызстандыкынан алда канча кымбат тургандыгы. Ал эми экинчиси - Түркиянын жараны болбогон бирөө ооруканага жаткан учурда “ден соолук туризми” деген категорияда катталгандыгына байланыштуу. Анткени айтылуу категория менен дарыланган киши адаттагы төлөмдөн дээрлик үч эсе көп төлөгөнгө милдеттүү болуп калат. Бирок мунун алдын алуу толук мүмкүн. Маалым болгондой, эки өлкөнүн ортосундагы келишимге ылайык Кыргыз Республикасынын жарандары мындан кийин Түркия Республикасында расмий жол менен жумушка кирсе, пенсияга чыкканга укуктуу. Бул жол менен жумушка кирген кишиге жумуш берген тарап анын социалдык коргоо жүгүн толук моюнга алганга милдеттүү болуп саналат. Айтылуу социалдык коргоо эмгек мигрантынын убактылуу жашап турууга уруксатын, медициналык камсыздоосун, айлык маянасын жана Соцфондго кетчү төлөмдү да камтыйт. Ал үчүн эмгек мигранты менен жумуш берүүчү эң башында келишип алышы керек. Эгерде бул мүмкүн

болбой жатса, анда алган айлыгынын бир бөлүгү менен убактылуу жашап туруу укугун алып, медициналык камсыздоосун жасатышы зарыл.

Жогоруда сөз кылынган окуялардын катталган аймактары анализ дегенибизде таблица II. 9да көрсөтүлгөн жыйынтыкты ала алдык.

Таблица II. 9 Окуялар катталган аймактар

Окуя катталган аймак	“Вечерний Бишкек”	“Хүрриет”	“Азаттык”	Жалпы саны	Пайызы
Стамбул	3	3	9	15	18.5%
Анталия	7	5	10	22	27.1%
Анкара	1	0	5	6	7.4%
Измир	2	0	3	5	6.1%
Манавгат	2	3	3	8	9.9%
Адана	1	1	2	4	4.9%
Мармарис	1	1	0	2	2.5%
Трабзон	1	0	0	1	1.2%
Конья	0	2	1	3	3.7%
Бодрум	0	2	0	2	2.5%
Кемер	0	1	0	1	1.2%
Бурса	0	1	0	1	1.2%
Балык-Шехир	0	2	0	2	2.5%
Алания	0	3	2	5	6.2%
Сакария	0	0	1	1	1.2%
Кипр	0	0	1	1	1.2%
Ыгдыр	0	0	1	1	1.2%
Бишкек	0	0	1	1	1.2%
Жалпы	18	24	39	81	100%

саны					
-------------	--	--	--	--	--

Жогоруда берилген маалымат боюнча окуя эң көп Түркиянын Анталия (27.1%), Стамбул (18.5%), Манавгат (9.9%) шаарларында болгондугу көрсөтүлгөн. Ал эми расмий маалыматтар боюнча, каттоодон өткөн Кыргызстандык жарандардын басымдуу бөлүгү Стамбул, Анкара, Анталия сыяктуу ири шаарларда жашап, окуп же эмгектенет.

Жыйынтыктап айтканда, Кыргызстандагы жергиликтү, эл аралык жана Түркиядагы басма сөз каражаттарында Түркияга карата болуп жаткан эмгек көчү тууралуу чагылдырылган кабарлардын дээрлик көп бөлүгүн зордук-зомбулук, кылмыш, ошондой эле кулчулук маселелери камтылган маалыматтарды бергендиги аныкталды. Мындай көрсөткүч Түркияда эмгектенген кыргыз жарандары оңой-олтоң акча таап жатпагандыктарын билдирет.

Айрыкча мыйзамдык негизде легалдуу кеткен жана легалдуу эмес кеткен мигранттарды да кезиктирүүгө болот. Мыйзамдык негизде бардык документтерин даярдап, бара турган жердеги мекеме менен эмгек келишимин түзүп, визасын алып, камсыздандыруусун жасап кеткен мигранттар легалдуу деп эсептелинсе, убактылуу туристтик же визасыз менен барып, кайсы бир жерге эч кандай келишимсиз эле ишке кирип иштеген, документтери жайында болбогон мигранттар легалдуу эмес болуп эсептелинет да эгер кандайдыр бир кырсыкка учураса анын камсыздандыруусу жок болгондуктан иш берген адамга доомат кое албайт жана эгер документтери ордунда эмес болсо ички иштер башкармалыгынын текшерүү убагында колго түшүрүлсө бир нече сутка убактылуу кармоочу жайга киргизилет, ал гана эмес депортацияланышы да толук ыктымал. Ошондуктан мигрант болуп бара турган адам эң оболу мыйзамдуу түрдө барууга аракеттениши керек (Нармаматова, 2018:228). Анткени, мыйзамсыз түрдө сезондук иштер менен көп кетип жаткандыктан жана эмгек келишимин түзбөгөндүгү бир кыйла көйгөйлөрдү жаратууда. Эмгек визасыз, тааныштары аркылуу Түркияга барган мекендештерибиз көп учурда иш табуу, эмгек акысын

өз убагында жана толук албоо, медициналык кызматтан колдоно албоо, ошондой эле депортолуу сыяктуу көйгөйлөргө туш болушат. Ошол себептүү жарандарыбыздын укуктарын коргоо максатында кетип жаткан жарандарыбыз кетерден мурун эмгек визасын жазатышы жана эмгек келишимин түзүүлөрү шарт. Ошондой эле ММКлардан жалаң эле мигранттар тууралуу терс көрүнүштөрдү жарыялабастан, алардын жетишкендиктери, жашоолоруна тийгизген пайдаларында чыгарып туурусу керек.

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

КЫРГЫЗСТАНДАН ТҮРКИЯГА КАРАТА ЭМГЕК КӨЧҮ (СУРАМЖЫЛООДОН АЛЫНГАН МААЛЫМАТТАРДЫН НЕГИЗИНДЕ)

Бүгүнкү күндө кыргыз жарандарын чет мамлекетке ишке орноштуруу боюнча иш алып барган жеке жана легалдуу агенттиктеринин саны өсүүдө. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Мамлекеттик көч кызматтын маалымат берүү борборунун билдирүүсү боюнча 2018-жылдын 22-январында жалпысынан 60 жеке агенттик катталган. Алардын ичинен 37си Түркия Республикасына, 13чү БАЭтына, 7си Катар, Кувейт, Бахрейинге жана Украина, Германия, Польша, Россия, АКШ, Япония жана башка өлкөлөргө ишке орнотуу менен алектенишет.

2018-жылдын 22-январында катталган Түркия Республикасына ишке орнотуу боюнча иш алып барган агенттиктердин тизмеси:

Таблица III. 1 Жеке агенттиктеринин тизмеси (Булак: http://oec.kg/index.php?act=view_material&id=995)

№	Агенттигин аты	Багыты
1	ОсОО «Азия Тревел Компани»	Түркия Республикасы, Казакстан, Германия
2	ОсОО «Сарман Ворлд»	Түркия Республикасы
3	ОсОО «Ворк Ленд»	Түркия Республикасы, Круиздик лайнер (Украина)
4	ОсОО «Ава Кей Джи»	Түркия Республикасы
5	ОсОО «КИНА Групп»	Түркия Республикасы

6	ОсОО «Глобус Кей Джи Плюс»	Түркия Республикасы
7	ОсОО «International training and Employment Sun Rise»	Түркия Республикасы, Польша, БАЭ, Катар
8	ОсОО «Умида Ко»	Түркия Республикасы
9	ОсОО «Рамай Саякат»	Түркия Республикасы
10	ОсОО «Гринвич Консалт»	Россия, Түркия Республикасы
11	ОсОО «Эйжн Джоб Центр»	Түркия Республикасы
12	ОсОО «Кей Джи Ви Ай Пи Тревел»	Түркия Республикасы
13	ОсОО «Всемирная работа»	БАЭ, Түркия Республикасы, Болгария, Польша
14	ОсОО «Азия плюс консалтинг»	Түркия Республикасы
15	ОсОО «Фиеста Сервис»	Түркия Республикасы
16	ОсОО «Юниверс»	Түркия Республикасы
17	ОсОО «Гуд Тайм»	Түркия Республикасы, БАЭ
18	ОсОО «Билим Сервис»	Түркия Республикасы
19	ОсОО «АвеМлис»	Түркия Республикасы
20	ОсОО «Марсель-Е Компани»	Түркия Республикасы
21	ОсОО «ДиВизЛ групп»	Түркия Республикасы, Украина (круиздик лайнер)
22	ОсОО «Олимп Кей Джи»	Түркия Республикасы
23	ОсОО «ТЕФ Интернейшнл групп»	Түркия Республикасы
24	ОсОО «Ак-Эмгек Компани»	Түркия Республикасы
25	ОсОО «Ворлд Трэвел»	Түркия Республикасы
26	ОсОО «Легал ЛТД»	Түркия Республикасы
27	ОсОО «Рам Организейшн»	Түркия Республикасы
28	ОсОО «Байсад»	Түркия Республикасы
29	ОсОО «Глобус Консалтинг»	Түркия Республикасы

30	ОсОО «Фэстлайн»	Түркия Республикасы
31	ОсОО «Акдениз групп»	Түркия Республикасы
32	ОсОО «Карсуруф-саякат»	Түркия Республикасы
33	ОсОО «Инфо Групп»	Түркия Республикасы
34	ОсОО «Актан Тревел»	Түркия Республикасы
35	ОсОО «Бисан Эл»	Түркия Республикасы
36	ОсОО «Саякат Консалтинг»	Түркия Республикасы
37	ОсОО «Кен Келечек»	Түркия Республикасы

Мындай жеке агенттиктердин өсүшү, Түркиянын жумушчу күчүнө болгон суроо-талабынын жогорулашынан улам болууда. Себеби, Түркияда туризм (майдан-ноябрга чейин) багыты жылсайын өнүгүүдө. Мындан улам жергиликтүү жумушчу күчү жетишпегендиктен, 5-6 айга башка өлкөлөрдөн жумушчу күчүн тартууга аракет кылышат.

III.1. Түркияга эмгектенгени кетип жаткан респонденттердин берген маалыматын анализи

Түркиянын Тышкы Иштер Министрлигинин маалыматы боюнча 2018-жылы Түркияда 30 миңден ашык Кыргызстандык жаран катталган. Алардын 9 миңден ашыгы гана эмгек визасы менен иштейт.

Изилдөөнүн максаты: Бул сурамжылоо Түркияга эмгектенүүгө кетүүнү максат кылып жаткан респонденттерден төмөндөгү коюлган суроолорго жооп алуу максатында анкета жүргүзүлдү;

1. Эмне үчүн кетип жатышат?
2. Кандай себептер кетүүгө мажбурлоодо?
3. Кетип жаткандардын социалык абалдары кандай?

4. Учурда ажырашкандар, кредит алып, төлөй албай жаткандар, өз бизнесин ачуу максатында каражаат топтоо үчүн жана жумушсуздуктун көбөйүүшүнөн же болбосо дагыда бизге маалымболбогон себептерден улам кетип жатабы?

5. Кетүүнүн түпкү максаты эмнеде?

Изилдөөнүн объектиси: Кыргызстандан Түркияга эмгектенүү үчүн кетүүнү максат кылып, жеке агенттиктерге иш табып берүүсү үчүн 2018-жылдын февраль-июнь айларында катталган кыргыз жарандары сурамжыланды. Сурамжылоо Бишкек шаарында жайгашкан, легалдуу иштеген эки жеке агенттиктерде жүргүзүлдү. Сурамжылоого 286 респондент катышты.

Изилдөөнүн ыкмасы:

- Анкета жүргүзүү (жабык суроолор, ачык суроолор);
- Анкета жыйынтыктарына статистикалык анализ жасоо жана талдоо;

Сурамжылоонун натыйжасынан алынган жыйтыктарды статистикалык изилдөө **SPSS** программасы менен анализ кылынды жана алынган жыйынтыктары таблица жана диаграммалар менен көрсөтүлүп, интерпретациялар берилди.

Изилдөө жыйынтыктары: Изилдөө жыйынтыктарын үч бөлүкчөгө бөлүнүп анализге алынды. Булардын биринчиси респонденттердин социо-демографиялык жыйынтыктары, экинчиси жер которууга түрткү болгон факторлор, ал эми үчүнчүсү респонденттердин берген пикири (ачык суроонун негизинде).

Респонденттердин социо-демографиялык көргөзмөсү

Бул изилдөөдөн алынган маалыматтар боюнча төмөндөгүдөй жыйынтыктарга келсек болот:

Бул сурамжылоо Түркия Республикасына жумушка орношууга ортомчу агенттиктерге кайрылган кыргыз жарандарынан алынды. Жалпысынан 17-55 жаш арасындагы 286 респондент сурамжыланды.

Таблица III. 2 Респонденттерди жынысы боюнча бөлүштүрүү

Жынысы	Саны	Пайызы (%)
эркек	117	40.9%
аял	169	59.1%
Жалпы саны	286	100 %

Сурамжылоого катышкан респонденттердин жынысы боюнча бирдей көрсөткүчкө ээ болбогонун көрсөтүүдө. Мындай көрүнүштү жумуш берген тараптын жумушчу кыз-келиндерге болгон суроо-талабынын жогорулугунан улам түшүндүрсөк болот. Себеби, жумуш берген тарап көпчүлүк учурда жумушчуларды үй кызматына, бала багуу, кары кароо, тазалоо жаатына ишке алгандыктан көбүрөөк кыз келиндерди талап кылышат.

Таблица III. 3 Респонденттердин жаш курагына жараша бөлүштүрүү

Жашы	Саны	Пайызы (%)
17 - 22 жаш	74	25.9%
23 - 28 жаш	106	37.1%
29 - 34 жаш	51	17.8%
35 - 40 жаш	28	9.8%
41- 46 жаш	16	5.6%
47 жаштан жогору	11	3.8%
Жалпысынан	286	100%

Таблица III.3дө берилген маалыматка карай турган болсок, жер которгондордун көп бөлүгү 23-34 жаш арасындагы жарандар түзөт. Мындай көрсөтөтмө бизге көбүрөөк эмгеке шыктуу жарандарыбыздын жер которуп

жаткандыгын көргөзөт. Ал эми Түркияга жумушка алуунун шарты боюнча 18ге чыккан (виза ачуу максатында) жана 45 жашка чейинки жумушка шыктуу калк талап кылынат. Бул изилдөө Түркияда турисик сезон (февраль-июнь) ачылганга туш келгендиги үчүн тейлөө багытына иштегенге жаштар талап кылынгандыктан сурамжылоогода жаштар катышты.

Ошондой эле сурамжылоого катышкандардын көпчүлүк бөлүгүн кыргыздар (95,8%) жана башка улуттагы (орус, казак, озбек, уйгур, дунган (4,2%)) Кыргызстандын жарандары түзөт.

- Респонденттердин туулган жери жана жашаган жерине байланыштуу көргөзмөлөр

Таблица III. 4 Респонденттерди туулган жери боюнча бөлүштүрүү

№	Туулган жер	Саны	Пайызы (%)
1	Чүй облусу	70	24.5%
2	Ош облусу	23	8.0%
3	Жалалабад облусу	35	12.2%
4	Ыссык-Көл облусу	31	10.8%
5	Талас облусу	68	23.8%
6	Нарын облусу	50	17.5%
7	Баткен облусу	8	2.8%
8	Казакстан Республикасы	1	0.3%

Таблица III.4тө көргөзүлгөндөй жер которгондордун көп бөлүгү Чүй (24.5%), Талас (23.8%) жана Нарын (17.5%) облусунун тургундары түзгөн жана алардын 61.2%ы Бишкек шаарында тургандыгы көрсөтүлгөн. Мындай көргөзмөнү Түркияга ишке орноштурган агенттиктердин дээрлик көп бөлүгү

Бишкек шаарында жайгашкан жана Талас менен Нарын облусу башка облустардан караганда Бишкек шаарына жакын болгондугунан улам түшүндүрсө болот.

- Респонденттердин билим деңгээли

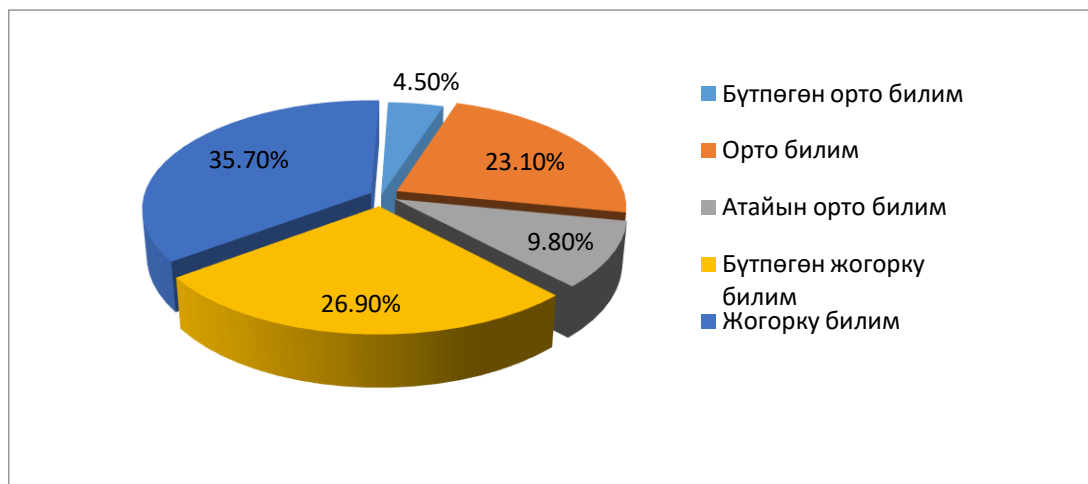

Диаграмма III. 1 Респонденттердин билим деңгээлинин көрсөткүчү

Берилген диаграмма III.1 боюнча жер которууну көздөгөндөрдүн 62.6 %ы жогорку окуу жайларды бүтүргөндүгүн көрсөтүүдө.

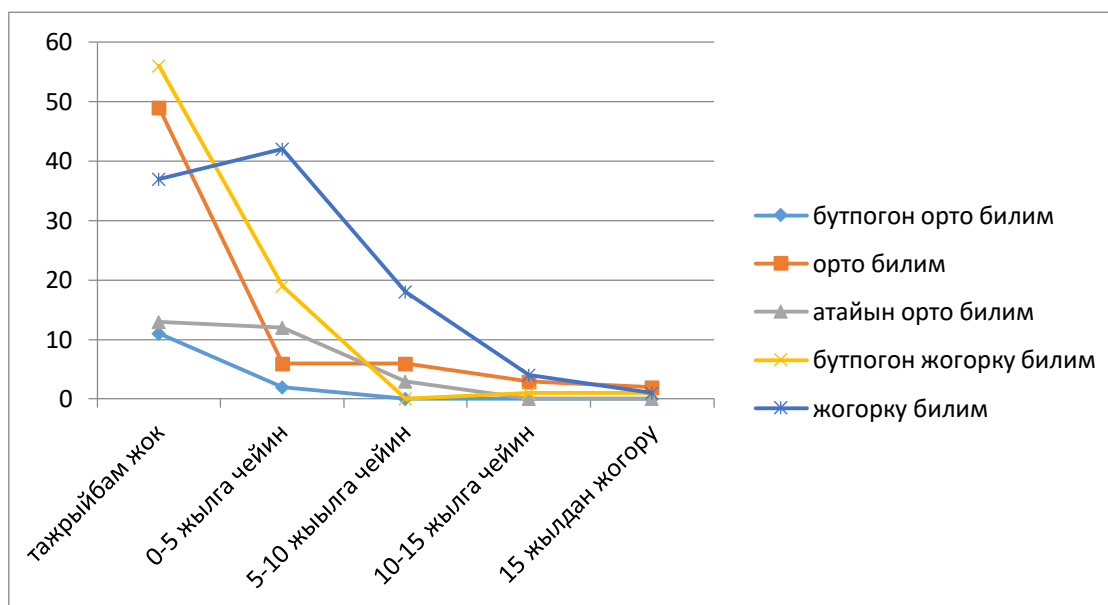

Диаграмма III. 2 Респонденттердин билим дээңгели менен иш тажрыйбасынын катышы

Респонденттердин 62.6%ы жогорку окуу жайларды, 9.8% атайын кесиптик лицейлерди бүткөнүнө карабастан 58%ти өз кесиби менен иштебегендигин көрсөк болот.

Ал эми биз изилдөө гипотезасында койгон “мигранттардын көпчүлүгү жогорку билимдүү жана өз кесиби менен иштешибейт” деген болжомолдун алкагында карай турган болсок, төмөндөгү берилген диаграммада көрсөк болот.

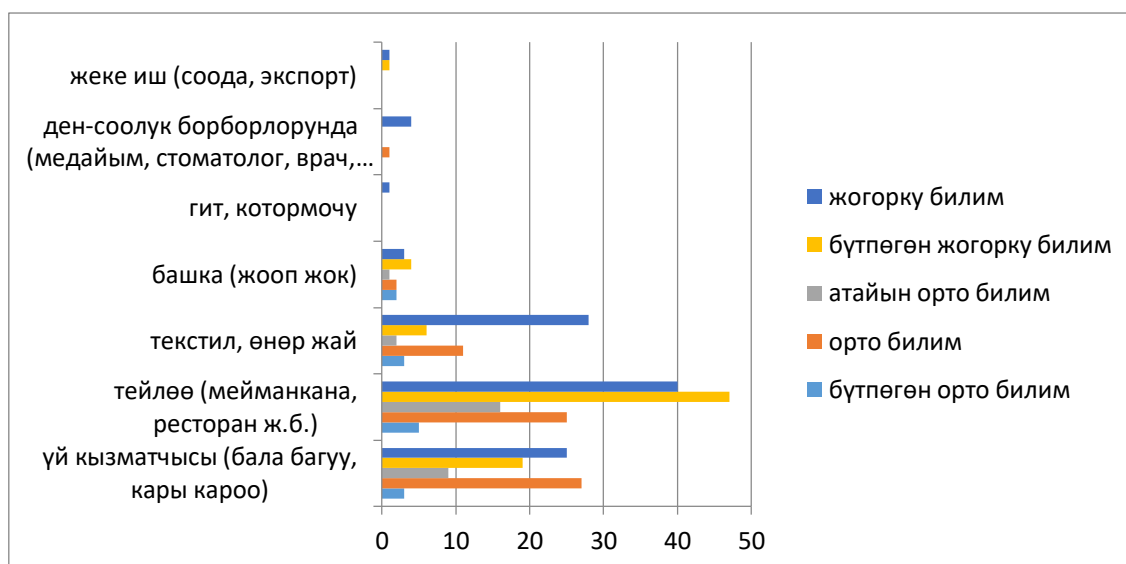

Диаграмма III. 3 Респонденттердин иштеген сектору менен билим деңгээлинин катышы

Респонденттердин 62.6%ы жогорку билимдүү болгонуна карабастан жогоруда тизмеде берилгендей көпчүлүк бөлүгү өзүнүн кесиби менен эмес, тейлөө кызматында эмгектенерин көрсөк болот. Бул менен биз мигранттардын баардыгы эле кара жумуштарда иштейт деп айталбайбыз. Бирок, көпчүлүк бөлүгү өздөрүнүн кесиби менен эмгектенбеши маалым.

- Респонденттердин үй-бүлөлүк абалы

Таблица III. 5 Респонденттердин маданий абалы

Маданий абалы	Саны	Пайызы %
Бойдок	142	49.75%
Үй-бүлөлү	112	39.2%
Ажырашкан	25	8.7%
Башка	7	2.4%

Бул көргөзмө бизге жер которгон респонденттерди дээрлик көп бөлүгү бойдок экендиги көргөзүлүдө. Мындай көргөзмө биздин жогоруда койгон “жер которуп жаткандар ажырашкандарбы” деген суроого жооп болгондой. Себеби, ажырашкандар катышуучулардын жалпы үлүшүнүн 8.7%ын эле түзөт.

Таблица III. 6 Респонденттердин үй-бүлөлүк абалы менен баласынын санынын байланышы

Баласынын саны				
Маданий абалы	Бойдок	Үй-бүлөлү	Ажырашкан	Башка
жок	142	15	4	0
1-2	0	51	15	3
3-4	0	40	6	3
5-6	0	6	0	1
Жалпы саны	142	112	25	7
Пайызы %	49.75%	39.2%	8.7%	2.4%

Респонденттердин 49.75%ын бойдоктор жана 1-2 балалуулар түзөт. Мындай көргөзмө бизге үй-бүлөсү чоң жана аларды багуу үчүн аргасыздан башка мамлекетке жер которуушуда деген пикирди четке кагат.

- Респонденттердин Түркияга жер которуусуна таасир берген түртүүчү-тартуучу факторло

Жайгашкан жана жер которууну көздөп жаткан аймактын тартылуу жана түртүлүү теориясынын негизинде көчүүгө түрткү болгон факторлорун бөлөт. Түртүүчү факторлор катары жумушсуздук, эмгек акынын төмөндүгү, кедейчилик, чектелген эркиндик, согуш, кырсык жана башка себептер эсептелет. Ал эми жер которгон аймактын тартуучу фактору катары жогорку эмгек акы, экономикалык жактан өнүгүү, коопсуздук эсептелет.

- **Респонденттердин отурукташкан аймагынан жер которууга таасир берген түртүүчү факторлор**

Таблица III. 7 Түркияга барып эмгектенүүгө түрткү болгон себептер

Кыргызстандан Түркияга барууга түрткү болгон себептер	Жалпы пайызы (%)
Жумушсуздук	27.5%
Эмгек акынын төмөндүгү	21.4%
Акча чогултуу	24.3%
Чет өлкөгө чыгуу	25.9%
Башка (ачык суроо)	1.9%

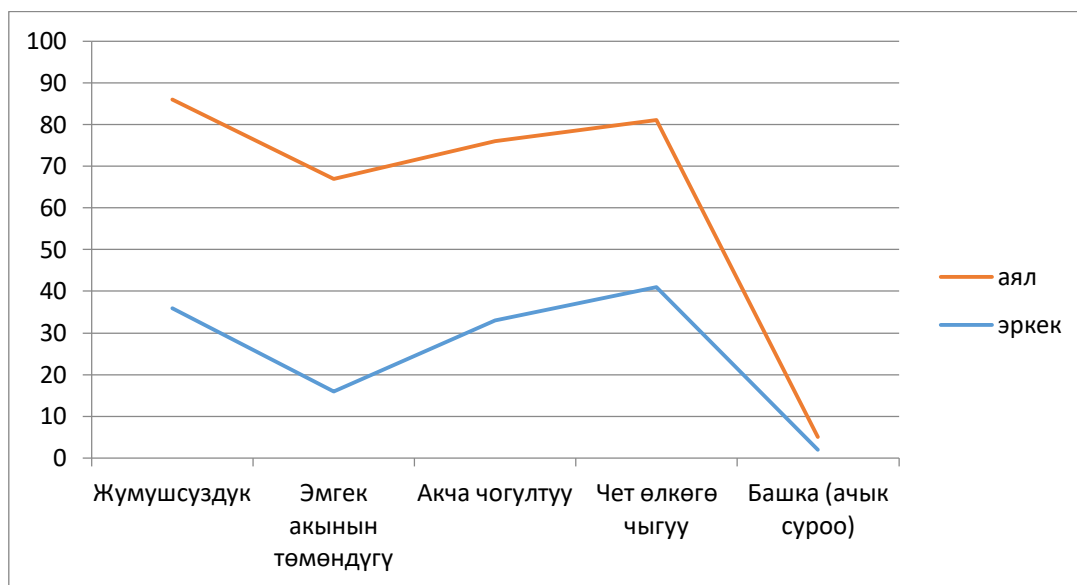

Диаграмма III. 4 Респонденттердин жынысы менен Түркияга түрткү болгон себептердин катышы

Жогоруда көрсөтүлгөн диаграмма III.4тө эркектер менен аялдардын кетүүгө түрткү болгон себептердин бирдей болгондугу көрсөтүлүп турат. Эркектерге эмгектенүү чет өлкөгө, тагыраак айтканда Түркияга барууга шарт түзгөн себеп катары колдонулары белгилүү болду. Аялдар үчүн Түркияга барууга түрткү болгон эң маанилүү фактор катары эмгек акынын төмөндүгү көрсөтүлгөн. Ал эми өздөрү (башка (ачык суроо)) кедейчилик, үй-бүлөлүк себептер, окуу жана бизнес деген жоопторду жазышкан. Жалпысынан отурукташкан аймагынан респонденттерди Түркияга баруусуна түрткү болгон себеп катары жумушсуздук (27.5%) жана акча чогултууну (24.3%) көрсөтсөк болот.

- **Үй-бүлөнүн киреше түрүнүн көчүүгө болгон таасири**

Таблица III. 8 Респонденттердин киреше булактары

Киреше булагы	Эркек		Аял		Жалпы саны	
	Саны	Пайызы (%)	Саны	Пайызы (%)	Саны	Пайызы (%)
Дыйканчылык жана	50	36.0%	62	29.7%	112	32.2%

мал чарбачылык						
Сезондук иштер	18	12.9%	24	11.5%	42	12.1%
Пенсия, пособия	11	7.9%	26	12.4%	37	10.6%
Өлкө сыртынан салынган каражат	9	6.5%	10	4.8%	19	5.5%
Айлык акы	50	36.0%	83	39.7%	133	38.2%
башка (соода, реклама, ижарага берүү)	1	0.7%	4	1.9%	5	1.4%
Топтом	139	100.0%	209	100.0%	348	100.0%

Көп кылымдар боюу кыргыз эли көчмөн коомун түзүп келгендиктен дыйканчылык жана мал чарбачылык кыргыз жашоо турмушунун бир бөлүгүн түзгөн жана түзүп келет. Ошондуктан мал чарбасы көчмөн маданиятында маанилүү рольду ойноп, негизги киреше булагы болуп эсептелет. Мындан улам дыйканчылык жана мал чарбачылык менен алектенгендерди эсепке албаганда катышуучулардын 39.7% аялдар, 36% эркектер алган айлык акы менен киреше табары жогорудагы таблицада көрсөтүлгөн. Мындай көрсөткүч бизге катышуучуларыбыздын 38.2%зы туруктуу жумуш менен камсыздалгандыгын айтсак болот. Бирок, бул көрсөткүч респонденттердин жалпы үлүшүнүн үчтөн бир бөлүгүн эле түзгөндүктөн, жумушка активдүү жарандарыбыз үчүн аз көргөзмө болуп эсептелет. Ал эми респонденттерден *“Түркияга барып эмгектенүүгө түрткү болгон себеп”* деген суроого 27.5%зы жумушсуздукту тандашкан. Мындан улам респонденттердин жер которууга түрткү болгон себеп катары туруктуу бир жумуштарынын болбогондугун айтсак болот.

Үй-бүлөнүн бир айлык кирешеси түрүнүн көчүүгө болгон таасири

Таблица III. 9 Респонденттердин бир айлык кирешеси менен учурда жашаган жеринин катышы

Бир айлык киреше	Бишкек шаары	Чуй облусу	башка облустар	Жалпы пайызы (%)
5 000 миңге чейин	22	5	18	15.7%
10 000 миңге чейин	25	15	18	20.3%
15 000 миңге чейин	41	15	7	22.0%
20 миңге чейин	57	15	6	27.3%
20 миңден жогору	26	4	5	12.2%
Топтом	74.3%	11.4%	14.3%	100%

Респонденттердин кирешеси эң көп катары Бишкек шаарынын тургундары эсептелет. Ал эми эң аз кирешеге ээ болгондун катарына башка облустардын айыл-аймактарында жашаган респонденттердин көргөзмөсүнөн байкасак болот. Бирок, эң аз кирешеге ээ болгон калк катары айыл жергесинин тургундары эсептелседа, жер которгон респонденттердин 74.3%тин Бишкек шаарынын тургундары түзгөн. Ал эми респонденттердин эң көп пайызы (27.3%) бир айда 20 миңге чейин киреше табышат.

Респонденттердин жер которуп жаткан аймактын тартуучу факторлор

Таблица III. 10 Респонденттерди Түркияга тарткан факторлор

Эмне себептен Түркияны таңдадыңыз?	Жынысы		Жалпы пайызы (%)
	эркек	аял	
Тааныштарым сунуш кылгандыгы үчүн	53	58	38,8%
Мыйзамдуулук жогору	12	6	6,3%

Ишке жакшы мүмкүнчүлүк бар	37	53	31,5%
Түрк тилин билгендигим үчүн	8	24	11,2%
Башка (ачык суроо)			
Мурун иштегени (окууганы) баргам	1	6	2,4%
Көрүү, эс алып келүү	0	4	1,4%
Айлык акысы жогору болгон үчүн	1	7	2,8%
Виза ачуу оңой, кетүү арзан	1	3	1,4%
Диний эркиндик бар	1	0	0,3%

Респонденттердин Түркияга баруусуна таасир тийгизген себеп катары тааныштарынын Түркияда иштөөсү жана алардын Түркияга иштөөгө болго сунушу эсептелет. Анткени, респонденттердин жогоруда көрсөтүлгөн таблицада берген жоопторунун 38,8%зы тааныштарым сунуш кылгандыгы үчүн деген варианты тандашкан. Мындай көргөзмө “нетворк” теориясы респонденттердин Түркияны тандашынын эң негизги фактору экенин көргөзөт. “Нетворк” теориясына ылайык чет мамлекетте жүргөн мигранттар өз тааныштарын, туугандарын эмгектенүүгө тартышат. Ал эми кетүүгө мажбур болгон киши эң алгач өзүнүн коопсуздугун ойло менен тааныштарынын сунуш кылган өлкөгө кетүүнү туура көрөт.

Диаграмма III. 5 Респонденттердин чет өлкөлөрдө иштеп жаткан үй-бүлө мүчөлөрү

Ал эми кетүүнү максат кылган респонденттердин (диаграмма III.5те) үй-бүлө мүчөсүнүн 6.6%ы Түркияда эмгектенгендигин көргөзөт. Ошондой эле респонденттердин 2,4%ы “мурун иштегени (окууганы) баргам” деген пикирди калтырышкан. Буга байланыштуу төмөндөгү берилген таблицада карай турган болсок, респонденттердин 9.8%ы мурун Түркияга барып эмгектенгендерди түзөт. Бул бизге респонденттердин 9.8%ы Түркия жөнүндө маалыматы бар экенин көрсөтөт.

Таблица III. 11 Респонденттер мурун эмгектенген мамлекеттердин тизмеси

Мамлекеттердин тизмеси	Саны	Пайызы (%)
жок	197	68.9%
Россия	49	17.1%
Казакстан	5	1.7%
Түркия	28	9.8%
АКШ	2	0.7%
Европа (Германия)	2	0.7%

Бириккен Араб Эмираты	2	0.7%
Корея	1	0.3%

Ошондой эле таблица III.10до берилген суроого респонденттердин 31,5%зы “иштөөгө жакшы мүмкүнчүлүк бар” деген жоопту таңдашкан. Мындай көрсөтмөнү биз Түркия сезондук иштерге, туризм багытында жергиликтүү элинен жумушчу күчүнүн жетишпегендигинен улам башка өлкөлөрдөн жумушчу күчүнө суроо-талабынын жогорулашы белгилүү. Ал эми төмөндө берилген таблицада респонденттердин кайсы тармактарда эмгектенери көргөзүлгөн.

Мигранттардын иштеген сектору

Таблица III. 12 Респонденттердин Түркияда иштейт турган секторлору

Иш сектор	Жынысы		Жалпы саны	
	эркек	аял	Саны	Пайызы(%)
Үй кызматчысы (бала багуу, кары кароо)	4	79	83	29%
Тейлөө (мейманкана, ресторан ж.б.)	60	73	133	46,5%
Текстиль, өнөр жай	41	9	50	17,5%
Башка (ачык суроо)				
Гит, котормочу	0	1	1	0,3%
Ден-соолук борборлорунда (медайым, стоматолог, врач, массажист)	1	4	5	1,75
Жеке иш (соода, экспорт)	2	0	2	0,7%
Жооп бербегендер	9	3	12	4,2%
Топтом	117	169	286	100%

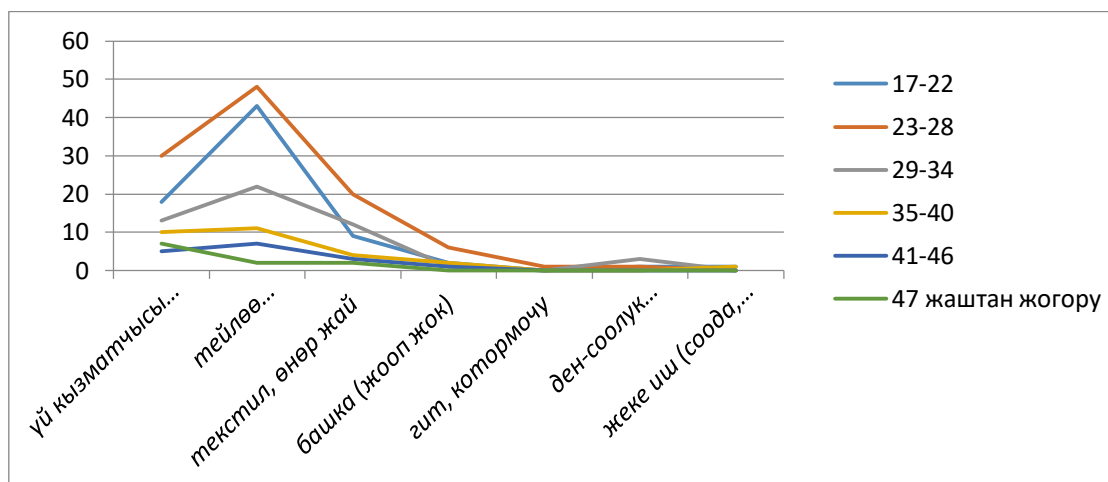

Диаграмма III. 6 Респонденттердин эмгектене турган сектору менен жаш курагынын катышы

Жогоруда берилген диаграммадан биз 17-34 жаш арасындагы респонденттерибиздин көпчүлүк бөлүгү тейлөө (мейманкана, ресторан, салон, ж.б.у.с) кызматтарында, ал эми 45 жаштан өтүп калган респонденттерибиз үй кызматында бала багып, кары карап эмгектенерин көрсөтүлүүдө.

Дагы бир респонденттердин Түркияны тандоосунун себеби катары тил билгендиктери эсептелет. Бул жоопту сурамжылоого катышкан респонденттердин 11,2%зы тандашкан. Ал эми респонденттердин кандай дээңгелде тил билери төмөндөгү диаграммада берилген.

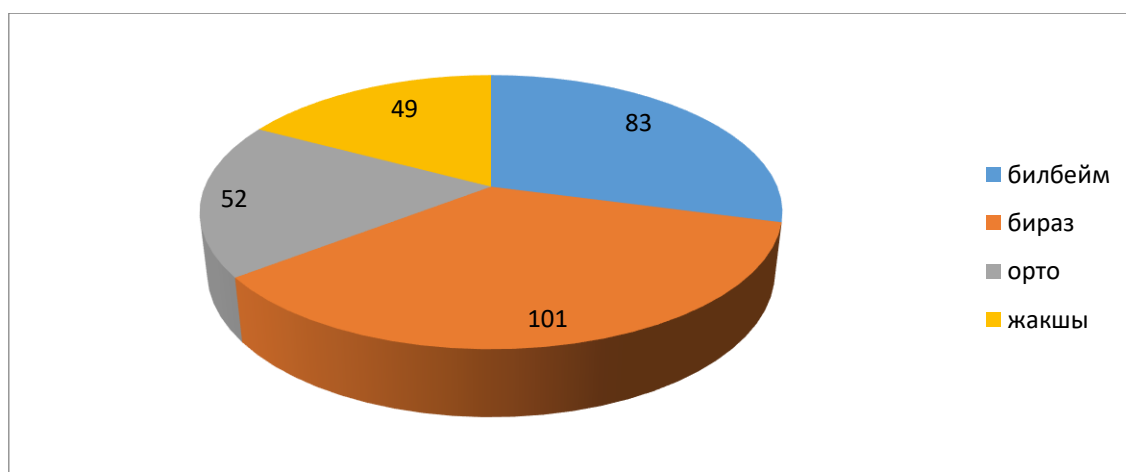

Диаграмма III. 7 Респонденттердин Түрк тилин билүү дээңгели

Өзүңүздөр көрүп тургандай респонденттердин көбү түрк тилин жакшы билбеседа 35,3%зы бираз билишет. 35.5%зы болсо түрк тилин жакшы билип, эркин суйлөй алышат. Ал эми 29%зы түрк тилин билбей туруп Түркияга эмгектенүүнү чечкендер түзөт. Түрк тилин билбегендер жалпы үлүштүн төртөн бир эле бөлүгүн түзөт. Мындан улам Түркияны таңдоосунун бир себеби катары респонденттердин 78.8%зы тил билгендигинде деп айта алабыз.

Респонденттердин пикиринин (ачык суроо) анализи

“Иштеп чогулткан акчаңызды эмнеге коротууну каалайт элеңиз (жазыңыз)” деген суроого респонденттер төмөндөгүдөй жоопторду жазышкан.

Таблица III. 13 Респонденттердин пикири

№	Иштеп чогулткан акчаңызды кийин эмнеге коротууну каалайт элеңиз?	Саны	Пайызы (%)
1	Үй-бүлөмдүн керектөөлөрүнө (ата-энеме, балдарыма, өзүмө, кийим-кечеге) коротмокмун	82	33.9%
2	Жашоо шарттымды жогорулатууга (турак жай, уна, жер сатып алууга, там салууга жана үйдү оңдоого)	76	31.4%
3	Жеке иш ачууга (бизнес, курулуш компаниясын, магазин, кийим жана үйлөнү-үлпөт дүкөнүн, бала-бакча ачууга)	28	11.6%
4	Билим алууга (балдарымдын окуусуна, контракт төөлөгө, окуумду улантууга)	16	6.6%
5	Карыз төлөө (кредит төгүү)	3	1.2%
6	Үй-бүлө курууга	4	1.7%
7	Жардам берүүгө (колунда жокторго, балдр үйүнө)	2	0.8%
8	Көздөгөн максатка жетүүгө	2	0.8%
9	Эс алууга (саякаттоого)	11	4.5%
10	Күнүмдүк турмушка	4	1.7%
11	Жумушка орношууга	2	0.8%
12	Ойлоно элекмин	12	4.9%

	Топтом	242	100%
--	---------------	------------	-------------

Жалпысынан респонденттердин 242си өз пикирлерин жазышкан. Респонденттер чогулткан акча каражаттырын 33.9%зы үй-бүлөсүнүн керектөөлөрүнө (ата-энеме, балдарыма, өзүмө, кийим-кечеге), 31.4%зы жашоо шарттарын жогорулатууга (турак жай, унаа, жер сатып алууга, там салууга жана үйдү оңдоого) жана 11.6%зы жеке иш ачууга (бизнес, курулуш компаниясын, магазин, кийим жана үйлөнү-үлпөт дүкөнүн, бала-бакча ачууга) которун жазышкан. Башкача айтканда, респонденттер эмгекке жарамдуу болгондугуна байланыштуу үй-бүлөсүнүн керектөөлөрүн камсыз кылуу жана жашоо стандарттарын дагыда жогорулатуу максатында жер которуп жаткандарын айтсак болот. Бирок, аз үлүштө болсода респонденттердин 6.6%зы билим алууга жана 4.5%зы эс-алууга которун белгилешкен.

Ошондой эле респонденттерден *“эгерде мүмкүнчүлүк болсо дүйнөнүн кайсыл өлкөсүндө иштөөнү каалайт элеңиз”* деген суроого төмөндөгүдөй жооп алдык.

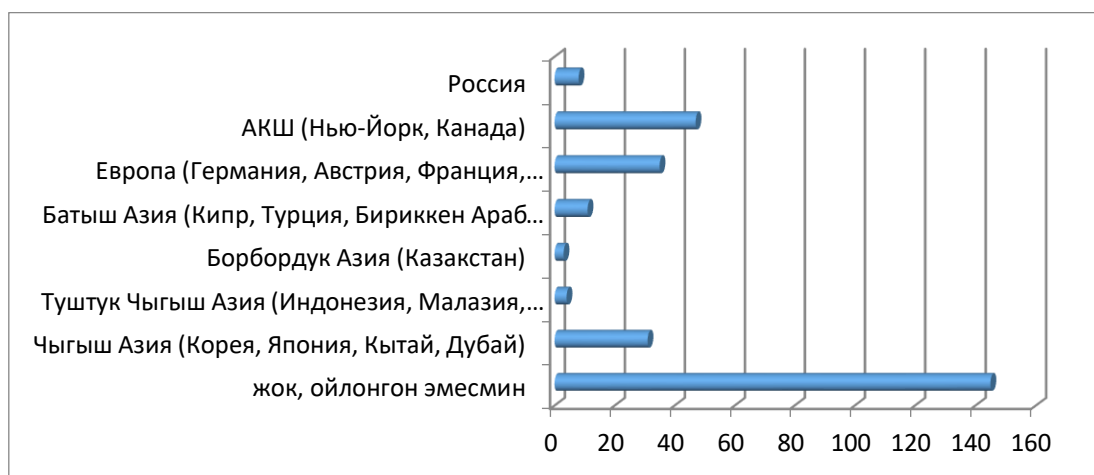

Диаграмма III. 8 Респонденттер эмгектенүүнү каалаган өлкөлөрдүн тизмеси

Мындай көрсөтмө менен Кыргызстандагы эмгек көчүнүн багыты Батыш өлкөлөрүнө (АКШ, Европа) жана Чыгыш Азия (Корея, Япония, Кытай жана Дубай) өлкөлөрүнө багытталышы күтүлүшү толук мүмкүн.

III.2. Түркияда эмгектенген респонденттерден алынган маалыматтардын анализи

2018 – жылда кыргыз жарандарынын башка өлкөлөр тарабынан каттоонун негизинде көрсөтүлгөн саны боюнча эң көп Россияда, экинчи орунда Казакстанда, ошондой эле 30 000 миң адам көргөзмөсү менен Түркияда катталганы көргөзүлгөн. Ал эми 2018-жылы Түркиянын Тышкы иштер министрлигинин маалыматы боюнча Кыргызстандын 9520 жараны эмгек визасын алган. Мындай көргөзмөлөрдөн улам Түркияда эмгектенген жана эмгектенип жүргөн кыргыз жарандарынын абалын тактоо жана Түркия жөнүндө пикирлерин аныктоо үчүн бул сурамжылоо жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн максаты: Бул сурамжылоо Түркияда эмгектенген жана учурда эмгектенип жүргөн респонденттерден төмөндөгү коюлган суроолорго жооп алуу максатында анкета жүргүзүлдү;

1. Алар кетип жаткан ар түрдүү максаттарды коюшкан, бирок кайра кайтып келгенде жыйынтык эмне болду?
2. Экономикалык, социалдык, маданий жактан өзгөрүүлөргө дуушар болуштубу?

Изилдөөнүн объектиси: Түркияда эмгектенген жана эмгектенип келген Кыргызстандык жарандар үчүн үч ай аралыгында онлайн анкета жүргүзүлдү. Сурамжылоого 304 респондент катышты.

Изилдөөнүн ыкмасы:

- Онлайн анкета жүргүзүү (жабык суроолор, ачык суроолор);
- Анкета жыйынтыктарына статистикалык анализ жасоо жана талдоо;

Сурамжылоонун натыйжасынан алынган жыйынтыктарды статистикалык изилдөө **SPSS** программасы менен анализ кылынды жана алынган жыйынтыктары таблица жана диаграммалар менен көргөзүлүп, интерпретациялар берилди.

Изилдөөнүн жыйынтыктары: Топтолгон маалыматтарды анализдөө үчүн респонденттерден алынган маалыматтар үч категорияга бөлүп каралды. Биринчи категорияда респонденттердин демографиялык көрсөткүчтөрү, экинчиде социо-экономикалык абалдарынын жер которууга болгон таасири, ал эми үчүнчү категорияда респонденттердин Түркия жөнүндө пикирлери анализге алынды.

Респонденттердин демографиялык көрсөткүчтөрү

Респонденттердин демографиялык көрсөткүчтөрү боюнча төмөндөгүдөй жыйынтыктарга келсек болот:

***Таблица III. 14** Респонденттердин демографиялык көрсөткүчтөрү*

№	Жынысы	Саны	Пайызы (%)
1	эркек	75	24.7%
2	аял	229	75.3%
3	Жалпы саны	304	100.0%
Жаш курагы			
1	17-22 жаш арасы	38	12.5%
2	23-28 жаш арасы	111	36.5%
3	29-34 жаш арасы	60	19.7%
4	35-40 жаш арасы	45	14.8%

5	41-46 жаш арасы	29	9.5%
6	47 жаштан жогору	21	06.9%
Улуту			
1	кыргыз	296	97.4%
2	башка (түрк, орус, казак, өзбек, уйгур)	8	2.6%
Туулган жери			
1	Чүй	43	14.1%
2	Ош	28	9.2%
3	Жалалабад	49	16.1%
4	Ысык-көл	53	17.4%
5	Талас	61	20.1%
6	Нарын	57	18.8%
7	Баткен	13	4.4%
Маданий абалы			
1	бойдок	131	43.1%
2	үй-бүлөлүү	108	35.5%
3	ажырашкан	62	20.4%
4	башка	3	1%

Жалпысынан 18-62 жаш арасындагы 304 респондент сурамжыланды. Алардын 75.3%зын аялдар, 24.7%зын эркектер, ошондой эле 97.4%зы кыргыз улутундагылар түзөт. Түркияда эмгектенип жүргөндөрдүн эң көп пайызын (36.5%) 23-28 жаш арасындагы респонденттер жана Талас (20.1%), Нарын (18.8%), Ысык-көл (17.4%) жана Жалалабад (16.1%) облусунун тургундары түзгөн. Ошондой эле сурамжылоого катышкандардын 43.1%зы бойдоктор. Мындай көрсөткүчтөр бизге Түркияда жумушчу кыз-келиндерге жана жаштарга болгон суроо-талаптын жогорулугун түшүндүрөт.

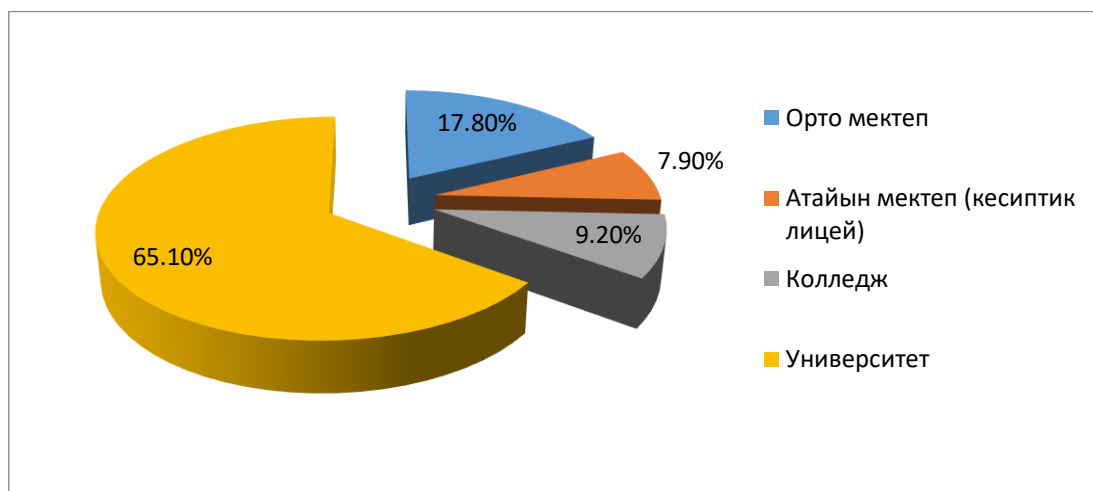

Диаграмма III. 9 Респонденттердин билим дээңгели

Жогоруда берилген диаграмманы карай турган болсок респонденттердин 65.1%зы жогорку билимдуу жана бир кесиптин ээлери экендиги көргөзүлүдө. Алар кайсыл факультеттерди бүткөндүгүн төмөндөгү таблицадан көрө алабыз.

Таблица III. 15 Респонденттердин кесиби

№	Респонденттер бүтүргөн факультеттер	Саны	Пайызы (%)
1	Филология (мугалим, биолог, математик, информатик, тарыхчы, англис тилчи, педагог)	63	28.8%
2	Медициналык фак. (медайым, фармацевт, клиникалык психолог жана массажист)	12	5.5%
3	Гуманитардык фак. (эколог, социолог, лингвист, философ, соц.кызматкери)	30	13.7%
4	Эконом фак. (банк иши, товаровед, экономист, бухгалтер)	41	18.7%
5	Башкаруу фак. (менеджер, туризм боюнча менеджер)	18	8.2%
6	Юридикалык фак. (юрист, адвокат, милиция)	5	2.3%
7	Инженер фак. (программист, электрик, энергетик, машина куруучу, технолог)	20	9.1%
8	Коммуникация фак. (журналист, маркетолог)	6	2.7%

9	Архитектуралык фак. (курулуш технологу)	7	3.2%
10	Кесиптик лицей (ашчы, сварщик, айдоочу, тигүүчү)	16	7.3%
11	Музыкант	1	0.5%
12	Топтом	219	100%
13	Кесиби жоктор	85	28%

Жер которгондордун эң көп бөлүгүн (28.8%) мугалимдер түзөт. Ал эми мугалим болуп Түркияда эмгектенген респонденттердин 1.3%зы эле түзөт. Экинчи орунда 18.7% көрсөткүч менен экономикалык факультетти бүтүргөн респонденттер турат. Мындай көрсөткүч биздин койгон (мигранттардын көп бөлүгү өз кесиптери менен иштешпейт) гипотезанын дагы бир жолу туура экендигин тастыктайт.

Респонденттердин социо-экономикалык абалынын көчүүгө тийгизген таасири

Таблица III. 16 Респонденттердин өзүнө таандык турак жайы менен жашаган турак жайынын катышы

Жашаган турак жайы	Өзүнө таандык үйүнүн тиби				Жалпы пайызы (%)
	Үй жок	Жер үй	Каба т үй	Башка(барак тибинде, жатакана)	
Жеке менчик	0	54	24	2	26.3%
Ижара	86	25	19	0	42.8%
Мамлекеттик турак жай/ жатакана	6	1	1	0	2.6%
Туугандарга таандык (ата энеме)	58	23	4	1	28.3%
Топтом	49.3 %	33.9%	15.8 %	1	100%

Респонденттердин 49.3%зы өзүнө таандык турак-жайлары болбогонун жана алардын 42.8%зы ижарада, 28.3%зы ата-энесинин (туугандарынын) үйүндө турушары көрсөтүлгөн. Ал эми респонденттердин 26.3%зынын гана өздөрүнө таандык турак жайлары бар экендиги белгиленген.

Таблица III. 17 Респонденттердин киреше булактары жана бир айлык кирешесинин байланышы

Үй бүлөнүн негизги киреше булактары	Үй-бүлөнүн орточо бир айлык кирешеси				
	5 000 чейин	10 000 чейин	15 000 чейин	20 000 чейин	20 000 жогору
Дыйканчылык жана мал чарбачылык	24	21	10	8	12
Сезондук иштер	8	9	13	9	7
Өлкө сыртынан салынган каражат	5	3	1	6	2
Пенсия, пособия	7	6	1	0	1
Айлык акы	9	25	27	25	54
Башка (бизнес, жеке иш, соода, жарнама)	0	0	1	3	5
Топтом	17.8%	21.1%	17.4%	16.8%	27%

Жогоруда таблицада көрсөтүлгөндөй эң көп респонденттердин киреше булагы катары дыйканчылык жана мал чарбачылыктан тышкары эмгек акы эсептелет. Жалпы үй-бүлөсүнүн бир айлык кирешеси 5 000ге чейинкилер 17.8%ды, 10 000ге чейинкилер 21.1%ды, 15 000ге чейинкилер 17.4%ды, 20 000 миң жана адан жогору кирешеси бар респонденттер 43.8%ды түзөт.

Респонденттердин Түркия жөнүндө берген маалыматтары

Респонденттердин Түркияда эмгектенүү себептери

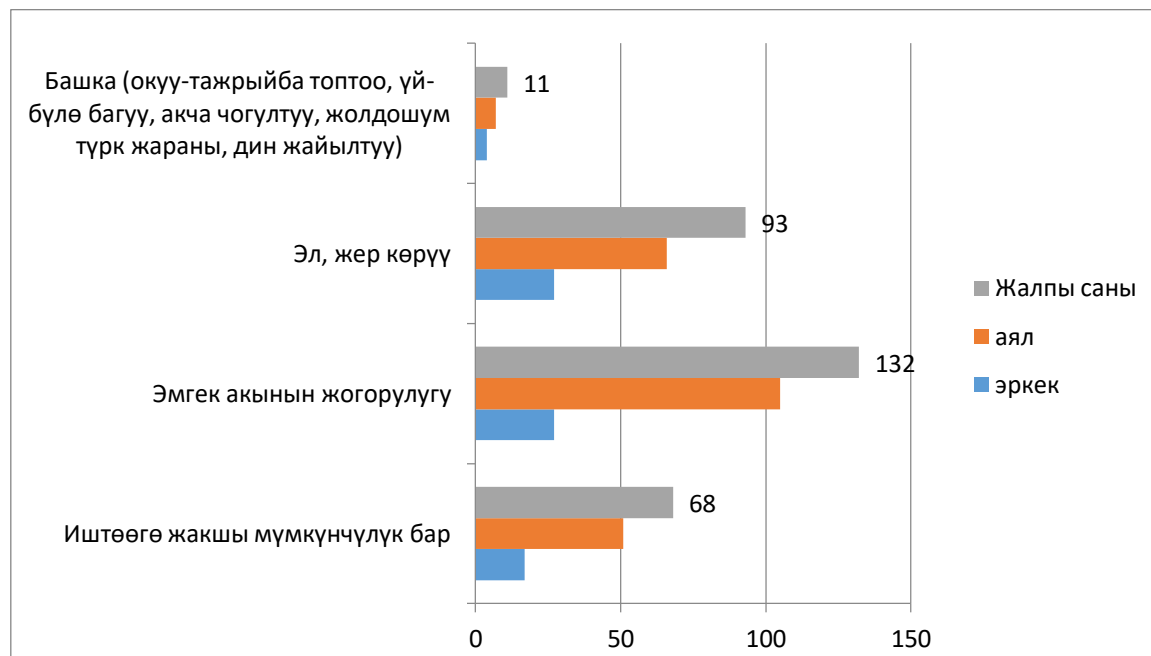

Диаграмма III. 10 Респонденттердин Түркияга жер которуу себептери

Респонденттер Түркияда эмгектенүү себептери катары көпчүлүк бөлүгү эмгек акынын жогорулугун көрсөтүшкөн. Ошондой эле эл, жер көрүү жана иштөөгө жакшы мүмкүнчүлүктөр бар экенин маалымдашкан. Мындан улам респонденттердин Түркияда алган бир айлык эмгек акыларынын төмөндөгү диаграммадан көрсөк болот.

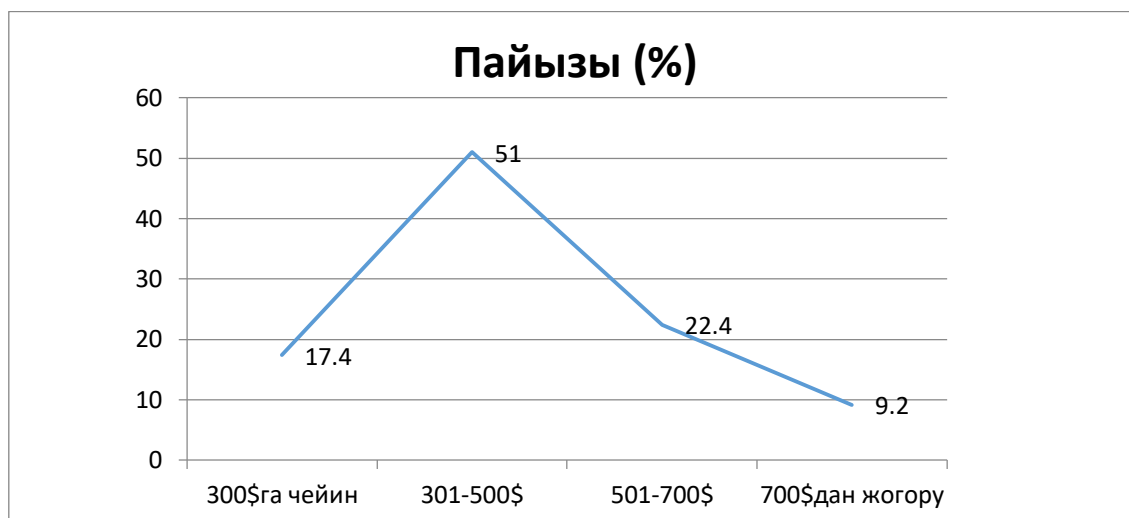

Диаграмма III. 11 Респонденттердин Түркияда алган бир айлык эмгек акысынын үлүшү

Түркияда эмгектенген респонденттердин 51%зы 301-500\$га (20 769-34 500 сом менен) чейинки, ал эми 22.4%зы 501-700\$га (34 569 -48 300 сом менен) чейинки суммадагы айлык акы алашары көрсөтүлгөн. Ал эми Кыргызстанда респонденттер үй-бүлөсү менен бир айда тапкан орточо эмгек акысы 10 000-20 000 миңге чейинки сумманы түзгөн.

Респонденттердин Түркияда эмгектенген секторлору

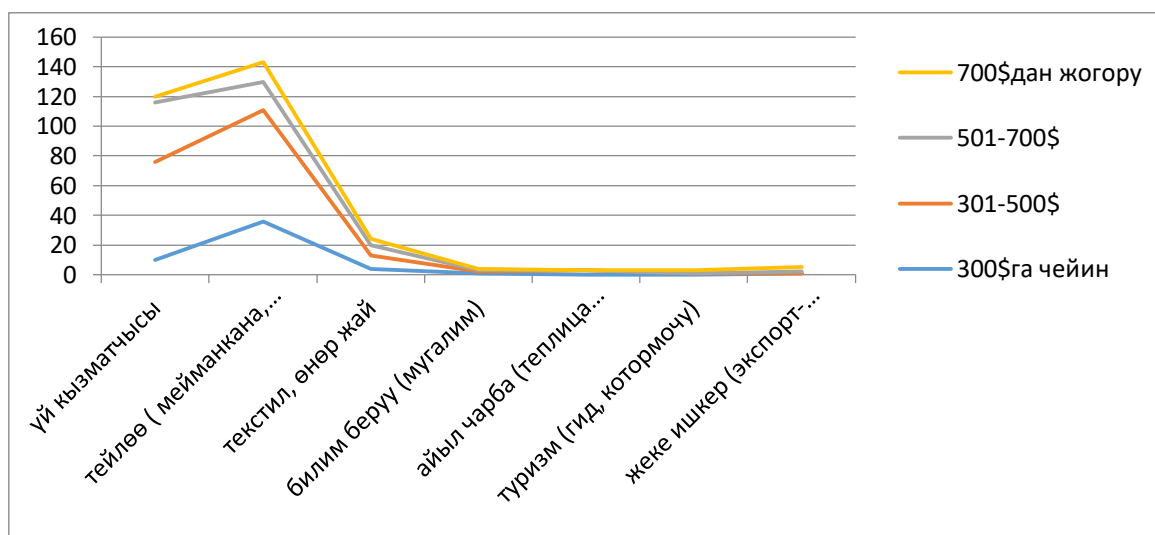

Диаграмма III. 12 Респонденттердин Түркияда эмгектенген секторлору

Жогоруда диаграммада көрсөтүлгөн маалымат боюнча респонденттердин 47%зы тейлөө (мейманкана, ресторан, сулуулук салону, супер маркет ж.б.) жана 39.5%зы үй кызматтарында (бала багуу, кары кароо) эмгектенишери көрсөтүлгөн. Респонденттердин 65.1%зы жогорку билимдүү болгонуна карабастан жогоруда диаграммадагы берилген маалымат боюнча көпчүлүк бөлүгү өзүнүн кесиби менен эмес, кара жумуштарда эмгектенип жатканын көрсөк болот. Бул менен биз мигранттардын баардыгы эле кара жумуштарда эмгектенет деп айталбайбыз. Анткени, катышуучулардын 1.3%зы билим берүү тармагында, 1.6%зы жеке ишкерлер. Мындай аз сандагы көрсөткүчтө болсода, бирок жарандарыбыз жогорку төөлөнүүчү кызмат орундарында иштеп жатканы бизди кубандырбай койбойт. Ал эми Түркияга эмгектенүү үчүн жумушту кантип таптыңыз дегенибизде төмөндөгүдөй жоопторду алдык.

Таблица III. 18 Түркияда эмгектенген тааныштары менен жумуш табуунун катышы

	жок	Үй-бүлө мүчөсү	Тууганым	Досум	Айылдашым	Таанышым	Пайызы (%)
Интернет аркылуу	5	5	1	11	4	1	8.9%
Агенттиктер аркылуу	17	8	19	43	11	3	33.2%
Тааныштар аркылуу	15	19	51	63	18	5	55.9%
Ачык суроо	1	1	1	2	0	0	1.9%

Жогоруда берилген таблица боюнча биз респонденттердин 55.9% зы тааныштарынын сунушу жана чакыруусу бонча Түркияга эмгектенүүгө кеткендигин жана жумуш табууга көмөкчү болгонун айта алабыз. Ошондой эле

Түркияда эмгектенген тааныштарынын жана жумуш табууга көмөкчү болгон респонденттердин достору экендиги көрсөтүлүдө. Ачык суроого болсо, өзүм, университет аркылуу, окууп журуп, стажировкадан деген жоопторду жазышкан.

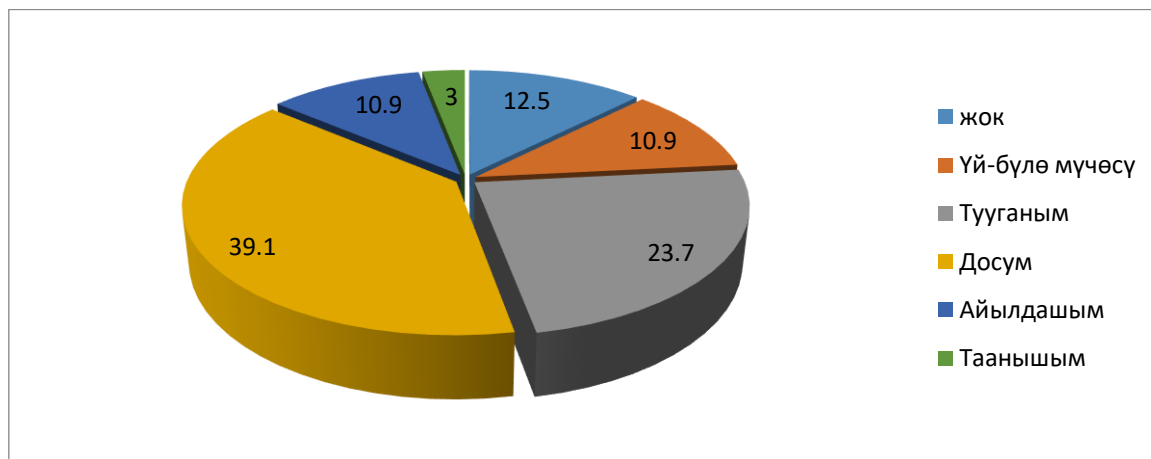

Диаграмма III. 13 Респонденттердин Түркияда эмгектенген тааныштары

Ал эми бул диаграмма боюнча респонденттердин 89.1%ынын жакындары Түркияда эмгектенери көрсөтүлүүдө. Мындан улам мигранттар эмгектенүүгө жалгыз кетпестен тууган-урук, досторун кошо эмгектенүүсүнө түрткү болору белгилүү болду. Мындай көрсөткүч эмгектенүүгө тартуучу фактор катары респонденттердин жакындары эсептелерин көрсөтөт.

Ошондой эле Түркияда респонденттердин эмгектенүү чечимин ким тарабынан кабыл алынгандыгын көрө алабыз.

Таблица III. 19 Респонденттердин эмгектенүү чечимин кабыл алуусу

Жаш курагы	Өзүм кабыл алдым	Үй-бүлөм кабыл алды	Үй-бүлөм менен биргеликте кабыл алдык
17-22	25	0	12
23-28	87	1	23
29-34	38	2	20
35-40	25	2	17

41-46	21	0	8
47 жаштан жогору	15	0	6
Жалпы пайызы (%)	69.9%	1.7%	28.5%

Кыргызстанда көчтүн индивидуалдык эмес көп учурда теорияда үй-бүлөлүк чечим менен жасалган көч же үй-бүлөнүн күнүмдүк жашоо тиричилигин камсыз кылуу максатында үй-бүлөдөн бир адамды эмгектенге чет өлкөгө жиберүүчү көч түрүнө киргендигин айтсак болот. Бирок, бул сурамжылоого катышкан респонденттердин 69.9%ы Түркияга барып, эмгектенүү чечимин өзүм кабыл алдым деп жооп берген. Ал эми 1.7%ынын чечимин үй-бүлөсү кабыл алган.

Респонденттердин Түркияда эмгектенүү мөөнөтү

Диаграмма III. 14 Респонденттердин эмгектенүү мөөнөтү

Сурамжылоо жыйынтыгы боюнча респонденттер Түркияда эмгектенүүсүнө бир жылдан көп экендиги көрсөтүлгөн. Эскерте кетсек, эгерде мигрант эмгектенүү үчүн эмгек визасын ачтырып кете турган болсо, Түркияда бир жыл мыйзамдуу эмгектене алат.

Респонденттердин Түркияда эмгектенүүсүнүн жашоолоруна тийгизген таасири

Респонденттерден Түркияда эмгектенүү сиздин жашоонузга кандай таасир тийгизди дегенибизде 92.1%зы оң, 7.6%зы терс, ал эми 0.3%зы таасир бербеди деген жоопторду беришкен.

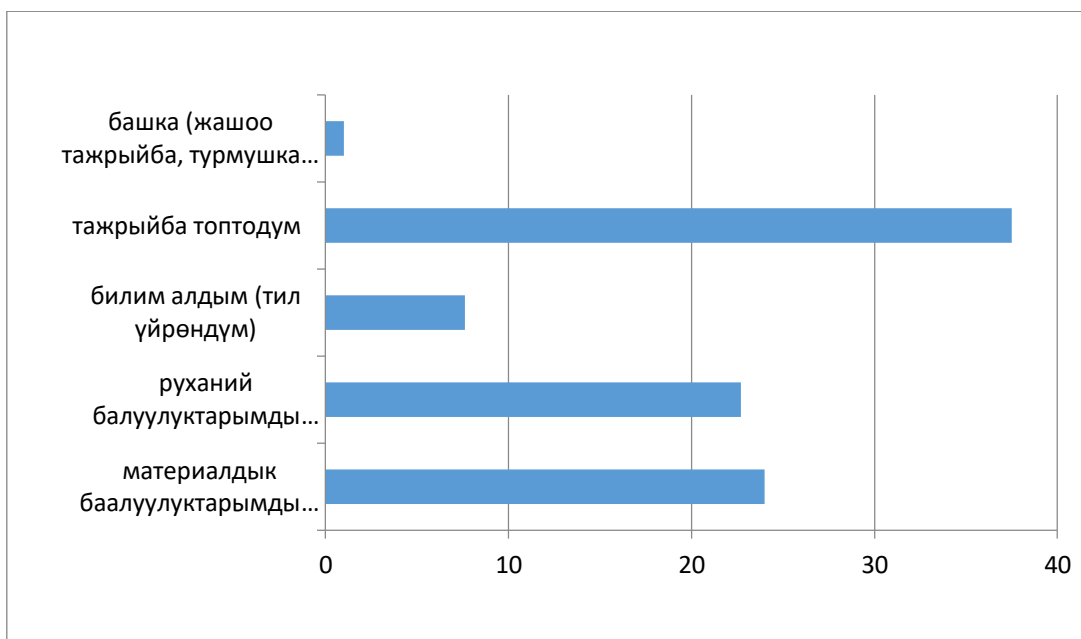

Диаграмма III. 15 Түркияга эмгектенүүнүн оң таасирлери

Түркияда эмгектенүү респонденттердин тажрыйба топтоосуна, материалдык жана руханий баалуулуктарын жогорулатууга таасирин тийгизген.

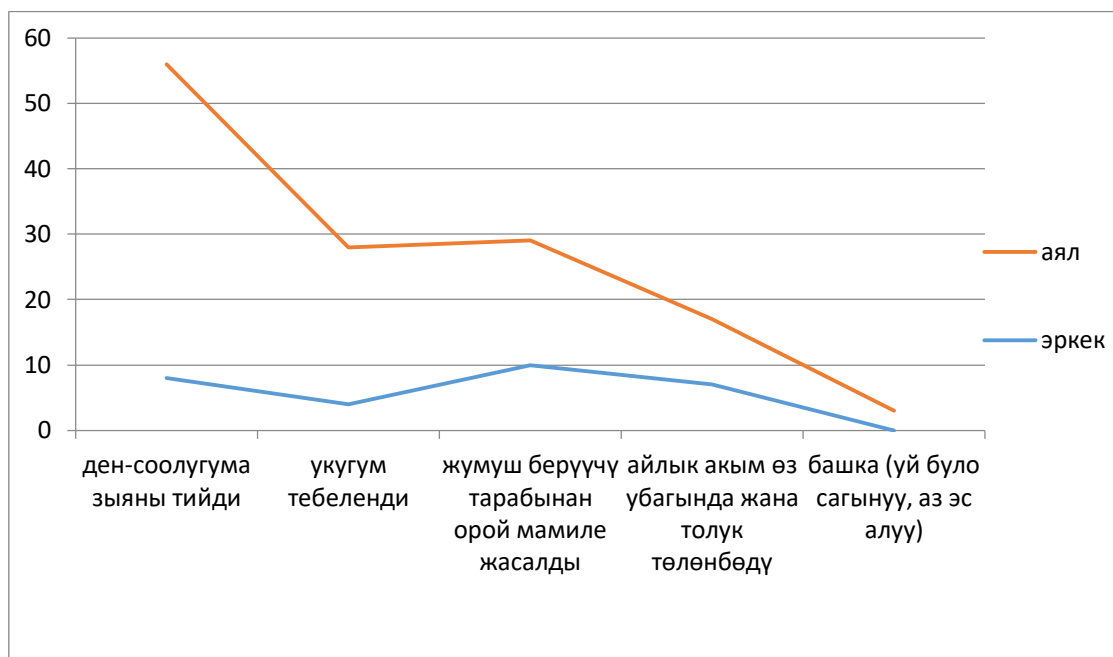

Диаграмма III. 16 Түркияга эмгектенүүнүн терс таасирлери

Ал эми Түркияда эмгектенүү респонденттердин айрыкча, кыз-келиндердин ден-соолугуна зыянын тийгизген. Ошондой эле жумуш берүүчү тарабынан орой мамиле жасалган. Мындай абалга кабылуусунун негизги себеби катары жумуштун оордугу, климаттын өзгөчөлүгү жана үй-бүлөсүнө болгон кусалыкты көрсөтсөк болот.

Таблица III. 20 Түркиянын жумушчулар үчүн түзүп берген шарттарын балоо

Түркияда жумушчулар үчүн түзүлгөн шарттар	өтө жаман	жаман	Канаттан-дырарлык	жакшы	өтө жакшы
Жумушчулардын коопсуздугун сактоо	3.3%	11.8%	42.1%	36.2%	6.6%
Жумушчулардын укуктарын коргоо	7.2%	16.4%	45.1%	25.3%	5.6%
Жумушчулардын ден-соолугуна кам көрүү	8.9%	15.5%	41.4%	27.0%	6.9%
Эмгек акынын өз убагында	2%	3.6%	31.2%	45.4%	17.4%

жана толук төлөнүшү					
Иш күнүнүн жана саатынын өз нормасынан ашып кетпөөсү	9.9%	16.4%	35.2%	29.6%	8.6%
Жашоо үчүн түзүлгөн шартты (жатакана, батир)	3.3%	3.3%	31.6%	46.7%	14.8%
Тамак-ашы	1%	3%	25.7%	51.6%	18.4%
Жалпы пайызы (%)	11.7%	23%	74.5%	86.1%	25.7%

Жалпысынан респонденттер Түркиянын жумушчулар үчүн түзүп берген жашоо шарттарына “жакшы” деген көргөзмөнү беришкен.

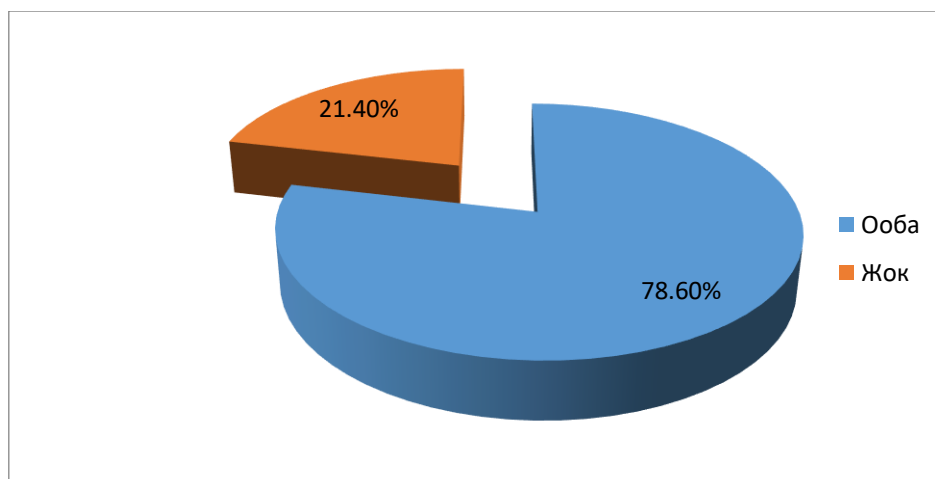

Диаграмма III. 17 Респонденттердин Түркияга кайра барып иштөөгө берген жообу

Респонденттердин 78.6%зы кайрадан Түркияга барып иштөөгө шарт түзүлсө барууну көздөгөндүгүн белгилешкен.

КОРУТУНДУ

Көч кыймылы табиятынан эле таасир берүүчү татаал жана эки жактуу кыймыл. Бул кыймыл канчалык ыкчам агылса, ошончолук калктын ар кандай социалдык структураларын көрүнүктүү өзгөртүүлөргө душар кылат. Мындай өзгөрүүлөр терс жана оң мүнөздө, мигранттардын отурукташкан жана жер которгон жерине таасирин тийгизет. Ошондуктан көчүүгө таасир берген факторлорунун келип чыгышын жана изилделип жаткан кыймылдын өнүгүшүн кыймылга алып келген себептердин тандоо жана анализдөө маанилүү мааниге ээ.

Ушул себептерден улам акыркы үч жылдын аралыгында тез ылдамдыкта өнүккөн Кыргызстандан Түркияга карата жүрүп жаткан эмгек көчүнө түрткү болгон факторлорду жана респонденттердин Түркия жөнүндө пикирин аныктоо маселеси коюлган. Мисалы, Түркиянын тышкы иштер министирлигинин билдирүүсүндө 2018-жылы Түркияда 30 миңден ашык Кыргызстандык жаран катталган. Алардын 9 миңден ашыгы гана эмгек визасы менен иштейт.

Бул изилдөөдө 2017-2019-жылдар арасындагы Кыргызстандын, Түркиянын жана Эл аралык ММКларда жарыяланган кабарлар топтолду жана Түркияга эмгектенүү үчүн кетүүнү максат кылган, эмгектенген жана эмгектенип жүргөн респонденттер сурамжыланды. Топтолгон маалыматтардын негизинде төмөндөгүдөй жыйынтыктарга ээ болдук.

Кыргызстандын, Түркиянын жана Эл аралык ММКларда берилген маалыматтар боюнча Түркияда эмгектенип жүргөн кыргыз жарандары тууралуу 129 кабар (окшош кабарлар алынбады) жарыяланган. Кабарлардын категорияга жараша иликтегенде Түркияда эмгектенген жарандарыбыз эң көп зордук-зомбулука (16.27%), кылмыш (15.5%) жана ошондой эле кулчулукка (14.72%) кабылыры көрсөтүлгөн. Түркияга эмгектенгени барган чет өлкөлүк кыз-келиндердин басымдуу бөлүгү ортомчуларга алданып же коркутуп-үркүтүүгө кабылып, кулчулукка сатылгандыктары көпчүлүк кабарлардын мазмунун түзгөн. Мындай абалга кабылгандардын көбү түрк тилин жана түрк коомун жакшы

билбегенине байланыштуу. Өзгөчө жаш кыздар жумуш таба албай же жардамга муктаж болгондо шылуундардын торуна түшүп калат. Мындан сырткары эң эле терс көрүнүш катары мекендештерибизди кулчулукка кабылуусуна өзүбүздүн эле мекендештер, мигранттардын тааныштары, туугандары, жакындары ортомчу болуп жаткандыгында.

Ал эми экинчи орунда Түркияда эмгектенип жүргөн жарандарыбыздын жасаган кылмышы турат. Кыргызстандын Анкарадагы элчилигинин расмий маалыматы боюнча ушу тапта Түркиянын абактарында 12 Кыргызстандык жаран отурат. Алардын дээрлик көпчүлүгү кыз-келиндер. Алар "киши өлтүрүү", "баңгизат сатуу" жана "алдамчылык" беренелери менен соттолгон. Мындан сырткары мыйзамсыз иштеп, эмгек акыларын өз убагында жана толук (11.62%) алабагандыгы тууралуу жаңылыктарда жарыяланган. Эмгек визасыз, тааныштарынын чакыруусу менен барган мекендештерибиздин көпчүлүгү эмгек акысын алууда жогоруда айтылган көйгөйлөргө туш болот.

Ошондой эле жумуштун оордугу, жумуш убактысынын так болбошу жарандарыбыздын ден-соолугуна бир кыйла зыянын тийгизүүдө. Айрыкча Түркияда эмгектенип жүрүп ооруканага түшкөн жарандардын көйгөйү оорураак. Биздин жарандар ооруканага жатып калган учурда аябай көп суммада төлөм чыгып кетет. Мунун эки себеби бар. Биринчиси - Түркиядагы медициналык тейлөөнүн баалары Кыргызстандыкынан алда канча кымбат тургандыгы. Ал эми экинчиси - Түркиянын жараны болбогон бирөө ооруканага жаткан учурда “ден соолук туризми” деген категорияда катталгандыгына байланыштуу. Анткени айтылуу категория менен дарыланган киши адаттагы төлөмдөн дээрлик үч эсе көп төлөгөнгө милдеттүү болуп калат. Бирок, мунун алдын алуу толук мүмкүн. Маалым болгондой, эки өлкөнүн ортосундагы келишимге ылайык Кыргыз Республикасынын жарандары мындан кийин Түркия Республикасында расмий жол менен жумушка кирсе пенсияга чыкканга укуктуу. Бул жол менен жумушка кирген кишиге жумуш берген тарап анын социалдык коргоо жүгүн толук моюнга алганга милдеттүү болуп саналат. Айтылуу социалдык коргоо эмгек мигрантынын убактылуу жашап турууга уруксатын, медициналык камсыздоосун, айлык

маянасын жана Соцфондго кетчү төлөмдү да камтыйт. Ал үчүн эмгек мигранты менен жумуш берүүчү эң башында келишип алышы керек. Эгерде бул мүмкүн болбой жатса, анда алган айлыгынын бир бөлүгү менен убактылуу жашап туруу укугун алып, медициналык камсыздоосун жасатышы зарыл.

Ал эми сурамжылоодон алынган маалыматтар боюнча төмөндөгүдөй жыйынтыктарга ээ болдук. Изилдөөнүн бул түрүнө жалпысынан 17-62 жаш арасындагы 590 респондент катышты. Сурамжылоого катышкан респонденттердин көпчүлүк бөлүгүн кыз-келиндер жана 23-34 жаш арасындагы Кыргызстандык жарандар түзөт. Мындай көрүнүштү жумуш берген тараптын кыз-келиндерге жана жаш жумушчу күчүнө болгон суроо-талабынын жогорулугунан улам түшүндүрсөк болот. Себеби, жумуш берген тарап көпчүлүк учурда жумушчуларды үй кызматына, бала багуу, кары кароо, тазалоо жаатына ишке алгандыктан көбүрөөк кыз келиндерди талап кылышат. Эмгекке жарамдуу калкыбыздын жер которуп жатканы өлкөдө жаш балдар менен карыган ата-энелердин саны көбөйүүдө. Мисалы, жер которгон үй-бүлөлү респонденттер жалпы үлүштүн 40%зын ээлейт. Албетте, алар жакырчылыктан куткарып, үй-бүлөлөрүн багып жатышат, бирок алдуу-күчтүү, эмгекке жарамдуу жарандарыбызды жоготуу мамлекеттин өнүгүүсүнө терс таасирин тийгизип, экономикалык жоготууларга алып барууда.

Дагы бир бизди ойлонто турган маселе, респонденттерибиздин дээрлик 70%зы жогорку билимдүүлөр экени. Мындай көрүнүш жогорку квалификациялуу кадрларыбызды жана эмгекке жарамдуу калкыбызды жоготуп жатканыбызды билдирет

Түркияга барып, эмгектенүүгө себеп болгон эң маанилүү фактор катары эмгек акынын айырмачылыгы болуп эсептелет. Алынган жыйынтык боюнча Түркияда эмгектенген респонденттердин бир айлык маянасы 300\$-700\$дан жогорку сумманы түзөт. Ал эми респонденттердин Кыргызстанда үй-бүлөсү менен биригип тапкан бир айлык кирешеси орточо эсеп менен 10 000-20 000 миң сом сумманы түзөт. Басса белгилеп кетчүү нерсе Түркияда эмгек акыны

коротпостон чогултуу мүмкүнчүлүгү бар. Ошондой эле респонденттер чогулткан акча каражаттарынын 33.9%зы үй-бүлөсүнүн керектөөлөрүнө (ата-энеме, балдарыма, өзүмө, кийим-кечеге), 31.4%зы жашоо шарттарын жогорулатууга (турак жай, унаа, жер сатып алууга, там салууга жана үйдү оңдоого) жана 11.6%зы жеке иш ачууга (бизнес, курулуш компаниясын, магазин, кийим жана үйлөнү-үлпөт дүкөнүн, бала-бакча ачууга) которун жазышкан. Башкача айтканда, респонденттер эмгекке жарамдуу болгондугуна байланыштуу үй-бүлөсүнүн керектөөлөрүн камсыз кылуу жана жашоо стандарттарын дагыда жогорулатуу максатында жер которуп жаткандарын айтсак болот.

Дагы бир Түркияга барууга түрткү болгон себеп катары мамлекетибиз эмгекке жарамдуу жарандарыбыздын дээрлик көп бөлүгүн иш менен камсыз кылуу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу болуп эсептелет. Респонденттердин 38.2%зы гана туруктуу жумуш менен алектенсе, калгандары дыйканчылык, мал чарбачылык, сезондук иштер (курулуш, швея ж.б.) жана социалдык жардамдар менен жан багышат.

Ал эми респонденттердин Түркия жөнүндө пикирлерин билүү максатында суроолорду бергенибизде төмөндөгүдөй жыйынтыктарды ала-алдык.

Респонденттердин 92.1%зы Түркия оң таасир берди дегенине карабастан, айрыкча, кыз-келиндер ден-соолугуна зыян тийгизгенин айтышкан. Ошондой эле жумуш берүүчү тарабынан орой мамиле жасалгандыгын белгилешкен. Мындай абалга кабылуусунун негизги себеби катары жумуштун оордугу, климаттын өзгөчөлүгү жана үй-бүлөсүнө болгон кусалыкты көрсөтсөк болот. Бул менен биз Түркия респонденттерге жалаң гана терс таасирин тийгизди деп айта албайбыз. Себеби, респонденттердин көпчүлүгү Түркияда эмгектенүү менен биргеликте тажрыйба топтодум, материалдык жана руханий баалуулуктарын жогорулатым деген жооптордуда беришкен.

Жалпысынан респонденттердин 78.6%зы кайрадан Түркияга барып иштөөгө шарт түзүлсө барууну көздөгөндүгүн жана анын негизги себептери катары Кыргызстандыкынан караганда Түркиянын эмгек акысынын бир кыйла

жогорулугун, ошондой эле ишке жакшы мүмкүнчүлүк бар экендигин көрсөтүшкөн.

Жыйынтыктап айтканда, Кыргызстандагы жергиликтү, эл аралык жана Түркиядагы басма сөз каражаттарында Түркияга карата болуп жаткан эмгек көчү тууралуу чагылдырылган кабарлардын дээрлик көп бөлүгүн зордук-зомбулук, кылмыш, ошондой эле кулчулук маселелери камтылган маалыматтарды бергендиги аныкталды. Мындай көрсөткүч Түркияда эмгектенген кыргыз жарандары оңой-олтоң акча таап жатпагандыктарын билдирет. Бирок, сурамжылоодон алган жыйынтык боюнча респонденттер Түркиянын жумушчулар үчүн түзүп берген жашоо шарттарына “жакшы” деген көргөзмөнү беришкен.

Ал эми жогоруда ММКдан алынган кабарларда чагылдырылган көйгөйлөр мигранттардын мыйзамсыз түрдө сезондук иштер менен көп кетип жаткандыктан жана эмгек келишимин түзбөгөндүгүнөн улам жаралып жаткандыгында. Эмгек визасыз, тааныштары аркылуу Түркияга барган мекендештерибиз көп учурда иш табуу, эмгек акысын өз убагында жана толук албоо, медициналык кызматтан колдоно албоо, ошондой эле депортолуу сыяктуу көйгөйлөргө туш болушат. Ошол себептүү жарандарыбыздын укуктарын коргоо максатында кетип жаткан жарандарыбыз кетерден мурун эмгек визасын жазатышы жана эмгек келишимин түзүүлөрү шарт. Ошондой эле ММКлардан жалаң эле мигранттар тууралуу терс көрүнүштөрдү жарыялабастан, алардын жетишкендиктери, жашоолоруна тийгизген пайдаларында чыгарып туурусу керек.

Жогоруда белгиленгендей, көч кыймылы көп кырдуу процесс. Ошондуктан бул кыймыл мигрант алган да, берген да өлкөлөргө терс жана оң таасирин тийгизет. Муну жөнгө салуу үчүн жумушка жарамдуу калкты жумуш орду менен камсыздоо керек жана мамлекет тарабынан бул кыймылды көзөмөлдө абзел. Эгерде көч агымы масштабдуу түрдө агылышын көзөмөлдөгө өкмөттүндө күчү жетпеген болсо, анда аны жөнгө салууга аракет жасабастан тескерисинче чет элде жүргөн жарандарыбызга көйгөлөрүн мыйзамдуу түрдө чечип берүү жана жумушка орноштуруп иш алып барган ортомчу агенттиктердин мыйзамдуу

иштешин көзөмөлдөө зарыл. Мисалы, жарандарыбыз көп жайгашкан мамлекеттерге мамлекетибиз тарабынан жардам фонду сыяктуу чоң болбосо да чакан уюм түзүү аркылуу.

Жалпысынан алганда көч - бул ар бир коомдун өнүгүүсүндө басып өтүүчү этаптардын бири. Ошондой эле, жумушсуз калктын нан таап жеэчү амалдарынын бири. Бул кыймылды биз токтото албайбыз. Ошондуктан чет өлкөлөрдө эмгектенип жүргөн жарандарыбыздын коопсуздугун сактоо үчүн башка өлкөнүн чек арасын мыйзам жолу менен гана өтүүсүн сунуш кыла алабыз.

ÖZET

KIRGIZİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE İŞÇİ GÖÇÜNÜN SOSYOLOJİK DEĞERLENDİRİLMESİ

Göç siyasal, toplumsal ya da ekonomik nedenlerle bireylerin ya da toplulukların bulundukları, oturdukları yerleşim yerini bırakarak başka bir yerleşim yerine ya da başka bir ülkeye coğrafi anlamda yer değiştirmesidir. Böyle yer değiştirme savaş, hastalık, ekonomik ve siyasi meseleler, toplum düzeninin bozulması gibi nedenlerden dolayı, aile ya da grup olarak, bulundukları vatani veya bölgeyi terk ederek yeni bir ülkeye veya bölgeye taşınmasıdır.

Bu göç hareketi 20. yüzyılda en önemli olgulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzyılda göç hareketi dünyanın bütün kıtalarının sosyal tabakaların ve toplum hayatının çeşitli alanlarını kapsayan bir fenomen haline gelmiştir. Bu yüzyılda göç hareketi tüm toplumsal değişimlerin sonucu sayılarak ve hem de değişimi yaratmaktadır.

Fakat göç sadece XX. yüzyılda ortaya çıkan bir hareket diye söyleyemeyiz. Çünkü göç olgusu insanlığın tarihiyle özdeş ve insanlar ile birlikte gelişen eski fenomen olarak sayılır. İnsan yaratıldığından itibaren insanların da bir yerden ikinci bir yere göç etmesi başlamıştır. Ancak o zamanlardaki göç bir şey üretmek amacıyla değil tamtersine hazır olan, doğal gıdaları aramak amacıyla olmuştur. İnsanlık tarihiyle özdeş olan bu göç olgusu, demografik, ekonomik, siyasî, psikolojik, antropolojik ve sosyolojik içeriklere sahip olması nedeniyle çok yönlüdür. Budan dolayı göçü, sadece bir boyutlu çözümleme olayında bile herhangi bir evrensellikten bahsetmek imkânsızdır. O için göç

sosyolojisi açısından göçü doğrudan doğruya açıklamaya çalışan teoriler kadar, göçle dolaylı olarak ilgili teoriler de önem arz etmektedir.

Günümüzde ise göç, toplumun yeniden oluşumunun ve dünyanın tüm bölgesel gelişiminin önemli faktörü haline gelmiştir. Bu nedenden dolayı modern göç ile eski göçü birbiriyle karşılaştırmak mümkün değildir. Çünkü göç çağdan çağa kendi fonksiyonunu, amacını, yapısını değiştirmiş ve hala değiştirmektedir.

Bu hareket Orta Asya ülkelerinde Sovyet Birliğinin yıkılması Orta Asya devletlerinin bağımsızlığına kavuşması ile birlikte bu ülkelerdeki siyasi dengesizlik ve işsizlikten Rusya Federasyonuna birinci göç dalgası gözlemlenmiştir. Bu dönemde bağımsızlığa sahip olan ülkelerin göç nedeni esas olarak etnik ve siyasi nedenlere dayanmış, ve göçmenlerin tarihi vatanına dönme arzuları ile ve yurtdışına yüksek maaş veya kazanç elde etmeyi amacıyla bağlıdır. Ve bu ülkeler arasındaki emek piyasasının farklılığı göç etme'ye neden olmuştur.

BDT ülkeleri ortasında sadece siyasi ve ekonomik ilişkiler değil, ayrıca insanların diğer ülkeler arası serbest dolaşımı sağlanmıştı. Böyle durum Rusya Federasyonuna ve BDT ülkelerine işçi göçünü artmasını etkilemiştir.

Böyle bir durumdan dolayı bağımsızlığını alan ülkeler Sovyet iktidarının mirasçısı olarak Rusya Federasyonu'na yakın olup bu ülkeyle tekrardan ilişki kurmaya başlamışlardır. Bunun yanısıra siyasi, ekonomik ve başka alanlarda işbirliğini ön plana koymuşlardır.

Kırgızistan'daki göç hareketi ise 1990 yılından itibaren başlamıştır. Böyle hareketin başlatılmasının nedeni olarak bağımsızlıktan sonraki ülke içindeki siyasi ve ekonomik dengesizlik sayılır. Çünkü Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bu birlikte olan ülkelerin arasındaki her yönlü ilişkiler kopmuştur. Bir çok büyük şirketler çalışmasını durdurmuştur. Üretim olmayınca da ve ekonomi

zayıflamıştır. Sonuçta işsizlik oranı artmıştır. Ülkemizdeki böyle durumdan dolayı Rusya'ya çalışmak için göç edenler çoğalmıştır.

Rusya'ya göç etmenin nedeni olarak uzun zamandır birlikte yaşamının etkisi, dil bilmek, bölgesel yakınlık, vize konusunun kolay olması gibi bir çok faktörleri sayabiliriz. Bununla birlikte bu ülkedeki maaşın ülke içindeki maaşa göre daha da yüksek olması vatandaşların ilgisini çekmiştir. Sonradan çalışmak için sadece ülke içindeki erkekler değil kadınlar da göç etmeye başlamışlardır. Bundan dolayı çalışmak için göç edenlerin ve tüccarların sayısı artmıştır. İlk önce para kazanmanın böyle bir türü sıradışı olmuştur ve çok para kazanmışlardır. Böylelikle ilk önce çalışanların işi iyi bir şekilde yoluna girmiştir. Şimdi ise bu alanla ilgili devlet kontrol yapıp, yasallaştırdıktan dolayı bir sürü sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde dış göç sadece Rusya ve BDT ülkelerine yönelik değildir. Uzak ülkelere gidenler de çoğalmıştır. Bu değişime Çin, Türkiye sınırlarının açılması neden olmuştur.

Kırgızistan'ın Türkiye'ye yönelik işçi göçü Kırgızistan'ın bağımsızlığından sonra başlamıştır. Ama son 2-3 yıl içerisinde göç edenlerin sayısı daha da artmıştır. Bu değişimin nedeninin öğrenmek amacıyla bu konu tez konusu olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada günümüzdeki göç hareketinin ekonomik, kültürel, siyasi ve diğer sosyal yönlerin araştırmak önemli konulardandır. Kırgızistan'ın Türkiye'ye olan göç hareketinin olumlu ve olumsuz etkisini analiz etmek ve sorunlarını çözmektir.

Araştırmanın önemi: Türkiye'ye yönelik göç hareketi günümüzde çok aktif bir hâl almıştır. Çünkü Kırgızistan'dan başka ülkelere gidip çalışanlar için Türkiye Cumhuriyeti yeni bir perspektif yön olarak görülmektedir. Günümüzde sadece

Bişkek'te 60'ın çerçevesinde kayıtlı olan iş bulma ajansileri kendi hizmetlerinin sunmaktadırlar. Bunların 37 tanesi Türkiye'ye Kırgızistan'dan işçi göndererek çalışıyorlar. Onların yardımıyla Kırgızistan vatandaşları ev hizmeti, çocuk bakımı, tekstil, endüstri, otel ve buna benzer servis gösterme alanlarında çalışmak için gitmektedirler.

Fakat Kırgızistan vatandaşlarının Türkiye'ye yönelik göç hareketiyle ilgili bu güne kadar sosyolojik inceleme yapılmamıştır. Bu konu üzerinde yapılan bilimsel araştırmaları bulmak mümkün değildir. Bu yüzden bu konu üzerinde araştırma yapmak ve bilimsel araştırmalara katkı sağlamak önemlidir.

Araştırmanın amacı: Göç, üzerinde en fazla araştırma yapılmış ve yapılmakta olan önemli konulardan biridir. Bu olguyla yoğun bir şekilde iç içe olan ülkelerin sayıca çokluğu, göçün insan hayatında yol açtığı olumlu olumsuz etkiler gibi faktörler, konuya ilginin fazla olmasının temel nedenidir. Gerçekten de, göç alsın ya da versin, ülkeler, kentler ve diğer yerleşim birimleri kendilerini ister istemez bu olgunun olumlu ve olumsuz sonuçlarıyla karşı karşıya bulmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Kırgızistan ve Türkiye arasındaki göç hareketinin sosyal-ekonomik ve kültürel olumsuz ve olumlu nedenlerin belirlemektir. Bunun yanı sıra Kırgız vatandaşların ülkeden gitme nedenlerini ve Türkiye'de çalışmak için onların ilgisini çeken faktörleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ve Kırgız vatandaşların Türkiye'ye ilgili görüşlerinin belirlemektir. En önemlisi de bu konu üzerinde çalışılan araştırmalara az olsa bile katkı sağlamaktır. Çünkü son zamanlarda göç konusuyla ilgili araştırmaların sayısı artmıştır. Ancak Kırgızistan'ın Türkiye'ye yönelik göç hareketiyle ilgili çalışmalar neredeyse hiç bulunmamaktadır. Bu nedenden dolayı Kırgızistan'ın Sovyet dönemindeki göç hareketiyle ilgili sosyal araştırmaların yardımıyla yapılan çalışmalara katkı

sağlamaktır. Ayrıca Türkiye'ye yönelen emek göçüyle ilgili çalışmayı ampirik veriler sayesinde hazırlamak ve bilimsel topluma sunmaktır.

Araştırma bulguları: Bu çalışmanın hazırlanmasında göç konusuyla ilgili teorileri olan, araştıran bir çok bilim adamlarının çalışmaları geniş biçimde analiz edilmiştir. Örneğin, Rus bilim adamlarından L. L. Rıbakovskiy, T. N.Yudina, A. Y. Şevçuk, M. G. Kolosnitsina, İ. K. Suvorava, V. A. İonsev, İ.V. İvahnyuk, V. A. Melkonyan, A .A. Nesterova, N. H. Kumskova, batı bilim adamlarından E. G. Revanştayn, S. Castles, M. C. Miller, İ. Wallerstein, D. Messey, C. Arango, G. Hugo, E. Teylor, A. Giddens ve Türk bilim adamlarından H. Beşerili, C. Yalçın'ın çalışmaları kullanılmıştır. Bu alanda araştırma yapan kırgız bilim adamları K. İ. İsaev, A. Elebaeva ve B. Sulaymanovanın çalışmaları kullanılmıştır. Bununla birlikte yerel ve uluslararası araştırma merkezlerindeki statistik bilgilere ulaşılmıştır ve bu bilgiler kullanılmıştır.

Araştırma çerçevesi: Bu tez üç ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde göç kavramının tanımlanması, göç nedenleri, türleri ve uluslar arası göç teorileri üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda göç teorileri ön plana çıktığı gibi dış göç ve işçi göçü kavramı da önem kazanmaktadır. Bu kavramları açıklamaya yönelik olarak 19 ve 20. yüzyıllarda birçok teori geliştirilmiştir. Farklı araştırmacılar tarafından ele alınan bu teoriler, göçe sebep olan faktörleri incelerken ekonomik, sosyolojik, itme-çekme ve ülkeler arası emek piyasasının farklılığı gibi faktörlerin üzerinde durmuşlardır. Her bir faktörü ayrı ayrı ele alıp farklı yönlerden inceleyen çalışmalar; neoklasik göç teorisi, dünya sistemleri teorisi, ikiye bölünmüş emek piyasası teorisi, yeni ekonomik göç teorisi, network kuramı teorisidir. Bu teorilerin hepsi ortaya çıktıkları dönemde var olan göç hareketlerini açıklamaya çalışmışlardır.

Bu bölümde uluslararası işçi göçünün ortaya çıkma nedenini açıklamak için türlü teoriler ve yaklaşımlara bakılmıştır. Söz konusu olan göç teorilerini araştıran bilim adamlarının arasından Türk bilim adamı Cemal Yalçın'ın (2004) 'Göç sosyolojisi', Rus bilim adamı Tatyana Yudin'in (2006) 'Göç sosyolojisi' ve batı bilim adamları D. Messey, C. Arango, G. Hugo, E. Taylor vb (1993) 'Uluslararası göç teorileri: inceleme ve değerlendirme çalışmaları üzerinde analiz yürütülmüştür. Bu çalışmaların sayesinde bu bölümün temel yapısı oluşturulmuştur.

İkinci bölümde ise, Kırgızistan'nın bağımsızlık yıllarında'ki dış göçünün gelişme basamakları anlatılır ve 2017-2019 yıllarda Kırgızistan, Türkiye ve Uluslar arası iletişim araçların'da yayımlandığı Kırgızistan'dan Türkiye'ye yönelik işçi göçüne bağlı haberler toplanarak, analize alınacak.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, sorgulamadan toplanan bilgiler SPSS programı ile analiz ve yorumlama yapılacaktır. Ve elde edilen sonuçlar değerlendirilcektir.

Hipotezler ve varsayımlar: Ön tahminler.

- Emek göçünün önemli nedeni olarak işsizlik, maddi yetersizlik, maaşın az olması sayılır.
- Göçmenlerin çoğunluğu kendi mesleğiyle çalışmazlar.
- Dış göçün artması ülkedeki yetenekli uzmanların azalmasına neden olacaktır.
- Göçmenlerin çoğunluğu gençlerdir.

Araştırma yöntemi: Günümüzdeki Kırgızistan'dan Türkiye'ye yönelen işçi göçünün önemli nedenleri sosyal yöntemlerin (nitel, nicel vb) yardımıyla analiz edilmiştir.

Araştırmada aşağıdaki ampirik analiz etme yöntemleri kullanılacaktır.

- Teorik kaynakların analizi;
- Anket soruşturması (gizli ve gizli olmayan sorular);
- Anketlerin analiz edilmesi;
- Medyadaki 2017-2019 yıllar arasında yayımlanan haberler toplanarak, içeriğin yöntemiyle analiz yapılması.

Araştırma sonunda ulaşılan sonuçları statistik araştırma programı **SPSS** ile analiz edilmiştir ve ulaşılan sonuçlar tablo ve diyagram şeklinde gösterilerek gerekli açıklamalar yapılmıştır. Bu çalışmayı hazırlamada gençler ve Göç Bakanlığından aldığımız statistik bilgiler ve maddeler kullanılmıştır.

Araştırma örnekleme: Örneklemin belirlenmesinde evren olarak Kırgızistan'dan Türkiye'ye çalışmak için gitmek üzere olan, orda çalışan ve Türkiye'de önce çalışan kırgız vatandaşları belirlenmiştir. Araştırma mekanı olarak Bişkek şehrinde yerleşen özel iki ajans seçildi. Bu ajanslara Türkiye'de çalışma amacıyla başvuran kırgız vatandaşlarının beş ay süre içinde anket yapıldı. Bu sorgulamaya 17 - 55 yaş arasındaki 286 katılımcı katıldı. Ve Türkiye'de çalışan ve önce çalışmış olan kırgız vatandaşlarımızdan üç ay süre içinde onlayn anket yapıldı. Sorgulamanın bu türüne 18 - 62 yaş arasındaki 304 katılımcı katıldı. Yanısıra Kırgızistan, Türkiye ve Uluslar arası iletişim araçların'da 2017-2019 yıllarda yayımlandığı Kırgızistan'dan Türkiye'ye yönelik

işçi göçü ile ilgili haberler araştırıldı. Toplam 590 kişi sorgulandı ve 129 haber toplandı.

Araştırma bulguları: Araştırmanın bulgularını üç kategoride değerlendirilmiştir. Bunlardan birincisini demografik bulgular, ikinci kategoriyi yaşam alanına ve yaşanan yere ilişkin bulgular üçüncü kategoriyi ise göçe ilişkin bulgular oluşturmaktadır.

Göç, bu doğal olarak etkileyecek olan zor ve iki yönlü bir harekettir. Bu hareket ne kadar çabuk olursa halkın türlü sosyal yapısının ciddi değişikliklerine o kadar etkisi olur. Böyle değişiklikler olumlu ve olumsuz şekilde göçmenin yerleşmiş olan ve yerini değiştiren yerini etkiler. O yüzden göçü etkileyen faktörlerin ortaya çıkmasının ve göç hareketinin gelişiminin nedenlerinin incelenmesi ve analiz edilmesi önemlidir.

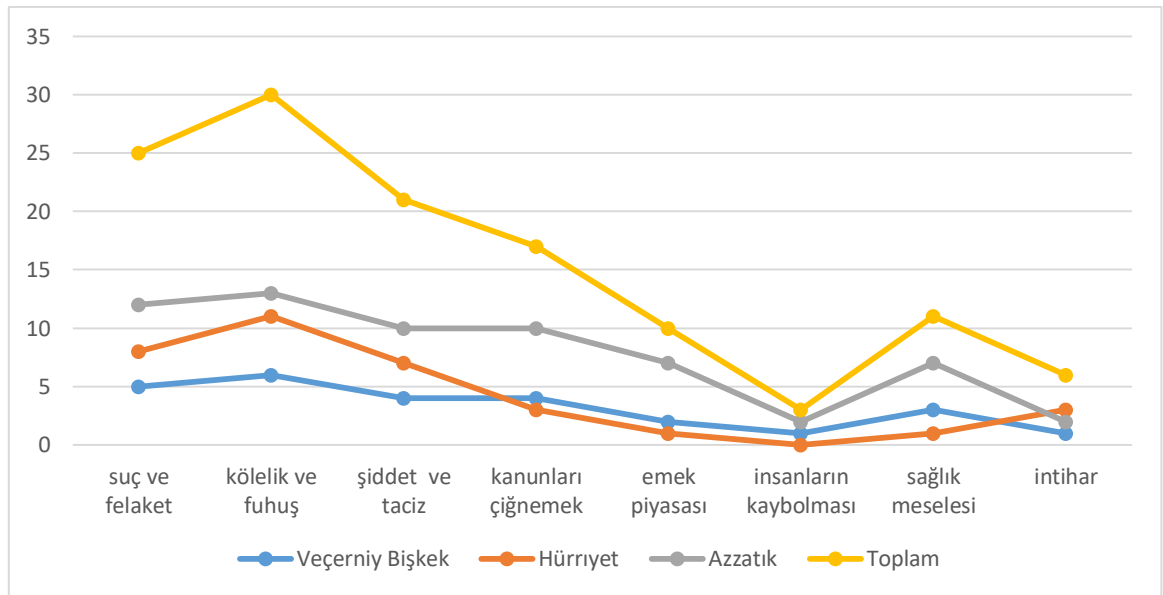
Bu nedenden dolayı Kırgızistan'dan Türkiye'ye yönelen son üç yıl içerisinde çok gelişen işçi göçüne neden olan faktörleri ve katılımcıların Türkiye hakkında görüşlerini belirlemek görevi verilmiştir. Örneğin, Türkiye Dış İşler Bakanlığının statistik verilerine göre 2018 yılında Türkiye'de 30 binden fazla Kırgızistan'lı kayıta geçmiştir. Onların sadece 9 binden fazlası çalışma vizesiyle çalışıyorlar.

Medyadaki 2017-2019 yıllar arasında yayımlanan haberlerden alınan bulgular

Bu çalışmada 2017-2019 yıllar arasındaki Kırgızistan'ın, Türkiye'nin ve Uluslararası Kitle İletişim Araçlarında yayımlanan haberler bir toplandı ve kategorilere bölerek analiz yapıldı. Bir araya getirilen bilgilerin sayesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

İletişim araçların araştırmadan önce medya türü seçildi. Bu seçimde en çok tirajlı ve en çok okulan Kırgızistanda’ki “Veçerniy Bişkek”, Türkiyede’ki “Hürriyet” gazetesi ve Uluslararasının “Azzatik” radyosu araştırmanın aracı olarak kullanıldı. Bu medyadaki bilgilere göre Türkiye’de çalışmakta olan Kırgızistan vatandaşları hakkında 129 haber (benzer haberler sayılmamıştır) yayınlanmıştır. Analiz yapmak için bu haberleri kategorisine göre gruplara ayırdık.

Bu bölüştürülen kategorilere göre aşadaki diagramda gösterilen sonucu elde ettik.

Haber kategorisine göre araştırıldığında Türkiye’de çalışan vatandaşlarımızın en çok kölelik (fuhuş), suç ve şiddete karşı karşıya gelmeleri gösterilmiştir. Türkiye’ye çalışmak için giden kadınların çoğunluğu aracılara aldatılarak ya da korkutularak köleliğe satıldıkları bir çok haberin içeriğini oluşturmuştur. Böyle durumla karşı karşıya gelenlerin çoğunluğu Türkçeyi ve Türk toplumun iyi bilmediklerine bağlıdır. Ayrıca genç kızlar iş bulamadığı veya yardıma ihtiyaçları olduğu zamanlarda dolandırıcıların ağına düşerler. Bunun

dışında negatif bir görünüş vatandaşlarımızın köleliğe rastlamalarına kendi vatandaşlarımızın, göçmenlerin tanıdıklarının, akrabalarının ve yakınlarının aracı olmalarıdır.

İkinci sırada ise Türkiye’de çalışmakta olan vatandaşlarımızın yaptıkları suçlardır. Kırgızistan’ın Ankara’daki Büyükelçiliğinin resmi bilgilerine göre günümüzde Türkiye’nin hapishanelerinde 12 Kırgızistan’lı vardır. Onların çoğu kadınlardır. Onlar “adam öldürmek”, “uyuşturucu kaçaklığı” ve “dolandırıcılık” maddeleriyle suçlanmışlardır. Bunun dışında yasa dışı çalışanların kendi maaşlarını zamanında ve tam olarak alamadıkları (11.62%) hakkında haberlerde yayımlanmıştır. Çalışma vizesi olmadan tanıdıklarının çağırmasıyla giden vatandaşlarımızın çoğu maaş alma konusunda yukarıda söz konusu olan problemlere rastlarlar.

Bununla birlikte iş yoğunluğu, mesai saatlerinin net olmaması vatandaşlarımızın sağlığına zarar vermektedir. Ayrıca Türkiye’de çalışıp hastahenede olan vatandaşlarımızın durumu ağırdır. Bizim vatandaşlarımız hastahenede tedavi oldukları zaman çok fazla miktarda ödeme yapmaları gerekir. Bunun iki nedeni vardır. Birinci nedeni Türkiye’deki tıbbi hizmetlerin fiyatı Kırgızistan’dakine göre çok daha pahalıdır. İkincisi ise Türkiye vatandaşı olamayan biri hastahenede tedavi gördüğü zamanda “sağlık turizmi” kategorisine uyması gerekir. Çünkü bu kategoriyle tedavi gören kimse normal fiyattan üç kat fazlasını ödemek zorunda kalır. Ama bunun önlemini almak mümkündür. Bilindiği gibi iki ülke arasındaki anlaşmaya göre Kırgız Cumhuriyetinin vatandaşları bundan sonra Türkiye Cumhuriyetinde resmi olarak çalışırsa emekli olmaya hakları vardır. Böylelikle çalışan kimseye iş veren taraf işçinin sosyal güvenliği için sorumlu tutulacaktır. Bu sosyal güvenlik içerisinde çalışanın geçici yaşama yeri, sağlık sigortası, maaş ve Sosyal Fona verilecek olan para da

mevcuttur. Bunun için emek göçmen ile iş veren taraf ilk önce anlaşma yapmaları gerekir. Eğer bu mümkün olmazsa o zaman maaşının bir parçası ve geçici yaşama hakkına sahip olması, sağlık sigortasını hazırlatması gerekir.

Böyle sorunlar ise göçmenlerin sezon çalışması için iş sözleşmesini yapmadan yasa dışı gittiklerinden dolayı olmaktadır. Çalışma vizesi olmadan tanıdıklarının yardımıyla Türkiye'ye gidenler genelde iş bulma, maaşlarını zamanında ve tam alamama, sağlık sigortasından yararlanamamak ve dışlanmak gibi problemlerle karşı karşıya gelirler. O yüzden vatandaşlarımız haklarının korunması için çalışma vizesini almaları ve iş anlaşmalarını yapmaları şarttır. Bununla birlikte basın sadece göçmenlerle ilgili olumsuz haberleri değil onların başarılarını, hayatındaki olumlu etkileri de yansıtmaları gerekir.

Sorgulamanın analizinen elde edilen bulgular

Soruşturma sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmaya hepsi 17-62 yaş arası 590 katılımcı katılmıştır. Sorgulamaya katılanların çoğunluğu kadınlar ve 23-34 yaştaki Kırgızistan'ın vatandaşlarıdır. Böyle bir durumu iş veren tarafın kadınlara ve genç yaştaki çalışanlara olan talebi olarak açıklayabiliriz. Çünkü iş veren taraf genelde çalışanları ev hizmeti, çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve temizlik işlerine işe aldıklarından dolayı kadınlara olan ihtiyaç vardır.

Güçlü, çalışabilen insanların göç etmesinden dolayı ülkede çocuk ve yaşlıların sayısı artmakta. Örneğin, göç eden aileli katılımcılar tüm katılımcıların 40% oluşturmaktadır. Elbette onlar çalışarak ailelerini yoksulluktan kurtarmaktalar. Ama güçlü kuvvetli vatandaşlarımızın ülkeden gitmesi devletin gelişmesini olumsuz şekilde etkilemektedir. Ekonominin zayıflamasına neden olmaktadır.

Yine bir bizim düşünmemiz gereken konu katılımcılarımızın 70%'inin eğitim görmüş insanlar olmasıdır. Bu durum becerikli uzmanlarımızı ve çalışabilir insanlarımızı kaybetmekte olduğumuzun göstergesidir.

Türkiye'ye gidip çalışmanın en önemli faktörü maaşların farklı olmasıdır. Ulaşılan sonuçlara göre Türkiye'de çalışan katılımcıların bir aylık maaşı 300\$-700\$ dan fazladır. Oysa katılımcıların Kırgızistan'da ailesiyle birlikte kazandıkları para ortalama 10000-20000 somdur. Böyle durum Türkiye'ye çalışmak için daha bir itici faktördür. Belirtmek istediğimiz yine bir madde Türkiye'de maaşı harcamadan biriktirme imkanı vardır.

Katılımcılar biriktirdiği paraların 33.9% unu aile ihtiyaçlarına (ebeveynlerine, çocuklarına, kendilerine, giysilere), 31.4%'ü yaşam koşullarını iyileştirmeye (konut, araba, yer satın almaya, ev inşasına ve evi yeniden düzeltmelere) ve 11.6%'sı yeni bir iş açmak için (iş, inşaat firması, mağaza, giysi ve düğün mağazası, anaokul) harcayacak olduklarını belirtmişlerdir. Başka bir deyişle katılımcılar aile ihtiyaçlarını sağlamak ve yaşam koşullarını iyileştirmek, düzene sokmak için göç etmekte olduklarını söyleyebiliriz.

Türkiye'ye gitmenin yine bir nedeni ülkemizin çalışabilir insanların çoğunluğuna istihdam imkanlarının olmamasıdır. Katılımcıların 38.2%'si istikrarlı bir iş yerinde çalışırsa diğerleri tarım, hayvancılık, mevsimlik çalışma (inşaat, dikicilik vb.) ve sosyal yardımlar sayesinde geçinirler.

Katılımcıların Türkiye hakkında görüşlerini öğrenmek amacıyla sorulan sorulardan şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Katılımcıların 92.1% i Türkiye'nin olumlu etkisi oldu demelerine rağmen ayrıca kadınlar sağlık bakımından zarar gördüklerini belirtmişlerdir. Bununa birlikte iş veren tarafın kaba davrandığını söylemişlerdir. Böyle bir duruma

rastlamalarının nedeni olarak işin zor olması, iklim değişikliği ve ailesine olan özlem diyebiliriz. Bununla birlikte Türkiye, katılımcıları sadece olumsuz etkiledi diyemeyiz. Çünkü katılımcıların bir çoğu Türkiye’de çalışarak tecrübe kazanmış olduklarını, maddi ve manevi değerlerine katkı sağladıklarını da söyleyenler olmuştur.

Genel olarak katılımcıların 78.6%’ı imkanı olursa tekrar Türkiye’ye gidip çalışmak istediğini ve bunun önemli nedeni olarak Türkiye’nin maaş oranının Kırgızistan’daki maaştan daha yüksek olduğunu, çalışma imkanlarının olmasını söylemişlerdir.

Sonucunda Kırgızistan’daki yerel, uluslararası ve Türkiye’deki basınlarda Türkiye’ye olan emek göçüyle ilgili haberlerin neredeyse 70% ten fazlasının şiddet, suç ve kölelik konularını içeren haberler olduğu tespit edilmiştir. Böyle gösterge Türkiye’de çalışan Kırgız vatandaşların kolayca para kazanmadıklarının kanıtıdır.

Fakat sorgulama sonuçlarına göre katılımcılar Türkiye’nin çalışanlar için yarattığı koşullarını “iyi” kategorisinde değerlendirmişlerdir. Aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Türkiye’de işçiler için kurulmuş şartları	çok kötü	kötü	memnun edici	iyi	çok iyi
İşçilerin güvenliğinin korunması	3.3%	11.8%	42.1%	36.2%	6.6%
İşçilerin haklarının korunması	7.2%	16.4%	45.1%	25.3%	5.6%

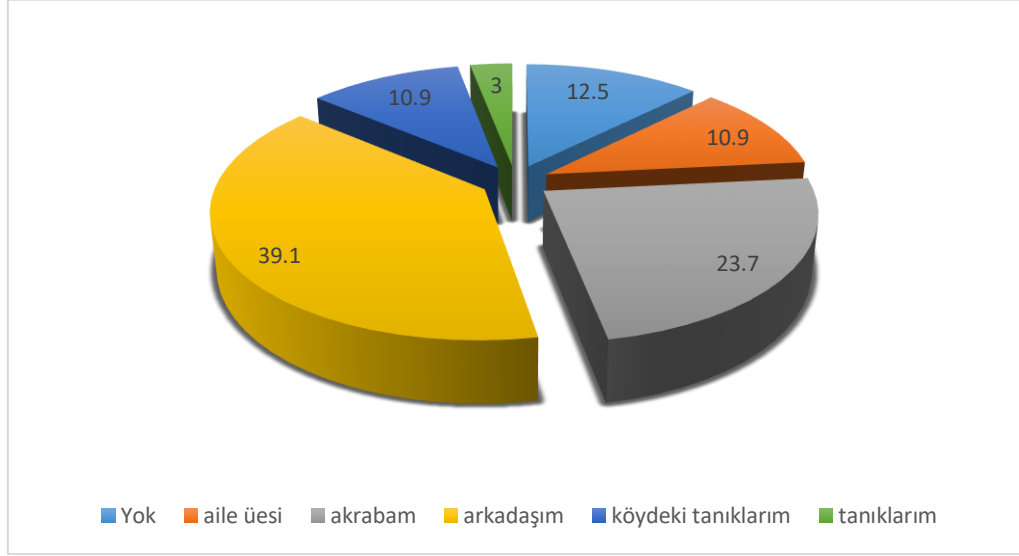
İşçilere sağlık sigortasının açtırılması	8.9%	15.5%	41.4%	27.0%	6.9%
Maaşlarının zamanında ve tam zamanında ödenmesi	2%	3.6%	31.2%	45.4%	17.4%
İş gününün ve saatinin normunun geçmemesi	9.9%	16.4%	35.2%	29.6%	8.6%
Yaşam için koşullar (otel ve yurt)	3.3%	3.3%	31.6%	46.7%	14.8%
Yemeklerine	1%	3%	25.7%	51.6%	18.4%
Toplam (%)	11.7%	23%	74.5%	86.1%	25.7%

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma sonuçlarına göre göç hareketinin ortaya çıkmasında temel nedenlerini biri olarak emek piyasasının ülkeler arasındaki farkı ve işsizlik gelmektedir. Ve toplumdaki gelir dağılımı dengesizliği göçü tetikleyen diğer bir nedendir. Söz konusu dengesizlik bölgesel gelişme düzeyleri arasındaki farkla birleşince itici faktörler önem kazanmakta sağlık, eğitim gibi imkânlarla erişim zorluğu da göçü etkilemektedir. Halkın yüksek hayat standartlarına ilişkin beklentisi ve bunu büyük kentlerde karşılayacağına olan inancı yüksek ücret ve iş imkânı ile birleşince etki daha da yüksek olmaktadır.

Göç hane halkı ağları, akrabalık ağları ve sosyal ağların düzeyi bireysel karar vericilerin sosyal yapısıyla bağlantılı olarak gerçekleşmekte göç ağı

göçmenlerle etkileşim içinde göç ağı oluşmaktadır. Çünkü göç eden insan kendinin arkadaşların, akrabaların ve tanıklarında göç etmesine sebebiçi oluyor. Bu nedenle katılımcılardan ‘Türkiyede çalışan tanıklarınız varmı’ dediğimizde aşadağı gösterilen diagramdaki bigileri aldık.

Bu diagrammadan katılımcıların 12.5% Türkiyede çalışan tanıkları yok olduğunu, kalan 87.5% tanıklarının olduğunu göre biliriz. Ve en çok 39.1% gösterisi ile arkadaşlarının Türkiyede çalıştığı katılımcıların Türkiyeye çalışma nedenlerinin bir tanesi olduğunu belirtir.

Genel olarak yukarıda bahsedildiğı gibi göç hareketi çok yönlü süreçtir. Bu hareket göç eden de, edilen de ülkeleri olumlu ve olumsuz şekilde etkiler. Bunu düzene sokmak için çalışabilir insanların işle sağlanması gerek ve devlet bu konuyu kendi kontrolüne alması gerekir. Eğer yaygın olan göçü kontrol etmeye hükümetin de gücü yetmezse o zaman göç meselesini düzene koymak yerine yurt dışındaki vatandaşların sorunlarını yasal yoluyla çözülmesine yardımcı olmak ve onların istihdamla sağlanmasına yardımcı olan kurumların çalışmalarının yasal

olduğunu kontrol etmek gerekir. Örneğin, vatandaşlarımız çok bulunan ülkelere devlet tarafından küçük bile olsa yardım fonlarını kurarak yardım edilebilir.

Ülkemiz açısından dışa göç olayı her zaman güncelliğini korumuş ve Kırgızistan'daki insanların büyük bir kısmı için çekiciliğini sürdürmüştür.

Sonuç olarak göç hareketi, insanın daha iyi bir hayat sürdürme mücadelesinde önemli bir yere sahiptir ve her toplumun gelişmesi için yaşanılacak bir aşamadır. İşsiz halkın kendi karnını doyuracak ekmek bulma çabasının biridir. Bu hareketi biz durduramayız. O yüzden yurt dışında çalışmakta olan vatandaşlarımızın güvenli olması için başka ülkelerin sınırından yasal olarak geçmelerini öneririz.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

- Беширли Х. (2018)., Социология: коомдук илим катары, -Б. С.179
- Веткина А. В., Космарской Н. П., Понарина С. А., (1999)., В движении добровольном и вынужденном. Постсоветские миграции в Евразии, - М., С. 8
- Исаев К. И., (2012)., Миграционные процессы в современном Кыргызстане. Социологические исследования, (10). С. 21-27
- Кумскова Н. Х., (2015)., Внешняя миграция населения Кыргызской Республики // Вестник КРСУ. Том 15 № 8., С. 109-113
- Колосницына М. Г., & Суворова И. К., (2005)., Международная трудовая миграция: теоретические основы и политика регулирования. Экономический журнал Высшей школы экономики, 9(4). С. 543-564
- Мелконян В. А., (2015)., Главные теоретические обоснования и подходы к международной миграции рабочей силы. Социальная политика и человеческий капитал. УДК 33. С. 143-154
- «Медиа изилдөөлөр» (2018)., 2017-жылга карата ЖМК аудиториясы тууралуу жалпы маалымат, М-vector изилдөө борбору, Бишкек, -Б.83
- Нарматова Т., (2018)., Миграция маселесинин кыргыз гезиттеринде чагылдырылышы // Эл аралык Борбордук Азия симпозиуму баяндамалар жыйнагы //“Миграция, Жакырчылык жана иденттүүлүк” , - Б. 223-252
- Нацстатком Кырг. Респ., (2013)., Демографический ежегодник Кыргызской Республики: 2008-2012.-Б: -319с
- Нацстатком Кырг. Респ., (2015)., Демографический ежегодник Кыргызской Республики: 2010-2014. -Б: -320с.
- Нацстатком Кыргызской Республики, (2016)., «Уровень жизни населения» У71.,- Б.: - 132

- Нацстатком Кырг. Респ., (2015)., «Занятость и безработица. Итоги интегрированного выборочного обследования бюджетов домашних хозяйств и рабочей силы в 2014г.» - Б.: - 198с.
- Нацстатком Кыргызской Республики, (2016)., «Уровень жизни населения» - Б.: У71 - 132
- Нестерова А. А., (2010)., Ретроспективный взгляд на теории международной миграции рабочей силы // *Междунар. права междунар отношений* №1. С. 95-99
- Похлебаева А. В., (2005)., Понятие миграции и ее классификация // *Журн. междунар. права и междунар. отношений* № 3. С. 4-10
- Рыбаковский Л. Л., (1973)., Региональный анализ миграций. -М.: Статистика. С. 186
- Рощин Ю. В., Волохов В. А., Куценко Т. И., (2006)., Управление международной трудовой миграцией. –Вып. 1. - М.: Авангард, - 239 с.
- Рыбаковский Л. Л., (2003)., *Демографический понятийный словарь*. Центр социального прогнозирования. - М.: ЦСП. С. 352
- Рыбаковский Л. Л., (2003)., Миграция населения (вопрос теории). – М. ИСПИ. С. 239
- Сулайманова Б., (2013)., Борбордук Азияда тишкы миграциянын экономикалык жана экономикалык эмес факторлордун изилдениши // магистрдык диссертация. - Бишкек, -Б. 122
- Шевчук А. Ю., (2012)., Миграционные процессы в современном мире: причины, виды и последствия. Сборник научных трудов Sworld, (3). С. 73-81
- Элебаева А., (2002)., Миграционная ситуация в постсоветском Кыргызстане: общая характеристика, тенденции, типы. Центральная Азия и Кавказ, (6), 172.
- Юдахин К. К., (2000)., Русско-кыргызский словарь. –Б: “Шам”. С. 992
- Юдина Т. Н., (2002)., О социологическом анализе миграционных процессов. *Социологические исследования*, (10), С. 102-109
- Юдина Т. Н., (2006)., Социология миграции: Учебное пособие для вузов. М: Академический Проект. С.272

Юдина Т. Н., (2007)., Миграция: словарь основных терминов: учебное пособие. Академический проект РГСУ . - М.: С. 472

Atabeek Y., Atabek G. (2007)., «Medya Metinlerini Çözümlemek -İçerik, Göstergebilirm ve Söylem Çözümleme Yöntemleri», Сиясал китеп үйү, Анкара, Түркия

Castles S., De Haas H., & Miller M. J. (2013)., The age of migration: International population movements in the modern world. Macmillan International Higher Education
Chiswick B.R. (1978)., The Effect of Americanization on the Earnings of Foreign-born Men // The Journal of Political Economy. Vol. 86. Is. 5. Đ. P. 897–921

Dashadondokova M. G., Gann G. V. (2014)., Sociological studies of the problems of migration policy: a contemporary analysis of foreign experience. Culture and Civilization. 3 // Publishing House: Analitika Rodis. C. 9-17

Ehrenberg R.G., Smith R.S. (1994)., Modern Labor Economics: Theory and Public Policy. 5 th ed. N.Y.: Harper Collins College Publishers

Goss J., Lindquist B. (1995)., Conceptualizing international labor migration: A structuralizing perspective // International migration Review. Vol. 29. № 2. P. 345

Giddens A. (1990)., Consequences of Modernity. – Cambridge: Polity Press,. – 345 p.

Lee E. (1966)., A Theory of Migration // Demography. № 3. P. 47-57

Massey D. S., Arango J., Hugo G., Kouaoucin A., Pellegrino A., & Taylor J. E. (1993)., Theories of international migration: A review and appraisal. Population and development review, P. 431-466

Ravenstein E. G. (1885)., The laws of migration. Journal of the statistical society of London, 48 (2), P. 167-235

Sjaastad L.A. (1962)., The Costs and Returns of Human Migration // Journal of Political Economy. Vol. 70. Is. 5. Part 2. P. 80–93

Yalçın C. (2004)., Göç sosyolojisi. Anı Yayıncılık, Ertem Matbaası, Ankara, S.192

ӨМҮР БАЯН			
Туулган жери, жылы :	06.05.1994		Талас обл. Кара-Буура р. Чоң Кара-Буура а.
Билим берүү мекемелери:	Баштаган жылы	Бүтүргөн жылы	Билим берүү мекемелердин аталышы
Орто мектеп/ лицей :	2001 2007	2007 2012	Чоң Кара-Буура орто мектеби “Мээрим” сапат Талас кыздар лицейи
Бакалавриат :	2012	2016	Кыргыз-Түрк “Манас” университети
Магистратура :	2016	2019	Кыргыз-Түрк “Манас” университети
Үй бүлөлүк абалы :	Бойдок		
Билген чет-тилдери жана дңгээли :	Кыргыз тили Орус тили Түрк тили Англис тили		- эне тили - жакшы - эң жакшы - жакшы
Иштеген жери :	Ишке кирген күнү жана иштен бошогон күнү		Иштеген жеринин аталышы
1.	17.09.2017	30.06.2018	ОсОО “Ак-Эмгек” компаниясы
Өз өлкөсүндө жана чет өлкөдө катышкан проекттери:		Прогрессивдүү Демилгелер Фондунун “Кыргызстандын жаш лидерлери” коомдук мектеби	
Өз өлкөсүндө жана чет өлкөдө катышкан илимий жыйындары :		Жаш илимпоздордун II Эл аралык конгресси / I Социология Студентик Жыйыны	
Басылган илимий эмгектери :		И. Разаков атындагы К.М.Т.У. нин “Жарчысы” журналы. “Кыргызстандан Түркия Республикасына болгон эмгек миграциясы” аттуу макала.	
Тагайбекова Алина		/ / 2019 Колу:	

